

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVIII

Св. 3–4 (2017)

САДРЖАЈ

Библиографија радова проф. Мирослава Николића (ВЕЧНА ЛОМПАР) .1–8

С т у д и ј е и ч л а н ц и

Семантичка анализа два покрајинска израза из Вукове збирке српских пословица (НАТАША С. ВУЛОВИЋ)9–17

Негативна маркираност придева на *-ав* у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)19–30

Глаголски полукалкови турскога порекла у српском књижевном језику (МАРИЈА С. ЋИНЋИЋ)31–38

О питањима проучавања глагола без видског парњака (САЊА Ж. ЂУРОВИЋ)39–47

Значај очуваности деминутивног суфикса *-ка* за историју српскога језика (РАДМИЛА ЖУГИЋ)49–56

Један прилог историји српске лексикографије (*Рукописна збирка народних речи* В. С. Карачића у грађи за Речник САНУ) (НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ)57–65

Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (*-ћу*) и прошлог (*-вши*) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику (ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ)67–75

Опште и нормативне особености неких глагола на *-(је)ети*, одн. *-ити* према *Речнику српскога језика* под редакцијом М. Николића (ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ)77–92

Обрада префикса у вишетоимним описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ)93–105

О називима и основним карактеристикама сорти винове лозе у Војводини (БРАНКИЦА Ђ. МАРКОВИЋ)	107–114
Морфологија у српским граматикама прве половине 19. века (АНА З. МАЦАНОВИЋ)	115–123
Нова именовања слатководних риба у српском језику (АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ)	125–134
Дискурсне формуле у речнику српског језика (БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	135–142
Виле у Речнику САНУ (ВАСА ПАВКОВИЋ)	143–148
Кога је рода именица <i>Пеиштер</i> ? (МИЛИЦА Н. РАДОВИЋ ТЕШИЋ)	149–155
Из лексике ливадарства у говору Срба доњег Ливањског поља (НИКОЛА И. РАМИЋ)	157–163
Корајска <i>Дивица</i> и даљинска асимилација вокала (СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ)	165–168
Лексеме за именовање особа мале главе у говорима сврљишког краја (АНА Р. САВИЋ ГРУЈИЋ)	169–176
О глаголској префиксацији и префиксима (РАДОЈЕ СИМИЋ)	177–189
Видски портрет глагола <i>везати</i> у српском језику (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	191–200
Грађа за Речник САНУ – благо које треба сачувати (о дигитализацији листића) (РАДА СТИЈОВИЋ)	201–207
Три незабиљежена глагола (СРЕТО З. ТАНАСИЋ)	209–215
Значења множинских облика градивних именица (ДИНА П. ТОМИЋ АНИЋ)	217–228
О збирности именица типа <i>азбука, атлетика, номенклатура, ономастика</i> и сл. у српском језику (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	229–237
О сврсисходности изразâ <i>(с) обзиром (на то) да</i> и <i>(с) обзиром на</i> (ЈОВАН ЧУДОМИРОВИЋ)	239

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
81

НАШ језик / уредник Сreto Танасић. - Год. 1, св. 1 (1932/33)-год. 8, св. 1 (1941); Н.с., књ. 1 (1949/50)-. - Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/33-1941; 1949/50- (Земун : Пекограф). - 23 cm

Тромесечно.
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

УДК 811.163.???

ВЕСНА ЛОМПАР*
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

Библиографски прилог
Примљен 23. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОФ. МИРОСЛАВА НИКОЛИЋА

1969.

О посесивном генитиву личних имена, *Наш језик* 17/5, Београд, 1969, 264–283.

1970.

Дистрибуција облика инструментала сингулара заменица: *ја, он/оно, она, ко, што, тај/то, Наш језик* 18/3, Београд, 1970, 171–186.

1972.

Говор села Горобиља код Ужичке Пожеге, *Српски дијалектолошки зборник* 19, Београд, 1972, 619–746.

1973.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 8, интонирати-јурве, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1973, 800 стр. [самостална обрада *јох-јунга*, 776–797].

* lomparvesna@gmail.com

** Ова библиографија је настала у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1974.

Поводом двојаког облика једне изведенице, *Књижевност и језик* 21/1, Београд, 1974, 121–124.

1975.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 9, јургет–количина, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1975, 800 стр. [помоћна редакција *клечило–кликуша*, 584–596].

Фреквенција сажетих и несажетих облика у зависним падежима заменица *мој, твој, свој* и *који* у савременом српскохрватском књижевном језику, *Наш језик* 21/3, Београд, 1975, 158–166.

Награда Радио-телевизије Београд Речнику САНУ, *Наш језик* 21/3, Београд, 1975, 195–196.

Оснивање Комисије Радио-телевизије Београд за српскохрватски језик, *Наш језик* 21/3, Београд, 1975, 196–197.

1976.

Променљивост бројева 2–4 у штокавским говорима, *Наш језик* 22/1–2, Београд, 1976, 52–56.

Стање континуаната *јата* у језику „првог београдског романсијера“. Језик Милутина М. Ускоковића (I), *Књижевност и језик* 23/4, Београд, 1976, 308–320.

1977.

О изведеницама типа *усисивач*, *Наш језик* 23/1–2, Београд, 1977, 30–36.

Фонетске особености у језику Милутина Ускоковића. Језик Милутина М. Ускоковића (II), *Књижевност и језик* 24/2–3, Београд, 1977, 210–225.

1978.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 10, колити–кукутица, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1978, 800 стр. [самостална обрада *криштин–крнтијетина*, 593–621; помоћна редакција *комун–коница*, 89–127].

О облицима и роду именица у језику Милутина Ускоковића. Језик Милутина М. Ускоковића (III), *Књижевност и језик* 25/1, Београд, 1978, 26–42.

1981.

Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине, *Наш језик* 25/1–2, Београд, 1981, 82–99.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 11, кукушка–макка, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1981, 800 стр. [самостална обрада *ле–ледан*, 267–298; редакција *лик–липоидни*, 430–465; *липолист–листарица*, 465–486].

1984.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 12, маквен–мозурица, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1984, 800 стр. [самостална обрада *меховит–мешарка*, 477–493; *мешати–мидаим*, 493–508; редакција *малуљица–Мамцић*, 54–72; *мархион–маслиновина*, 141–161; *мастија–матафјун*, 172–180; *мердевинуце–мерџанац*, 387–405].

1985.

Šakavisch-deutsches Lexikon I, II, III, *Јужнословенски филолог* 41, Београд, 1985, 175–184.

1986.

О облицима *видилац/вид(ј)елац*, *Наш језик* 27/1–2, Београд, 1986, 114–117.

Неке карактеристике именичке лексике у Вуковом „Рјечнику“ у поређењу са савременим стањем, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2, Београд, 1986, 393–401.

1987.

Ужичка лексика у Вуковом *Рјечнику* из 1852, *Наш језик* 27/3–4, Београд, 1987, 288–291.

1988.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 13, моире–наклапуша, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1988, 800 стр. [редакција *мутљати–муџеферат*, 335–359; *навејати–наводацисати*, 445–475; *највећост–најмовина*, 755–768; суредакција *мусјак–мутљање*, 310–335; *муш¹–Мхољац*, 359–374; *надошивање–надтјемн*, 661–684].

О хипокористичима типа Чале–Чала–Чалов, у: *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића*, Титоград: Црногорска

академија наука и умјетности, 1988, 259–265 (Научни скупови, 17, Одјељење умјетности, 6).

1989.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 14, накласати–недотруо, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1989, 800 стр. [редакција *накркачити–наличан*, 33–72; *невидован–негодно*, 724–757; суредакција *наличе–намерити*², 72–107; *нањихати се –напасник*, 166–197; *наслонак–настанак*, 420–449; *натмушити (се) – натурање*, 509–544; *натурати*¹–*наћева*, 544–558; *не*¹–*небриговић*, 667–691].

1991.

Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник* 37, Београд, 1991, 1–548.

О језику „Вукосаве Покорне“, *Задужбина*, Септембар 1991.

О речнику бачких Буњеваца, *Задужбина*, Септембар 1991, 12.

П. Ивић: *О језику некадашњем и садашњем*, *Јужнословенски филолог* 47, Београд, 1991, 227–232.

П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић: *Језички приручник*, *Prevodilac* 3–4, Beograd, 1991, 56–63.

1992.

XXII научни састанак слависта у Вукове дане, *Prevodilac* 1–4, Beograd, 1992, 53–56.

Милка Ивић: *О језику Вуковом и вуковском*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 1992, 253–256.

Језик у средствима информисања, *Школски час* 3, Београд, 1992, 40–43.

1993.

Неке особине српског говора у Чипу код Будимпеште, *Јужнословенски филолог* 49, Београд, 1993, 137–153.

Библиографија лексикографско-лексиколошких радова, *Јужнословенски филолог* (од 1. до 48. књ.), у: *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1993, 56–60.

Богатство и лепота изворне народне речи: Врбислава Старовић: *Вукосава покорна*, *Дечје новине*, Горњи Милановац, 1993, 107–108.

1994.

О дугим енкликтама у српском књижевном језику, *Наш језик* 29/5, Београд, 1994, 332–337.

О променама савременог српског правописа, *Јужнословенски филолог* 50, Београд, 1994, 219–229.

Правопис српског језика, Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица. – Нови Сад: Матица српска, 1993. – 505, *Јужнословенски филолог* 50, Београд, 1994, 243–247.

24. научни састанак слависта у Вукове дане, *Prevodilac* 1–4, Beograd, 1994, 71–76.

1995.

Наш језик XXIX/5, *Књижевност и језик* 42/1–2, Београд, 1995, 154–157.
Џинови и њихова ђеца, *Задужбина* 29, 1995, 14.

1996.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 15, недотупав–нокавац, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1996, 800 стр. [редакција *непомичност–непредметан*, 299–335; *несатарив–неспавање*, 450–493; *Ниш–ништитељица*, 697–719; суредакција *немилоост–ненаклоњеност*, 158–189; *ненакнадан–неолитски*, 189–228; *непутно–неразмрсица*, 392–414; *неспавач–несумњиво*, 493–526; *нога–ножунтара*, 769–797; *нозба–нокавац*, 797–800].

И накрпат ситно арнаутски, *Српски језик* 1–2, Београд, 1996, 114–117.

Недеклинабилне именице у српском језику, *Наш језик* 30/1–5, Београд, 1995–1996, 15–43.

Један експанзивни тип нових именичких сложеница: *Беобанка* и сл., *Наш језик* 30/1–5, Београд, 1995–1996, 82–87.

Садржај часописа чији је издавач (или суиздавач) Институт за српски језик САНУ, *Наш језик* 30/1–5, Београд, 1995–1996, 148–184.

Непроменљиви придеви у српском језику, *Наш језик* 31/1–5, Београд, 1995–1996, 35–54.

Д. Ћупић, Е. Фекете, Б. Терзић: *Слово о језику*, Партенон, Београд, 1996, *Prevodilac* 1–4, Beograd, 1996, 47–50.

Петнаест томова Речника САНУ, *Prevodilac* 1–4, Beograd, 1996, 125–126.

1997.

Smiljka Stojanović: *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom језику*, *Јужнословенски филолог* 53, Београд, 1997, 221–226.

Петнаест томова Речника САНУ, *Борба* 75, 86 (27. 3. 1997).

1998.

Срби и Србијанци, *Језик данас* 5, Нови Сад, 1998, 13–15.

Црњанскијев(ски) црни хумор, *Језик данас* 6, Нови Сад, 1998, 12–13.

Драго Ћупић, Жељко Ћупић: *Речник говора Загараца*, Српски дијалектолошки зборник 44, Београд, 1997, *Јужнословенски филолог* 54, Београд, 1998, 241–246.

Даринка Гортан Премк, *О полисемији и организацији лексичког система у српском језику*, *Наш језик* 32/3–4, Београд, 1998, 280–282.

1999.

О речима изведеним од имена одн. презимена познатих личности, *Наш језик* 33/1–2, Београд, 1999, 24–35.

Необавезно: о странцима и страним именима, *Prevodilac* 18/1–2, Београд, 1999, 21–23.

2000.

Обратни речник српскога језика, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска, 2000, 1394 стр.

О односу између народног и књижевног језика, *Књижевност и језик* 47/3–4, Београд, 2000, 51–59.

Основа и наставци презентских основа у српском стандардном језику, *Јужнословенски филолог* 54/3–4, Београд, 2000, 737–746.

Правопис српског језика – Приручник за школе, *Наш језик* 33/ 3–4, Београд, 2000, 307–317.

2001.

Граматичка основа и наставци именица типа *име–имена*, *Наш језик* 34/1–2, Београд, 2001, 71–83.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 16, нокат–одврзивати, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2001, 800 стр. [редакција (са Митром Пешиканом) *о* (предлог и везник), 107–111; *обичествовати–обједном*, 263–276; *образак–обран*², 404–413; *обрана–обрвати*², 413–428; *обрвача–обрстлајтнантица*, 428–455; *огледавање–оголео* 585–617; суредакција *нокат–нормала*, 1–15; *нукати–њушчица*, 78–106; *о–обавјестионица*, 111–122; *обжалити–обипражина*, 223–252; *објезати–облести*, 276–309; *обрт–обуриати*, 455–491; *овц–оглед*, 557–585; *од*, 674–677; *одаламити–одатле*, 692–705].

Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*: Први део: Слагање и префиксација (Институт за српски језик САНУ, Београд, 372 стр.), *Наш језик* 34/1–2, Београд, 2001, 157–161.

2002.

Правопис српског језика: нацрт за лексиконску одредницу, *Књижевност и језик* 49/3–4, Београд, 2002, 241–245.

Тешкоће при утврђивању одреднице у речницима српског језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теорије*

ске основе, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002, 49–56 [= Николић, Мирослав: Утврђивање одреднице у српској лексикографији, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014, 61–68].

2003.

Природни и граматички род именица, *Наш језик* 34/3–4, Београд, 2002–2003, 181–194.

2004.

Морфонолошке алтернације и морфолошка анализа: на примерима из српског Књижевног језика, *Наш језик* 35/1–4, Београд, 2004, 6–12.

2006.

Познавајући vs. познајући, *Српски језик* 11/1–2, Београд, 2006, 65–70.

2007.

Речник српскога језика, (редиговао и уредио), Нови Сад: Матица српска, 2007, 1561 стр. [2011²].

Речник српскога језика, у: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007, 7–10 [предговор].

Основе и наставци личних заменица, *Књижевност и језик* 54/1–2, Београд, 2007, 119–126.

Проблеми морфолошке анализе императива, *Књижевност и језик* 54/3–4, Београд, 2007, 219–225.

2009.

Творба глаголског прилога прошлог у српском књижевном језику, *Наш језик* 40/1–4, Београд, 2009, 13–23.

2010.

Облици инструментала једнине именица *и*-врсте у српском књижевном језику, *Наш језик* 41/3–4, Београд, 2010, 3–48.

2013.

Именице које у српском књижевном језику проширују основу морфемом *-ов-* у множини, *Јужнословенски филолог* 69, Београд, 2013, 277–318.

2017.

Облици вокатива једнине именица мушког рода I врсте у српском књижевном језику, *Српски језик* 22, Београд, 2017, 5–34.

Вокатив једнине именица II врсте у српском књижевном језику, *Наш језик* 48/1–2, Београд, 2017, 1–25.

Студије и чланци

УДК 811.163.....
811.163. 41'3....

НАТАША С. ВУЛОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)

Оригинални научни рад
Примљен 22. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ДВА ПОКРАЈИНСКА ИЗРАЗА ИЗ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ СРПСКИХ ПОСЛОВИЦА**

У раду се анализира семантичка природа двају покрајинских израза забележених у *Српским народним пословицама* Вука Караџића: изреке *да падну кускуни с неба*, *Вујашу би се о врату објесили* и поредбене фраземе *дошло му ко Манди метанисати*. Осим утврђивања семантичких елемената лексичких компонената и мотивационе базе, фокус истраживања је и на улози антропонима у глобалном значењу.

Кључне речи: изрека, поредбена фразема, компоненте значења, антропоним, апелатив, фразеологија, паремиологија.

1. Предмет истраживања у овом раду јесте семантичка природа двају покрајинских израза из збирке *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи* Вука Караџића: *да падну кускуни с неба*, *Вујашу би се о врату објесили* и *дошло му ко Манди метанисати*. Вук је већ у наслову указао на различитост тих конструкција: *Српске народне пословице и у обичај узете ријечи*, а у предговору их је додатно описао речима: „штоно има ријеч, штоно стари веле, штоно бабе кажу“ (уочавајући разлику између гнома и елиптичних конструкција). Тако су обе овде наведене форме реченичне конструкције, али имају и различит фразеолошко-паремиоло-

* natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

шки статус. Наиме, прва по својој синтаксичкој и семантичкој проро-
ди спада у изреке, док је друга поредбена фразеолошка јединица.

1.1. Након што се фразеологија издвојила као посебна лингви-
стичка дисциплина, у оквиру ње, а касније и засебно у оквиру паре-
миологије, проучавају се различите реченичне и пословичне струк-
турне форме, међу којима су најзаступљеније изреке и пословице
(Миронова 2003: 67). Велики број фразеолога сматра да су такве кон-
струкције део шире фразеологије, те се проучавају као фразеолошке
јединице у ширем смислу (Бургер 2003: 11), као идиоматска фраза
(Мршевић-Радовић 1987: 14), тј. као фразеолошки жанрови (Пејано-
вић 2013), док их поједини издвојено анализирају као паремиолошке
јединице (Котова 2003: 36; Алефиренко 2009). У сваком случају,
условне границе фразеологије и паремиологије ни у ком случају нису
оштре и искључиве. Често се у науци полемисало о разликама и
сличностима, а превасходно о диференцијацији изреке и пословице,
те су се аргументи тицали садржаја, структурних и семантичких ка-
рактеристика. У првом реду, разматране су синтаксичко-семантичке
специфичности попут комплетне, потпуне структуре пословица (Мо-
кијенко 2014: 32) или разлика у плану израза и плану садржаја код
изреке и пословице (Алефиренко 2009: 245).¹ Но, проблеми термино-
лошког разграничења изрека и пословица треба да буду тема посеб-
ног истраживања,² те ће овом приликом бити указано само на семан-
тичке карактеристике једне покрајинске изреке. Услед указаних фра-
зеолошких диференцијалних карактеристика и различитих одређења,
у раду се користи термин *израз*, којим се у лексикографској пракси
израде Речника САНУ обједињују различите фразеолошко-паремио-
лошке конструкције – фразеолошке јединице, термилошке синтаг-
ме, изреке, изразе, клетве, поздравне форме, узречице, блаже псовке
и др. (исп. Вуловић 2017: 262).

2.1. Уз изреку *Да падну кускуни с неба, Вујашу би се о врату
об(ј)есили* Вук Карацић бележи: „Приповиједа се да је некакав Вујаш
сједио негђе између Мучња и Јавора, па га Турци све биједили које за
што и глобљавали, а кад му се већ досади онда рече:

¹ Како примећује Ј. Јовановић, за пословице које представљају „посе-
бан функционално-стилистички тип језичких и фолклорн(о-литерарн)их
форми“ још увек нема јединствене дефиниције (Јовановић 2006: 32–33).

² На пример, такво термилошко (не)одређење учача се и у Речни-
ку лингвистичких термина О. С. Ахманове, где се термин *поговорка* прево-
ди одговарајућим енглеским термином *saying*, а потом условно наводи (тј.
„хипотетички“) и термин *proverb*, који би био еквивалентан термину *посло-
вица* (Ахманова 1966).

„Јаох Мучњу, мучан ти си !
О Јаворе, јадан ти си!
Да падну кускуни с неба,
Вујашу би се о врату објесили.“

Структурно посматрано ова изрека има форму кондиционалне реченице, која има значење: „каже се за онога ко нема среће у животу“. Полазна ситуација изражена у протази реченице представља пресупозицију догађаја уклопљеног у мотивациону форму библизма *пасти (падати) с неба*³. Лексема *кускун* јесте турцизам (тур. *kuskun*), која је у народном говору синоним за *подрепњак*, *подрепину*, *подрепницу* и у РСАНУ има забележено значење: „каиш од тканине или коже провучен испод репа товарне животиње (коња, магарца и сл.) и причвршћен за седло или самар, подрепник, подрепница“. Поред примарног облика (*падати као мана с неба*), и у осталим фраземама које су део исте фразеолошке семантичке парадигме (*падају печене шеве*, *голубови*, *препелице* и сл. *с неба*), предмет, тј. храна која пада с неба увек означава тзв. падајућу неочекивану добит („добити нешто без труда, неочекивано, изненада“). У овом случају, лексема *кускун* означава жељену добит. Међутим, у аподози ове кондиционалне реченице (која има форму шаљиве изреке), компонента значења „добит“ замењена је семом „терет, мука“, што стилистичким ефектом контраста ствара комичан ефекат као резултат модуса претпоставке.⁴ У синтакси српског језика истиче се да је иреална кондиционалност карактеристична за типичне кондиционалне конструкције, као и да је заједничка особина иреалних кондиционалних конструкција пресупозиција неостварености последичне ситуације (Пипер и др. 2005: 815).

2.1.1. Овде се може истаћи занимљивост везана за наведену парадигму фразеолошких јединица с глаголском конструкцијом *пасти (падати) с неба* у фразеологији српског језика. У случају да је субјекат предмет (храна) тј. означава нешто потребно за употребу, а што пада с неба, конотација је увек позитивна (без обзира на шаљиво значење изражено у другом делу изреке: „чак и да падне тачно оно што ми треба уништило би ме“), док је сасвим другачија ако је субјекат човек:

³ О настанку овог интернационалног библизма процесима секундарне фразеологизације и семантичке кондензације в. више у Вуловић 2015: 209–212.

⁴ За овакав тип реченице у синтакси се бележи и: „Опште значење оваквих реченица је модус претпоставке, а главна реченица увек је модална зато што је њена реализација само условно могућа“ (Симић 1966: 57).

пада (нешто) с неба → „добити нешто без труда“ → „неочекивана добит“ (+)

пада (неко) с неба (Марса) → „не сналазити се, бити збуњен, неснађен“ (–)

2.2. Аподоза конструкције садржи антропоним *Вујаш*, како га је Вук и забележио, уз горенаведену народну фолклорну форму. Разматрајући антропониме као компоненте фразеолошких јединица, Е. Фекете истиче да се уочава да „значајан слој имена представљају она иза којих стоји *тачно одређени коноат*, лице које је идентификативно ... Избор имена није произвољан, већ битан елеменат из којег проистиче цела семантика израза. Највећим делом преовлађују мушка имена или хипокористици“ (Фекете 1984–1985: 841). Ово би ишло у прилог забележеном народном предању о Вујашу кога Турци малтретирају. Међутим, ипак није јасно да ли је антропоним у мотивационој бази. Наиме, Вук је прецизно топонимски забележио као порекло стихова ороним Мучањ, јер се заселак Вујаши управо налази на месту прелаза четинарске у листопадну шуму, а све породице које ту живе имају патроним – *Вујашевићи*.⁵ Занимљиво је и творбено порекло патронима *Вујашевић*, с обзиром на то да нису распрострањена презимена настала од мушких имена на сугласник (Клајн 2003: 109), тако што је антропоним *Вујаш* на предњонепчани сугласник додато *-евић* (Клајн 2003: 111). Поставља се питање да ли се ради о правом антропониму (Вујаш) или је реч о замени апелатива личним именом. На сумњу да је реч о антропониму упућује и покрајински статус изреке, њено локално порекло везано за планински предео у којем бораве вукови. То би претпостављало да је у основи апелатив (хипокористични зооним), а не антропоним.⁶

2.3. У стиховима које је забележио Вук Караџић помињу се имена двеју планина у ивањичком крају: Мучња и Јавора. У савременом локалном разговорном стилу користе се прва два стиха, којима је додат и стих који садржи ороним Голија (као име највеће планине од те три које окружују Ивањицу): *Ој, Јаворе, јадан ли си, ој, Голијо, го-*

⁵ Уз ово презиме В. Михајловић бележи: „други облик братства *Вујаша* у Црној Гори ... В. Вујаш (Михајловић 2002: 191). Ово презиме је у савременим списковима становништва забележено је и у општинама: Ивањица, Чачак, Ужице, Чајетина, Пријеполје и Београд. Такође, породице Вујашевић су бројне и у Црној Гори (Жабљак, Никшић, Подгорица и др.), а садашњи најстарији житељи засеока Вујаши чувају усмено предање о доласку извесног претка са Жабљака.

⁶ Исп. *Коца ојари двоје јарића, па једно оде на добош, а друго на јеванђеље и навалио као Вуја на јевађеље* (Михајловић 2002: 175).

ла ли си, аој, Мучњу, мучан ли си – тешко нама међу вама. Уочљива је редукција завршног дела текста, тј. изреке у савременом тексту. У моравичком крају говорници користе каткад само делове, каткад читаву конструкцију, али не као песму, већ као дужу узречицу или кратку тужбалицу у значењу: „каже се када је нешто много тешко или готово немогуће урадити, посебно онда када су планински путеви непроходни“.⁷ Хроничари ивањичког краја наводили су податак да становници везују порекло овог текста за време Јаворског рата (Први српско-турски рат 1876–1877). Тада је у бици на Калипољу, на планини Јавор, учествовао и део војника из мачванског краја који су се у саставу српске војске борили против Турака. Народно предање каже да су ратници навикнути на мачванску равницу, а нашавши се на тешком стратешком поднебљу за ратовање понављали ове стихове. Међутим, Вукове *Српске пословице* објављене су још 1836. године, што значи да је у народу већ постојао неки облик ове фолклорне форме. Синонимичну изреку такође бележи Вук Караџић, али без антропонима: *да седло с неба падне, мене би кускуни око врата заврзли*. Такође, навео је и много познатију изреку пореклом из народне поезије *да се за зелен бор хватим, и он би се зелен осушио*.⁸

3.1. Покрајински израз с народним именом у компонентном саставу јесте и фразема: *дошло му ко Манди метанисати* („изненада се чудно, непредвидиво, неразумно понаша“). Поредбена фразеолошка конструкција у референтном делу садржи глагол *доћи* у безличном облику и секундарном значењу „обузети, спопасти“, док су у еталону учесници, елементи мотивационе базне слике антропоним, тј. локално име *Манда* и глагол *метанисати*. Глагол *метанисати* као дериват од именице *метанија* (настале од грч. *metanoia*, *metagnoia*, „спознаја греха, кајање“) има значење „дубоко се клањати при молитви или пред неким у знак поштовања обично додирујући рукама или главом земљу“ (РСАНУ). У дефиницији су описане мале и велике метаније које потичу из црквене ранохришћанске праксе. Секундарно значење овог глагола је семантички транспоновано: „понашати се покорно, понизно, покоравати се, односно додворавати се, улагивати се“.

3.1.2. Ономастичка компонента *Манда* може бити и женско име и хипокористик од имена *Магдале(и)на*, *Мандале(и)на*, *Мандалијена* (РЈА), а ређе и презиме (РСАНУ). Уз дефиницију *име женско у*

⁷ На нимало лаке услове живота близу планине указује и назив за стеновите неједнаке врхове Мучња: Јеринин град.

⁸ У жаргону савременог српског језика користи се својеврсна антиизрека: *да се за мокар веш ухватим, и он би се осушио*.

РЈА се наводи: „У наше вријеме у Лици ... Ј. Богдановић“. Сlikовита представа нечијег изненадног преображеног понашања може указивати на мотивацију библијског порекла (сусрет Марије Магдалине с Христом), посредно усвојену усменим путем, али је вероватнија фолклорна мотивација ове поредбене фраземе. То би значило да уколико је лексема *Манда* антропоним, онда је то локално име вероватно анегдотског порекла. Означавање особе која се одједном понаша преподобљено, превише побожно и кротко, несвојствено дотадашњем начину живота такође има шаљиви карактер (исп. нпр. фразему *лизати олтаре*). При ослањању на фолклорну мотивацију може се радити и о замени апелатива, иако је мотивација прилично непрепознатљива. Уколико би се размишљало о замени апелатива у мотивационој слици, можда се може навести сличан пример забележен код Даничића у *Пословицама*. Наводећи пример везан за Сарацена с испруженом руком: *Квинтани се Рено (Бено) клања*, Даничић напомиње: „Рено, Бено, може бити да је у рукопису погрешка м. бено, луд човјек“. У том смислу би можда била занимљива секундарна значења турцизма *мандал*, тј. *мандало* (тур. *mandal*), чије је примарно значење „дрвена или гвоздена полука (пречага, шипка) којом се затварају, осигуравају врата с унутрашње стране, засун, заворањ“, док су два секундарна значења „глуп, неотесан човек“ и „особа која скита, шврља тамо-амо, скитарало“. Претпостављајући мотивацију наставу асоцијацијом према особинама и начину понашања, семантички фокус би било само значење лексеме *манда*. Међутим, апелатив *манда* у једном од секундарних значења именује секиру у народним загонеткама: *Наша лајава манда сву гору савлада* (РСАНУ). Скривено метафорично име из загонетке могло би се асоцијативно односити на положај секире при употреби, односно на положај човековог тела који подсећа на поклоне,⁹ метаније. Ипак, при дубљој анализи ову мотивацију треба узети у обзир, јер како се у литератури о загонеткама наводи: „Објекти се у загонети пореде на основу заједничких атрибута, њихове заједничке функције ... загонетање као процес, пошто представља засебну анализу когнитивних категорија од стране саговорника, одражава значајне процесе ширег когнитивног реда“ (Сикимић 2011: 594).

4. Семантичка анализа изреке *да падну кускуни с неба, Вујашу би се о врату об(ј)есили* и поредбене фраземе *дошло му ко Манди ме-*

⁹ Овај синоним домаћег порекла чест је у теолошко-православној литератури, нпр. у препорукама за молитвено правило, обично монасима: „Поклони се деле на земне и појасне; чине се током вечерњег правила“ (Брјанчанинов 2008, под *поклони*).

танисати указала је на могуће семантичке процесе у мотивационим базама, као и на улогу и значења антропонима у њиховим компонентним саставима. Могућност замене апелатива антропонимом може бити у основи механизма настанка ових семантички транспонованих форми. Како је антропоцентризам једна од основних одлика фразеологије и паремиологије, у прилог будућих истраживања мотивација везаних за народне загонетке значајно је напоменути да се „може истраживати постојећа веза између денотата и текста, али је за њихову коначну оцену неопходан специфичан загонетачки контекст до кога је у објављеним збиркама практично немогуће доћи“ (Сикимић 2011: 592). Такође, требало би као посебан задатак поставити класификовање и дефинисање различитих врста фразеолошко-паремиолошких конструкција (изрека, израз, пословица и сл.), као и мартирање њихових синтаксичко-семантичких карактеристика.

ЛИТЕРАТУРА

- Алефиренко 2009: Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко, *Фразеология и паремиология*, Москва: Флинта, Наука.
- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Брјанчанинов 2008: Игњатије Брјанчанинов, *Енциклопедија православног духовног живота*, Београд: Православна мисионарска школа при храму Св. Александра Невског.
- Бургер 2003: Harald Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија □ лингвокултуролошка истраживања*, Монографије 23, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић 2017: Наташа Вуловић, Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Путевима речи. Зборник радова у част проф. Даринки Гортан-Премк*, Београд: Чигоја штамп, 259□268.
- Јовановић 2004: Јелена Јовановић, Паремиолошки стил(ови), *Наш језик XXXV/1–4*, Београд, 117–134.
- Карацић 1849: Вук Карацић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Беч.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Котова 2003: М. Котова, Ф. Л. Роль, Челаковского в современной паремиологии, *Parémie národu slovanských*, Острава, 35–39.
- Миронова 2003: Г. Миронова, Паремийный фонд национального языка: потенции, проблемы и задачи, *Parémie národu slovanských*, Острава, 67–73.
- Михајловић 2002: Велимир Михајловић, *Српски презименик*, Нови Сад: Аурора.
- Мокијенко 2014: В. М. Мокиенко, Параметры славянской паремиографии, *Вестник Новгородского Государственного Университета* 77, Новгород, 31–34.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Пејановић 2013: Ана Пејановић, Вукове Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи као фразеолошки и етнокултурни зборник, у: *На извору Вукова језика. Зборник радова са VII научног скупа Жабљак, 30-31. јул 2012*, Жабљак–Шавник–Плужине: Фондација Вукове задужбине, 87–98.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика – проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Сикимић 2011: Биљана Сикимић, Просторне релације у традиционалним загонеткама, у: Мирјана Детелић, Снежана Самарџија (ур.), *Жива реч. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*, Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 591–614.
- Симић 1966: Радоје Симић, Глаголска времена у зависним реченицама, *Наш језик* XV/1–2, Београд, 1–57.
- Фекете 1984–1985: Егон Фекете, Антропонимски елементи у српскохрватским фразеолошким јединицама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 835–843.

РЕЧНИЦИ

- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, I–XIX, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Наташа С. Вуловић

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ДВА ПОКРАЈИНСКА ИЗРАЗА ИЗ ВУ- КОВЕ ЗБИРКЕ СРПСКИХ ПОСЛОВИЦА

Резиме

Предмет овог рада јесте семантичка природа двају покрајинских израза забележених у *Српским народним пословицама* Вука Караџића: изреке *да падну кускуни с неба*, *Вујашу би се о врату објесили* и поредбене фраземе *дошло му ко Манди метанисати*. При истраживању се поклања пажња и указивању на посебне синтаксичко-семантичке карактеристике различитих фразеолошко-паремиолошких конструкција. Осим утврђивања семантичких елемената компонената и мотивационе базе, фокус истраживања је и на улози антропонима у глобалном значењу.

Кључне речи: изрека, поредбена фразама, компоненте значења, антропоним, апелатив, фразеологија, паремиологија.

УДК 811. ...
811...

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

Оригинални научни рад
Примљен 5. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

НЕГАТИВНА МАРКИРАНОСТ ПРИДЕВА НА -АВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ С ПОГЛЕДОМ НА СИТУАЦИЈУ У ДРУГИМ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У раду представљамо истраживање у коме проверавамо запажање проф. М. Николића, до којег је дошао израђујући *Обратни речник српскога језика*, да скоро сви придеви на -ав у српском језику имају непожељно/негативно значење. Циљ рада је да се на грађи из *Обратног речника* утврди да ли је ово запажање тачно и чиме се објашњава ситуација у вези са придевима на -ав у српском језику.

Кључне речи: творба речи, деривација, суфикс -ав, придеви, српски језик, јужнословенски језици.

1. О ТЕМИ. У једном спонтаном разговору о неком творбеном питању, проф. Мирослав Николић ми је, као успутно запажање, рекао да је, израђујући *Обратни речник српскога језика*, запазио да скоро сви придеви на -ав у српском језику имају непожељно значење. Податак је необичан јер суфикс -ав не спада у суфиксе субјективне оцене. У питању је неутрални придевски суфикс од којег се очекује

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

да му основна и једина улога буде уобличавање других врста речи у придеве, а да његова маркираност зависи искључиво од мотивне речи. Пошто мотивна реч може припадати именицама, глаголима и придевима различитог значења, очекује се да и значење деривата на *-ав* може бити маркирано као пожељно, непожељно или неутрално. Одлучили смо да рад посветимо истраживању овог запажања проф. Николића.

2. ОСНОВНИ ПОДАЦИ О СУФИКСУ *-ав* У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. П. Скок констатује да постоје два суфикса *-ав*: *-(а)в¹* и *-ав²*. Први од њих (придевски суфикс *-в*) свесловенски је суфикс праиндоевропског порекла, који је очуван у придеву *мртав*. Овај суфикс долази на самогласничке неживе основе у *крив*, *прав*, *здрав*, *жив*, *плав*, *сив*. Суфикс *-ав²* је жив и продуктиван, а активан је и у другим словенским језицима. Додаје се на именичке основе (*балав*, *бодљикав*, *длакав*) и на глаголске основе (*брбљав*, *клизав*, *муцав*).

С. Бабић (2002: 478–479) увршћује придеве на *-ав* у групу оних који означавају опскрбљеност и обиље, као и оних који означавају сличност (*глистав* = као *глиста*). Он примећује да су скоро сви придеви на *-ав* постали од именица женског рода. За њихово значење Бабић констатује да, ако су именице у основи ових придева саставни део појма којем се те особине приписују, као што су, на пример, *мишићи* и *жиле* саставни део човека, тада придеви значе истицање тих особина (*мишићав*, *жилав*), а ако немају овакво значење, ови придеви се описују преобликом „i + *-ав* → који има i“ (*шугав* → који има шугу).

И. Клајн (2003: 253–256) одређује *-ав* као врло продуктиван придевски суфикс са значењем типичне особине, у придевима који се најчешће односе на људска бића. Именичке основе претежно значе неку видљиву појаву на телу (*грбав*, *чворугав*). Могу значити и болест (*губав*, *шугав*). Тек покоји, сматра Клајн, значи карактерну или апстрактну особину. Клајн запажа и да се многи од њих користе у секундарним значењима. Ако потичу од глаголских основа, ови придеви се односе на људско биће које типично врши радњу означену глаголом (*шепав*, *гегав*). Према Клајну, од придева потиче само дериват *глупав*. Заменичку основу има придев *ништав*. Клајн запажа и велики број немотивисаних придева који се завршавају на *ав* (*лукав*, *мршав*, *жгољав*). Од сложених суфикса описао је *-кав* (*жуткав*), *-икав/-јикав* (*бледикав*, *празњикав*), *-њикав* (*жутњикав*), *-ичав* (*бледичав*), *-уњав* (*слабуњав*), *-уљав* (*мриуљав*), *-ушав* (*голушав*). Скоро сви ови суфикси имају деминутивно значење. Од значаја за наше истраживање јесте Клајнова констатација да немотивисани придеви на *-ав* углавном имају негативну конотацију, као и навођење једног запажања Б. Хле-

беца да придеви на *-ав* који означавају боје имају негативну конотацију.

Бавећи се придевима који означавају људске особине, навели смо и сопствену класификацију најчешћих значења ових придева када се односе на човека, што је најчешћи случај (Драгићевић 2001: 92–93): 1) који има много онога што значи мотивна именица (*пегав*, *чворугав*); 2) који има оно што значи мотивна именица (*грбав*, *килав*); 3) који има изражено оно што значи мотивна именица (*гушав*, *језичав*); 4) који је у ономе што значи мотивна именица (*дроњав*); 5) који је (као) оно што значи мотивна именица (*метиљав*, *шепртљав*). Овим значењима може се додати и деминутивно, о чему, као што је већ истакнуто, пише И. Клајн.

За разлику од српског језика, у бугарском језику суфикс *-ав* није продуктиван (исп. В. Радева 2007: 152, 167). Као и у српском, додаје се на различите творбене основе: именичке (*бръчкав*, *грипав*, *гърбав*, *къдрав*, *крстав*, *жилав*, *хремав*, *чумав*, *скрънзав*, *недъгав*, *кървав*, *крантав*), глаголске (*бляскав*, *гъвкав*, *лигав*, *лепкав*, *ласкав*, *лъскав*, *типкав*, *плъзгав*, *хлъзгав*, *хрипкав*, *хрупкав*) и придевске (*глуп-глупав*, *гизд-гиздав*, *хуб-хубав*, *цур-цурав*, *църб-църбав*, *лош-лошав*).

Ни у македонском језику суфикс *-ав* не спада у продуктивне, али су и македонски примери слични српским и бугарским: *гушав*, *кашав*, *крвав*, *грбав*, *гурелав*, *лигав*, *лишав*, *флекав*, *шугав* (исп. Конески 2003: 103). Придеви на *-ав* у македонском језику означавају *који има оно што значи именица у основи* (*гнидав*, *килав*, *брдавичав*) и, ређе, *који има својство појма означеног именицом у основи* (*кафаев*, *мрежав*, *темјанугав*).

У словеначком језику слична је ситуација (Бајец 1952: 13–17). Суфикс *-ав* додаје се на глаголске и именичке основе, а ретко на придевске. Према А. Бајecu, девербативни придеви на *-ав* потичу од глагола на *-ати*: *begav*, *blebetav*, *bliskav*, *bolehav*, *brenčav*, *čeljjustav*, *dremav*, *drhtav*, *frfrav*, *grgav*, *kihav*, *kimav*, *mečkav*, *meketav* итд. А. Бајец наводи и велики број придева за деноминалне придеве на *-ав*: *bebav*, *burkav*, *capav*, *glistav*, *gnidav*, *pegav*, *piškav*, *slinav*, *solzav*, *metiljav*, *prnjav* итд. Од деадјективних придева на *-ав* наводе се само следећи: *belav*, *črnjav*, *hilav*, *mlahav*, *krnjav*, *podolgav*, *prhav*, *šulav*, *vrhlav*. И у словеначком језику, исто као и у осталим јужнословенским језицима, има много придева на *-ав* са непожељном маркираношћу.

3. КЛАСИФИКАЦИЈА ГРАЂЕ. Ексерпирали смо из *Обратног речника* Мирослава Николића нешто више од 730 придева који се завршавају на *-ав*. Узели смо у обзир само оне који су потврђени у Матицином шестотомнику, а занемарили оне који су обрађени само у

Речнику САНУ јер спадају у очигледне дијалектизме.¹ Код неких од њих јасно је да поседују суфикс *-ав*, јер се лако разазнаје творбена основа именичке или глаголске мотивне речи, а код неких се, из угла савременог српског језика, наставак *-ав* може доживети као завршетак, а не као суфикс. За такве придеве, који су наизглед прости, а у ствари је, из дијахронијске перспективе, јасно да су изведени, користимо термин *секундарни прости* (Драгићевић 2001). Желећи да већ на првом кораку потврдимо или одбацимо запажање М. Николића о непожељној маркираности ових придева, прикупљене лексеме смо покушали да распоредимо у три групе: 1) придеви непожељне маркираности; 2) придеви пожељне маркираности; 3) придеви неутралне маркираности. Пошто су придеви несамосталне речи, испоставило се да у многим случајевима није било лако оценити маркираност, упркос чињеници да смо се руководили само обележеношћу примарног значења. Због немогућности прецизне процене маркираности у сваком примеру, резултате које ћемо изнети треба схватити као чињенице о тенденцији, а не као прецизне податке, што у потпуности задовољава наше истраживачке намере. Испоставило се да има 377 придева који имају непожељну маркираност, 330 условно неутралних придева (од којих многи могу бити употребљени као негативно маркирани) и само 36 придева са пожељном маркираношћу. Дакле, упадљиво је и недвосмислено да у српском језику има много више придева на *-ав* са непожељном обележеношћу него оних са пожељном.

Списак од 36 пожељно обележених придева на *-ав* треба прихватити са резервом. У ту групу несумњиво спадају *убав/хубав*, *гиздав*, *прегиздав*, *мирисав/миришљав*, *мишићав*, као и, вероватно, *вижљав*; у секундарним значењима у ту групу спадају и *блештав*, *блескав* (светлуцав), *блистав*, *искрав*, *искричав*, *палуцав* (светлуцав), *сјактав* (светлуцав), *лепришав*, затим *титрав*, *треперав*, *врцав*, *врцкав*, *вицкав*, *живуљав*, *пласав*, *пулсав*, а затим и *невуцкав*, *сладуњав*, *смешкав*. На храну се односе синоними *врускав* и *хрскав*. Као што се види, ако се односе на људе, овим придевима исијавања и померања позитивно се оцењује људска активност, енергија, динамика.

Међу, такозваним, неутралним придевима такође има много оних који би могли бити сврстани у лексеме са непожељном експресивношћу, нарочито у секундарним значењима. Неки од њих се могу распоредити у тематске групе, а многи остају изван њих:

¹ Значење придева проверавали смо у Речнику МС. Због уштеде простора, скраћене дефиниције писали смо у загради само уз оне придеве чије је значење, према нашој процени, мање познато.

А) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ ВРСТА ЗВУКА КОЈИ МОЖЕ БИТИ НЕПРИЈАТАН: *зујав, брујав, праскав, фијукав, цијукав, шушкав, шушњав, жагорав, звекетав, кеветав, мектав, кркетав, шушкетав, лепетав, клепетав, бректав, кликтав, гроктав, шкргутав, цикутав, цвкутав, пискутав, шкрипутав, праштав, трештав, пиштав, прштав, шуштав, шкрипуцав, њискав* (који личи на њиску, оглашавање коња), *звиждав, звизгав* (који фијуче, звижди), *зузукав, клопорав, шуморав*.

Б) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ НИЈАНСА НЕКЕ БОЈЕ КОЈА МОЖЕ СИМБОЛИЗОВАТИ БОЛЕСТ ИЛИ ЛОШЕ СТАЊЕ НЕКОГА ИЛИ НЕЧЕГА: *зелењикав, плаветњикав, бледњикав, бледичав, жућникав, жутељав, жућкав, жућтав, жућликав, мутњикав, модрикав, модруљав, пепељав, беласав, сигав* (који је боје попут сиге, кречњака), *сингав* (сив, сивкаст), *мургав, сињав* (сив).

В) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ СТРУКТУРА НЕКЕ ПОВРШИНЕ КОЈА НИЈЕ ГЛАТКА, УЈЕДНАЧЕНА, НА КОЈОЈ ИМА УДУБЉЕЊА ИЛИ ИСПУПЧЕЊА: *бухав* (шупљикав), *вржав* (чвораст), *грабав* (који је пун граба, изрован), *грабав* (изрован), *грудав, грудвав, грумењав, грудвичав, бушљикав, храпав, труњав, тринав* (пун трина, мрва), *мрвичав, шупљикав, мрешкав, чворав, квржичав, бобуљичав, бубуљичав, громуљичав, зрничав, јамичав, цогљав* (цомбаст, грудвав), *цомбав, шкорав* (местимично наборан), *браздав*.

Г) КОЈИ ИМА БОДЉУ ИЛИ БОДЉЕ: *бодљав, бацкав, јежсав, боцкав, бодљикав, игличав*.

Д) КОЈИ ИМА ПЕГУ ИЛИ ПЕГЕ: *баљав, педичав, пикњав, писав, пиргав, пегав, луњав², мањав, мркопегав*.

Ђ) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ КРИВУДАВ, НЕПРАВИЛАН ПОЛОЖАЈ ИЛИ ПРОСТИРАЊЕ ЧЕГА: *веругав, вијугав, змијугав, змијуљав, кривуда, кривуљав, врлуда*.

Е) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ НЕСТАБИЛНО ИЛИ НЕУОБИЧАЈЕНО КРЕТАЊЕ ИЛИ ПОМЕРАЊЕ ТЕЛА, ЉУЉАЊЕ, ДРХТАЊЕ: *бибав* (који се биба, њише), *гибав* (који се гиба, љуља), *лелујав, љуљав, љуљкав, мигољав, тресав, дрмусав, климатав, дрхтав, кламитав* (који лабаво стоји, који се кламита, клима), *лабав*.

Ж) ПРИДЕВИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ЖИТКУ, РАСКВАШЕНУ ИЛИ КЛИЗАВУ СТРУКТУРУ НЕЧЕГА: *слизав, слузав, шљапав, лапав* (расквашен), *мљацав* (који изазива мљацање, расквашен), *суљав* (клизав), *лојав, рехав* (редак, разређен), *рехуљав* (разређен), *водњикав*.

З) КОЈИ ЈЕ ПРЕКРИВЕН ДЛАКАМА: *руњав* (обрастао руњама, длакама), *длакав, чекињав*.

Непожељно значење ових придева (посебно негативно одређење човековог изгледа или карактера) може се у неким од ових група развити активношћу семантичке компоненте присуства онога што значи мотивна реч у великој мери, као што је случај са придевима који означавају прекривеност длакама или пегавост. У неким групама, непожељно значење се може засновати на активности сема неуједначености, нестабилности, колебљивости, које се, метафорички, могу довести у везу са лицемерјем, непоузданошћу, нестабилношћу карактера. Такви су придеви из групе којом се описује неуједначена структура неке површине, кривудава простирање, лелујаво кретање, расквашена, житка или лепљива, клизава површина. Тематска група придева који означавају боје углавном се односе на нијансе жуте, сиве, беле, плаве и зелене боје, а све оне асоцирају на болест, лоше физичко стање, па ако се њима описује човек, доприносе утиску о његовом лошем стању. Посебно је богата група придева које означавају звук. Неки од тих придева потичу од ономатопеја којима се подражава животињско оглашавање (*цијукав, мектав, крекетав, зроктав, њискав*), па могу бити врло пејоративни ако се односе на човека. Међу придевима којима се описује звук значајно место заузимају и они придеви на *-ав* који потичу од именица на *-ат, -ет, -от, -ут* (*звекетав, крекетав, лепетав, клепетав, шкргутав, цукутав, цвркутав, пискутав, шкрипутав*). П. Скок је суфиксе *-ат, -ет, -от, -ут* одредио као ономатопејске, иако они на први поглед не спадају у ту групу. Наша анализа је показала да их је Скок тако назвао пре свега због тога што се везују за ономатопејске творбене основе, а и због тога што многе од ових именица имају исти вокал у једносложној творбеној основи и суфиксу (*звекет, топот, шапат*), чиме се, на ономатопејски начин, имитирају кратке, истоврсне, ритмичке секвенце звука и покрета, а то је слика онога што ове именице и означавају (исп. Драгићевић 1998).

Бројчано је најбогатија група придева са непожељном маркираношћу. Очигледно је да се највећи број ових придева односи на човека, па смо их, у складу са тим, распоредили у тематске групе.

А) ПРИДЕВИ КОЛИ ОЗНАЧАВАЈУ НЕПОЖЕЉНУ ЉУДСКУ ФИЗИЧКУ ОСОБИНУ: *багав* (бангав), *багљав* (хром), *бангав, бутрав* (буцмаст), *гегав, гобав* (покр. грбав), *грбав, гукав* (који је с гукама, отеклинама), *гушав, егав* [тур. искривљен (о ногама)], *ерав* (разрок), *диплав* (који има врат налик диплома, гушав), *жврљав* (кржљав), *жгембав/жгебав/згебав/мгебав* (кржљав, неразвијен као жгембе), *жмарав* (жмара – чварак), *жмигав, жољав* (ситан, слаб, жгољав), *кељав* (безуб), *клапав/кломпав/клопав* (клемпав), *климав, крутуљав* (дебелкаст), *крутуљав* (дебелкаст), *куљав* (који има велику куљу, трбушаст), *љоха*

црковичав, језичав, сузичав, бујичав, кашљичав, пизмичав, ништитав, мољчав, геџав, глинцав.

Г) ПРИДЕВИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ НЕУРЕДНОСТ, ЗАПУШТЕНОСТ ЧОВЕКА: *бућав* (покр. неочешљан, чупав), *барусав* (рашчупан), *гунтав* (изгужван), *дрехав* (покр. дроњав, одрпан), *дрљав* (крмељив, неуредан), *балегав, бљузгав, глибав* (упрљан глибом, блатњав), *кушљав* (замршен, о човеку замршене косе и браде), *скрнав* (скрнаван, упрљан, нечист), *слинав* (умрљан нечим масним, лепљив), *чагљав* (пун чагљева, блатњав), *каљугав, прљугав, каљужав, флекав, аљкав, дроњкав, иantroкав, крмељав, каљав, брљав, мрљав, прљав, музгав, препрљав, немиришљав, говнав, воњав, дроњав, дрнав, крнав, черупав, чупав, мусав, блатав, ритава, прњав, драпав, блатњав.*

Д) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОПИСУЈЕ НЕПОЖЕЉАН НАЧИН ГОВОРА: *врскав* (врскати – запињати у говору), *јектав* (који јечи, јауче), *крискав* (криска – вриска, дрека), *лапарав* (који много лапара, брбљив), *циликав* (који циличе, који има оштар тон), *шушљетав* (који шушљеће, шушкав), *лајав, блејав, брундав, зврјав, кмекав, дрекав, церекав, крекав, пискав, цикав, уњкав, пискав, врискав, јаукав, кукав, мумлав, муцкав, брбљав, мрмљав, мумљав, чантрава, блебетав, грактав, сиктав, роктав, хуњкав* (који хуњка, говори кроз нос), *брботав, грготава, кикотава, цвокотава, клокотава, клопотава, штопотава, грохотава, хохотава, шаптава, јецава, цичава.*

Ђ) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ БОЛЕСТИ: *губав, кркав* (који стално кашље, сушичав), *мрасав* (који има мрасе, оспице), *полугубав, мренав* (који је оболео од мрене), *строкав/иantroкав* (болестан од строке), *трихињав* (заражен трихином), *улогава* (који је оболео од улога, костобољан), *францава* (заражен францом), *френгав* (болестан од френге, сифилиса), *чумава* (заражен чумом), *шорав* (богињав), *рохав* (богињав), *шуљав* (захваћен шуљевима), *шапав* (оболео од шапа), *шугав, гнојав, кашљав, богињав, чирава, тифусав, приштава, губавичав, падавичав, брадавичав, кијавичав, вртоглавичав, гљивичав, оспичав, јектичав, јефтичав, приштичав, сушичав.*

Е) ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВА НЕПОЖЕЉНА ОСОБИНА КОЈА НИЈЕ ЉУДСКА: *баурав* (покр. *баура* – овца без рогова), *жацава* (1. који жаца, боцкава, оштар; 2. који се лако вређа), *крљав* (крњ), *медљикава* (оштећен медљиком, течношћу биљних ваши), *мућав* (који се претворио у мућак – о јајету), *ојкава* (који подсећа на ојкање), *прелав* (покварен, о намирницама), *рескава* (резак, оштар, пискава – о звуку), *тотркава* (оном. налик на ударање детлића – о звуку), *трпкава* (који је мало трпак, оштар, резак), *хабав* (похабан), *шкрбав* [оштећен, искруњен (о зубу)], *шукава* (који је без рогова), *труцкава, траљав, гужвељав, шкрипав, шљампав, смежурав, дречав.*

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Класификација ексцерпираних придева из *Обратног речника* потврђује запажање проф. М. Николића да скоро сви придеви на *-ав* у српском језику имају непожељно значење и указује на одређене закључке.

1. Највећи број ових лексема односи се на људске особине (посебно физичке), стања и понашање. Преовлађују придеви којима се одређује утисак о човековом изгледу или, чешће, стању или делању. Мање је придева којима се исказују људске духовне особине.

Као и кад се посматрају све лексеме које се односе на живот човека, па и све лексеме у српском језику уопште, много је више придева на *-ав* који су негативно маркирани од оних који су позитивно маркирани. Од физичких особина посебно се негативно вреднује мршавост, разроност, бубуљичавост. На то указује велики број синонима који означавају те особине. Такође се пажња обраћа и на људе који имају проблеме у ходу, на оне који су неуредни и на оне који говоре на упадљив начин. Од духовних особина пажњу привлаче нарочито глупост и лицемерје. Један од разлога због којих су многи придеви на *-ав* негативно маркирани треба тражити у томе што се њима означавају својства човека, а највећи број таквих лексема има непожељно значење, што показују бројна истраживања на материјалу српског и других језика.

2. Важно питање које се овде поставља јесте да ли суфикс *-ав*, упркос очекивањима да спада у неутралне форманте, уноси у придеве непожељну/негативну маркираност. Одговор на ово питање је степенаст. ПРВИ СТЕПЕН. Улога овог суфикса је пре свега трансформациона. Он служи за грађење придева (пре свега) од именица, затим од глагола и, ретко, од других придева. Значење ових придева зависи пре свега од мотивних речи. Тако, захваљујући семантици мотивних речи, придев *губав* има непожељну конотацију, а придев *блистав* – пожељну. Исто запажа и бугарска лингвисткиња Василка Радева за бугарски језик. Она каже, а ми се слажемо и потврђујемо на српским примерима, да је то очигледно код придева на *-ав* који потичу од именица које означавају болест: исп. буг. *грипав*, *хремав*, *кростав*, *шугав*, *килав*, *жълтеничав* и срп. *губав*, *шугав*, *гнојав*, *тифусав*, *приштав*. Међутим, када придеви на *-ав* означавају боју, запажа В. Радева, они у бугарском језику немају непожељно значење јер је нема ни мотивна реч: исп. буг. *бозав*, *лилав*, *кремав*, *морав*, *кафјав*. У српском језику није тако. Као што смо већ констатовали, придеви *бледичав*, *жутњикав*, *жутељав*, *жућкав*, *жутљав*, *жутљикав*, осим што означавају умањен степен особине (што је потврђено и у бугарском: *жълтеникав*, *червеникав*, *кафеникав*, *синкав*, *сивкав*), носе и компоненту непожељног, па се често употребљавају у контекстима у којима се

описује боја коже болесника. Овај случај разилажења бугарског и српског језика у вези са употребом и значењем придева на *-ав* указује на ДРУГИ СТЕПЕН у развоју употребе суфикса *-ав* у српском језику, а то је тенденција да се творбене основе са непожељним значењем, по аналогији, чешће везују за *-ав* него за *-ан* у грађењу придева. Као један од резултата тог процеса видимо и чињеницу да чак и стране мотивне речи непожељног значења у обликовању придева „траже” баш суфикс *-ав*: *ћелав*, *ћопав* итд. ТРЕЋИ СТЕПЕН, за који можемо рећи да је тек у настајању у српском језику, јесте да бисмо чак и придеве на *-ав* чије нам је значење непознато протумачили као лексеме са непожељном маркираношћу. Да таква могућност у језику као систему постоји, потврђује именички суфикс *-ло*. Ни он не спада у суфиксе субјективне оцене, али, када означава човека, има пејоративну семантику. Тако, на пример, *причало* има непожељну маркираност иако је мотивна реч сасвим неутрална. Ово се одвија под утицајем именица *страшило*, *мазало*, *пискарало*, које имају непожељно значење и које побуђују очекивања код говорника српског језика да све именице на *-ло* спадају у пејоративе ако се односе на људе.

3. Из тачке 2 видимо да чести спојеви творбене основе пожељно или непожељно маркираних мотивних речи са неутралним суфиксима могу да изазову тенденцију сталних спајања тако маркираних творбених основа са одређеним суфиксом, тј. да суфикс, наизглед, добија значење субјективне оцене. У ствари – пре би се рекло да ту тенденцију не треба схватити као значењску (семантичку), већ као употребну (прагматичку). Запазили смо још једну склоност придева на *-ав* која би могла бити у вези с описаном склоношћу ка специјализацији употребе суфикса с одређеним типом творбене основе, а то је тежња ономатопејских основа (које убедљиво најчешће служе за именовање неког непожељног покрета или звука) да се везују за суфикс *-ав* у грађењу придева. Већ простим ишчитавањем грађе изнесене у овом раду, запазићемо бројне примере за такве придеве необичне, звучне формалне структуре којима се људи експресивно описују кроз карактеристичне покрете или звукове. Ову склоност придевског суфикса *-ав* да се везује за ономатопејске творбене основе запажамо и у осталим јужнословенским језицима, посебно у словеначком језику.

4. На самом крају, изнећемо и једно занимљиво запажање В. Радеве, које се односи на све јужнословенске језике. Придеви на *-ав* типично означавају обиље, опскрбљеност, а циљ настајања деривата често јесте тежња да се обележи оно што одступа од уобичајеног, просечног. Ако се томе дода и склоност да се по том одступању од уобичајеног чешће обележава оно што је изразито негативно од оног

што је изразито позитивно, онда је логично очекивати грађење много више придева на *-ав* који означавају негативно одступање од просечног, тј. придева са непожељним значењем. Ово запажање у потпуности важи и за српски језик и сасвим је примењиво у разумевању негативне маркираности скоро свих придева на *-ав* у српском језику.

5. На основу класификације придева на *-ав* у српском језику у 17 тематских група и на основу прегледа релевантне литературе о творби речи у другим јужнословенским језицима, закључујемо да је проф. М. Николић правилно запазио да највећи број придева на *-ав* има непожељну маркираност. Ово важи и за остале јужнословенске језике, што значи да тенденција везивања суфикса *-ав* за творбене основе непожељног значења већ дуго траје. Репертоар ових придева у свим јужнословенским језицима је сличан. Сви они настају од именичких, глаголских и, ретко, придевских, основа. Те основе су често ономатопејске. Само у бугарском језику има мало придева на *-ав*, за разлику од осталих јужнословенских језика, у којима је тај творбени модел врло продуктиван.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, треће, poboljšano izdanje, Zagreb: HAZU, Nakladni zavod Globus.
- Бајец 1952: Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika II*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Драгићевић 1998: Рајна Драгићевић, О ономатопејским именицама са елементом -т у суфиксу, *Јужнословенски филолог* LIV, Београд, 121–130.
- Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део: суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Конески 2003: Кирил Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Радева 2007: Василка Радева, *В света на думите, структура и значење на производните думи*, София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.

ИЗВОРИ

- Николић: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска, 2000.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Rajna M. Dragičević

NEGATIVE MARKING OF ADJECTIVES ENDING WITH -AV IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE IN CONTRAST TO OT- HER SOUTH SLAVIC LANGUAGES

S u m m a r y

In this paper, we present a research in which we examine the observation of prof. M. Nikolic to which he came up with working on the Reverse Dictionary of the Serbian Language: almost all the adjectives ending with *-av* in the Serbian language have an unfavorable / negative meaning. The aim of this paper is to determine whether this observation is correct, and what is the explanation for this regarding the adjectives in the Serbian language.

Keywords: word formation, derivation, suffix *-av*, adjectives, Serbian, South Slavic languages.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

МАРИЈА С. ЂИНЂИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 31. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ГЛАГОЛСКИ ПОЛУКАЛКОВИ ТУРСКОГА ПОРЕКЛА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

У раду се приказује творбени тип глагола који представљају полукалкови, састављени од турцизма, именице или придева, и домаћих глагола *чинити*, *правити*, *бити* и сл.: *пишман бити*, *рахат се учинити*, *теслим учинити*, *резил (у)чинити*, *хабер учинити*.

Кључне речи: српски језик, глаголи, глаголски полукалкови, творба, семантика, турцизми.

Корпус турцизама у савременом српском језику је богат и броји око три хиљаде турцизама, од којих више од 50% представља одомаћене и фреквентне турцизме (Ђинђић М. 2013: 553). У корпусу се издвајају и глаголи који су пореклом од турских глагола, као и глаголи изведени од именица или придева турскога порекла.¹ У прву, мању групу глагола, спадају глаголи изведени најчешће од турске инфинитивне основе основног глагола или одређеног секундарног глагола и суфикса *-исати*: *бегенисати*, *курталисати*, *егленисати*, *уисати*. Знатно мањи број глагола изведен је од турске перфекатске основе и суфикса *-исати*: *бегендисати*, *бојадисати*, *чектисати*, *егленди-*

* marija.djindjic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Начелно, у процесу језичког позајмљивања глаголи су заступљени у мањем броју од именица и придева.

сати, кидисати.² Највећи број представљају глаголи деноминали који су извођени од именица или придева турскога порекла процесима суфиксације и/или префиксације. Најчешћи суфикс за извођење оваквих глагола је суфикс *-ити*, затим следе суфикси *-исати*, *-(ова)ти* и *-ати*, док су остали суфикси знатно ређе заступљени: *будалити, диванити, инатити се, коначити, тимарити, јуришати, кафенисати, ашиковати*.³

У корпусу турцизама у српском језику уз глаголске турцизме издваја се и изванредан број глаголских израза, полукалкова пореклом из турског језика, у којима је именица или придев очуван као позајмљеница, а глагол је преведен. Глаголске конструкције овога типа нису биле предмет посебног научног истраживања.⁴ Оне нису заступљене у великом броју у књижевном језику. С друге стране, на пример, у српском призренском говору значајно је присуство глаголских полукалкова што би се могло објаснити чињеницом да је Призрен у коме су се одвијали међујезички контакти вишевековна билингвална средина. Један од услова за калкирање је познавање изворишног језика, односно неопходно је да постоји двојезичност у неком дужем временском периоду.⁵ Глаголски полукалкови у Чемерицићевој збирци речи бројнији су у односу на калкове и именске полукалкове, на пример *идаре чинити, ацеле (у)чинити, дикат (у)чинити (се), тебдиљ учинити* и сл. (Петровић 2012а: 358–359).⁶ Већина турцизама је дија-

² Перфекатска основа се добија када се елиминише инфинитивни наставак *-tak/-mek* и дода морфем *-di/-ti*: *boynamak* → *boya+di* = перфекатска основа *boyadi* → *бојадисати*. Детаљније о суфиксима који служе за грађење глаголских турцизама в. Ђинђић М. 2013: 139–141.

³ Глаголским турцизмима у српским народним говорима бавила се С. Петровић; исп. Петровић 2012б. Ауторка истиче да у црногорским народним говорима префиксална творба представља најраширенији творбени модел, док творбени тип који је предмет нашега рада није потврђен ниједним примером. О глаголским турцизмима у делима писаца између два рата на српскохрватском подручју в. Глибановић-Вајзовић 1990: 190–195).

⁴ Лексички материјал за потребе овога рада ексцерпиран је из *Семантичко-деривационог речника турцизама* чија се грађа темељи на Речнику МС (Ђинђић М. 2013: 165–546).

⁵ У процесу калкирања издваја се језичка константа где калкови настају као плод стручног превођења у различите сврхе, попут научне, књижевноуметничке, економске и сл. У српском језику управо овом извору калкирања припада средишња улога за настанак калкова, док знатно мању улогу има билингвизам (Јовановић 2014: 330).

⁶ У македонском језику далеко је више глаголских полукалкова у односу на именичке полукалкове, који су карактеристични за народне говоре.

лекатског порекла, а доказивањем дијалекатског порекла турцизама на основу дијалекатских фонетских елемената изводи се закључак да је српскохрватски језик примио несразмерно више речи путем непосредних контаката говорника него путем писане речи, а они су махом ограничени на званичне називе Османског царства и на термине исламске религије (Адамовић 1973: 236).

У домаћој и страној литератури под калкирањем се подразумева посебан вид језичког позајмљивања при којем се елементи страног језика репродукују помоћу елемената властитога језика, али у складу са страним моделом, нпр. *свекрвин језик* према тур. *kaupana dili* или *бела џигерица* према тур. *akciğer* (исп. Симеон 1969: 606; Хауген 1956: 52; Хаспелмат, Тадмор 2009: 39). Калк, као резултат калкирања може бити према структури једночлани или вишечлани лексички калк, а према процесу калкирања морфолошки (творбени) или семантички (Прохорова 1996: 29–30).

Полукалкови представљају лексичке јединице у којима се један део израза преузима у оригиналном облику, док се други део дословно преводи према страној творбеној структури: нпр. инфрацрвен (према нем. Infrarot).

Међу турцизмима у српском језику у оваквим полукалкираним глаголским изразима један део чине углавном глаголи општег, непотпуног значења ((y)чинити, правити, бити и сл.) који означавају радњу без конкретизације, а турска је допуна:

а. именичко-глаголски спојеви: *гаип се учинити*⁷ (тур. *kaybolmak*) „нестати, изгубити се“; *тербије учинити* (тур. *terbiye etmek*) „васпитати, одгојити, уљудити“; *тертиб учинити* (тур. *tertip etmek*) „направити редослед, распоредити“; *тећмил учинити* (тур. *tekmil etmek?*) „изравнати, намирити, накнадити“; *рахат се учинити* (тур. *rahat etmek*) „раскомотити се; расположити се, постати безбрижан“; *резил (y)чинити* (тур. *rezil etmek*) „(о)срамотити, (о)брукати“; *сеур (y)чинити, сеур (по)гледати* (тур. *seyretmek*) „(по)гледати, посматрити, посматрати“; *селама назвати, послати* (тур. *selam söylemek/selam yollamak*) „поздравити“; *теслим учинити* (тур. *teslim etmek*) 1) „умре-

О глаголским парцијалним калковима у македонском в. Јашар-Настева 1962–1963: 153–160.

⁷ Изрази и дефиниције су преузете из Речника МС. Оне су најчешће даване у свршеном виду, изузев двају израза (*резил (y)чинити, сеур (y)чинити/сеур (по)гледати*), а мислимо да је требало, бар у већем броју случајева, и глаголске изразе и дефиниције наводити и у свршеном и у несвршеном виду.

ти“;⁸ 2) „уручити, предати“; *хабер учинити* (тур. *haber göndermek*) „обавестити“; *шуђур учинити* (тур. *şükretmek*) „захвалити Богу“.

б. глаголско-именички спојеви: *дођи теобе* (тур. *tövbe etmek*) „покајати се“; *давати чифте* (тур. *çifte atmak*) „чифтати се, ритати се“; *правити коме чапраз* (?) „чапраздиванити“; *терати (правити) шегу* (*şaka уартак*) „грубо се шалити (с киме или на чији рачун)“; *учинити, ударити табор* (?) „утаборити се, улогорити се“; *учинити капак* (?) нар. „учинити крај, окончати“; *учинити сургун на кога* (?) „навалити на некога“; *учинити сургун кога* (тур. (-i) *sürgüne göndermek*⁹) „протерати некога“.

Највећи број ових израза у турском језику представљају турске сложене глаголе, који се образују од именица/придева и помоћних глагола, најчешће глагола *etmek* и *olmak* (Ћинђић С. 2012: 94). Глаголи *etmek* и *olmak* захтевају допуну у апсолутном падежу и без обзира на њихову двочлану структуру имају јединствено значење, нпр. *yardım etmek* „помоћи“, *pişman olmak* „покајати се“, *ziyaret etmek* „посетити“, *tıraş etmek* „обријати“, *memnun olmak* „бити задовољан“, *sinirli olmak* „бити нервозан“ (Чаушевић 1996: 206, 208). Ове конструкције са непотпуним глаголима у српском језику ретко су такве да траже допуну у акузативу или дативу.

Понекад се форме са композитним глаголима *etmek* и *olmak* сврставају и у фразеологизме у турском језику, мада праве фразеологизме представљају конструкције са пунозначним глаголима и именицима и придевима као лексичким допунама у одговарајућем падежу: *gözden çıkmak* „пасти у немилост“, *suya sabuna dokunmamak* „не мешати се ни у шта“, *ayvaу уетек* „награбусити“, *yan gözle bakmak* „гледати попреко“ (исп. Чаушевић 1996: 211–212).

Глаголске конструкције пореклом од турских пунозначних глагола у мањем броју су заступљене у нашој грађи: *селаи назвати, послати* (тур. *selam söylemek/selam yollamak*) „поздравити“; *хабер учинити* (тур. *haber göndermek*) „обавестити“; *давати чифте* (тур. *çifte atmak*) „чифтати се, ритати се“; *терати (правити) шегу* (тур. *şaka уартак*) „грубо се шалити (с киме или на чији рачун)“; *учинити сургун кога* (тур. (i) *sürgüne göndermek*¹⁰) „протерати некога“. Изрази из ове групе имају исту рекцију као и турски предлогач.

Готово код свих глаголских израза значење остаје непромењено и у потпуности одговара турском моделу, а то значи да секундар-

⁸ Семантичку реализацију „умпети“ не бележи турски глагол *teslim etmek* (исп. Ћинђић М. 2014, под *teslim*).

⁹ Исп. Ћинђић М. 2014.

¹⁰ Исп. Ћинђић М. 2014.

на семантичка адаптација готово по правилу изостаје. Ово је један од показатеља да су глаголски изрази настали калкирањем, с обзиром на то да је у питању дослован и тачан превод турских модела.¹¹ Код наведених глаголских израза није дошло до даљег семантичког развитка, а увидом у њихов статус јасно је да до тога неће ни доћи, јер већи део ове лексике припада пасивном лексичком фонду. За разлику од неких глаголских конструкција и израза пореклом из немачког језика који се данас не осећају као страни (*доћи к себи*, *падати у очи*, *бити у стању*, *имати у виду*)¹², разматрани глаголски полукалковски били су изложени током времена променама у српском језику. Између српског и турског језика постоје структурне разлике када је у питању творба речи. Аналитизам турског језика прилагођен је деривационој форми српског језика тако што су аналитичке глаголске форме замењене синтетичким обликом:

рахат се учинити → *урахатити се*; *селама назвати*, *послати* → *поселамити*; *теслим учинити* → *теслимити*¹³; *резил (у)чинити* → *резилити*¹⁴; *сејир (по)гледати* → *сеирити*¹⁵; *учинити сургун кога* → *сургунисати*; *тертиб учинити* → *тертибити* и сл.

У циљу утврђивања да ли овакве глаголске изразе бележи турски језик, проверу смо извршили консултујући ТС и модерну интернет речничку базу Турског лингвистичког друштва, чиме смо добили синхронијски увид у статус ових глаголских израза. Анализирани глаголи су и даље уобичајени у стандардном турском језику. Изузетак представљају два глаголска израза образована од именице *хашир* (тур. *haşır*). Ова именица је оквалификована као застарела у ТС у оба значења (1. сакупљање, окупљање. 2. *религ.* хашир, судњи дан) и уз њу нису забележени изрази који би представљали еквиваленте нашим изразима: *хашир бити* „страдати, пропасти“; *хашир учинити*

¹¹ Сандфелд сматра овакве конструкције имитацијама турских конструкција, с обзиром на то да их прате домаће конструкције: *kabul etmek* „дати одобрење“ = „одобрити“ (К. Сандфелд, према Јашар Настева 1962–1963: 153–154).

¹² Клајн 2004: 180.

¹³ Овај глагол није застарео, што потврђује спроведена анкета, као и његова посведоченост у *Корпусу*; исп. фреквенцијску листу (Ћинђић М. 2013: 39).

¹⁴ Конструкција *резил (у)чинити* бележи уз глагол *резилити* и следеће једнолексемске еквиваленте у виду префиксираних глагола: *нарезилити*, *орезилити*, *урезилити*.

¹⁵ Глагол *сеирити* јавља се у нешто другачијој семантичкој реализацији: *са уживањем посматрати*, *разгледати*.

„упропастити, уништити, разорити“. То свакако не искључује могућност да су у ранијим фазама постојали у турском језику, јер је мала вероватноћа да су по моделу постојећих турских глаголских израза они настали у српском језику.

За утврђивање статуса ових глаголских израза у стандардном српском језику, консултовали смо РСЈ, који не бележи већи део именичких турцизама који су део анализираних глаголских израза: *тербије, тертиб, тећмил, рахат, резил, теоба, сејир, селам, шућур, хашер*. Једино је израз *терати шегу* још увек део стандарда и уобичајен у употреби. У РСЈ забележен је изведени глагол *чифтати се*, док именица *чифте* изостаје. Глагол *чифтати се* представљао би једнолексемски еквивалент који преноси исти концепт глаголског израза *давати чифте*.

О утицају турскога језика на српски језик на лексичком нивоу сведоче и представљени глаголски полукалкони. Они су могли ући у српски језик, највише у дијалекте српског језика, зато што су у њему већ постојале конструкције овога типа, нпр. *(на)чинити радост, (на)правити покољ учинити зло* и сл. На примеру анализираних глаголских полукалкова показује се да је већина калкова у духу језика, јер би у супротном нарушили језички систем.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Адамовић 1973: Милан Адамовић, О пореклу српскохрватских османизама, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, Београд, 229–236.
- Глибановић-Вајзовић 1990: Ханка Глибановић Вајзовић, *Оријентализми у дјелима писаца између два рата на српскохрватском језичком подручју (са посебним освртом на босанско-херцеговачку ситуацију)*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ђинђић М. 2013: Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ђинђић М. 2014: Marija Đinđić, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları No. 1122.
- Ђинђић С. 2010: Slavoljub Đinđić, *Udžbenik turskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Јашар Настева 1962–1963: Оливера Јашар Настева, Макендоските калки од турскиот јазик, *Македонски јазик* 13–14/1–2, Скопје, 109–172.

- Јовановић 2014: Владан Јовановић, Семантички калкови у структури вишезначних речи, *Научни састанак у Вукове дане* 43/1, Београд, 329–342.
- Петровић 2012а: Снежана Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић 2012б: Снежана Петровић, Турцизми у црногорским народним говорима (2), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 183–192.
- Прохорова 1996: Валентина Николаевна Прохорова, *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb: Matica hrvatska.
- ТС 2010: *Türkçe Sözlük*, 11. bs, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Хаспелмат, Тадмор 2009: Martin Haspelmath, Uri Tadmor, *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*, Berlin – New York: Walter De Gruyter.
- Хауген 1956: Einar Haugen, *Bilingualism in the Americas: a Bibliography and Research Guide*, University of Alabama Press.
- Чаушевић 1996: Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Marija S. Đinđić

VERBAL SEMI-CALQUES OF TURKISH ORIGIN IN SERBIAN STANDARD LANGUAGE

This paper discusses the word-formation type of verbs which represent semi-calques, formed of Turkish noun or adjective and Serbian verbs *činiti*, *praviti*, *biti* etc.: *pišman biti*, *rahat se učiniti*, *teslim učiniti*, *rezil učiniti*, *haber učiniti*.

In almost every verbal expression the meaning remains the same and equal with the Turkish model. This is one of the indicators that these verbal expressions are loan translations (considering the fact that they represent literally an exact translation of Turkish models).

The biggest number of these semi-calques belong to the passive lexical fund. These analytic forms of verbs have been substituted with synthetic forms of verbs in Serbian (teslim učiniti → teslimiti; rezil (u)činiti → reziliti etc.).

Kew words: Serbian, verbs, verbal semi-calques, word-formation, semantics, Turcisms.

УДК 811. ...
811...

САЊА Ж. ЂУРОВИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик)**

Оригинални научни рад
Примљен 1. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

О ПИТАЊИМА ПРОУЧАВАЊА ГЛАГОЛА БЕЗ ВИДСКОГ ПАРЊАКА

У раду се разматрају питања глагола у вези са проблематиком постојања видских парњака. То се чини на примеру глагола *важити*, који се у литератури наводи као несвршени глагол без видског парњака. Циљ рада јесте да се покаже да је код видских парњака семантика главни критеријум у тумачењу ових односа, а да се творбени критеријум наметнуо под утицајем стања у другим језицима и да се не може сматрати примарним. Прецизније закључке о статусу ове појаве у језику било би могуће извести на бази целовитијег корпуса формираног од грађе ексцерпираних према јасно дефинисаним критеријумима, утврђеним према циљевима истраживања.

Кључне речи: морфологија, глагол, глаголски вид, видски парњак.

1. Сви глаголи у српском језику имају глаголски вид и већина глагола има могућност видског парњака¹⁶, опозиције у пару свршено

* sdjurovic74@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹⁶ Под видским парњаком у литератури се, најчешће, подразумевају два глагола истог значења, а различитог вида. У србистици се најчешће у истом значењу користе и видски парњак и видски пар, али је важно и ту правити разлику. У литератури се прави разлика између видског пара као целине и парњака као појединачног члана, али има и других тумачења. Новак Милић истиче терминолошку разлику између видских парњака и видских парова пошто се видски парњаци разликују само по виду, а не и по зна-

: несвршено и обрнуто, али има и глагола који немају могућност образовања видског парњака и ограничени су само на један вид. Најчешће се видски парњак одређује као пар глагола који имају исто значење, а разликују се само по виду (Стевановић 1986: 541; Мразовић–Вукадиновић 2009: 84; Пипер–Клајн 2014: 177).

Предмет рада јесте анализа глаголског вида глагола *важити* која може послужити као модел за шира истраживања. Циљ рада јесте да се покаже да је код видских парњака семантика главни критеријум, а да се творбени критеријум узима погрешно као примарни, првенствено под утицајем других језика. Намеће се питање парњаштва, с обзиром на развијене продуктивне моделе грађења парњака. Претпостављамо да је реч о семантици глагола, али на питање да ли је то једини ограничавајући фактор могуће би било одговорити само на основу анализе ширег и потпунијег корпуса глагола овог типа.

1.1. У видском пару имперфективни члан је немаркиран, а перфективни је маркиран, јер је обележен префиксом. У србистици се о глаголима без видског парњака врло мало и ретко расправља у граматицама (уп. Стевановић 1991: 541; Мразовић–Вукадиновић 2009: 85; Пипер–Клајн: 2013: 177). Од појединачних чланака издваја се рад И. Клајна (2011), у којем се детаљније разматрају глаголи овог типа, али са лексикографског аспекта.

1.2. Већина видских парњака јавља се у односу перфективни : имперфективни глагол (нпр. *купити* : *куповати*, *стићи* : *стизати* и сл.). Праве видске парњаке граде и перфективни и секундарно имперфективизовани глаголи типа *записати* : *записивати*, *уписати* : *уписивати* и сл. У литератури се срећу још и термини прави и лажни видски парови. Правим видским паром сматрају се два глагола у којима је значење исто, а разликују се само по виду, док се неправим (лажним) паровима сматрају, најчешће, парови имперфективног и перфективног глагола насталог префиксацијом помоћу празног префикса¹⁷ где префикс има само граматичку функцију префиксације (исказивање свршености). Показано је да према основном глаголу

чењу, а видски парови се разликују по виду, али постоји и одређена семантичка разлика (Новак Милић 2010: 133).

¹⁷ О празним префиксима је доста писано и празним префиксом се сматра, на пример, префикс *на-*. Празни или осамостаљени префикси, тј. префикси квалификатори стварају видске парњаке, а префикси који су задржали значења просторних и других односа модификују значење глагола уз који стоје.

постоји само један прави видски парњак за једно значење (уп. Ђуровић–Спасојевић 2014).

1.3. У термилошкој смислу важно је указати на непрецизно одабран термин једновидски глагол за глаголе без видског парњака јер се тако ништи категорија вида као класификациона категорија глагола. „Глаголи који немају видски пар, а имају значење вида, јесу једновидски глаголи. Већина једновидских глагола је увек несвршеног значења, нпр. *имати, морати, смети, изгледати, постојати, становати, важити, утицати, штрчати, уживати*, а мањи број једновидских глагола је увек свршеног значења, нпр. *ичепати, преминути, згрозити, обневид(ј)ети*“ (Пипер–Клајн 2013: 177).

Сви глаголи у српском језику су једновидски (или су несвршеног вида или су свршеног вида). Двовидски глаголи су потенцијално у инфинитиву двовидски, а у реализацији, у контексту, увек једног вида. Правећи паралелу са именицама, види се да је род класификациона категорија: свака именица је једног рода. Двородне именице су само потенцијал у номинативу, а када се употребе у контексту само су једног рода. Термин једновидски глагол не може бити термин за глаголе без видског парњака. Много је бољи термин *perfectivum* и *imperfectivum tantum*, који се користи у *Граматичи српског језика за странце* (уп. Мразовић–Вукадиновић 2009: 85). Тако се остварује и паралела у термилошкој смислу са именицама *singularia* и *pluralia tantum*. Именице *singularia tantum*, које, првенствено, имају само једину, али могу имати регуларне облике множине (и имају у појединим функционалним стилима као нпр. градивне именице у технолошким наукама (*воде, пескови, вина*), а са друге стране, именице *pluralia tantum*, који имају „блокирану“ једину и једину није могуће морфолошки изразити (**маказ*, **панталон* и сл.) већ се једнина изражава употребом бројног придева (*једне маказе, једне панталоне*). И код глагола *perfectivum* и *imperfectivum tantum* имамо различита ограничења. Мали је број глагола који се јављају као *perfectivum tantum*, и то су само они глаголи који нису перфективизовани суфиксом -ну- од имперфективних глагола, као што су: *банути, клонути, бризнути*. У групу глагола *perfectivum tantum* спадају и неки имперфективни глаголи, перфективизовани путем префикса. Ови глаголи немају могућност да се помоћу суфикса -ава-, -ова- или -ива- поново имперфектизују. То су глаголи типа: *исцедити, начинити, написати, направити, прегазити, раширити* (уп. Мразовић–Вукадиновић 2009: 85). Ипак, они имају видски парњак према непрефиксираним глаголу. „Има имперфективних глагола који немају своје перфективне видске парњаке нити имају суплетивне облике. Они се, осим тога, никако не могу перфективизовати, ни префиксима, ни суфиксима. То су, на при-

мер, глаголи: *беспосличити, царевати, имати, јадиковати, моћи, постојати, поједноставити, састојати се, учитељевати, умети, управљати, утицати, важити, вредети, захтевати, запомагати, злопатити се* и др.“ (Мразовић–Вукадиновић 2009: 85).

2. На основу граматика (Клајн 2005: 106; Мразовић–Вукадиновић 2009: 85; Пипер–Клајн 2013: 177)¹⁸ може се стећи погрешан утисак о томе да је мало глагола без видског парњака у српском језику пошто се наводи тек око двадесет примера. Очекивано је да се у граматицима не даје комплетан попис свих глагола овог типа, али потребно је прецизно одредити да ли су то изузеци у систему или тих глагола има у значајном броју.

2.1. Богате спискове глагола без видског парњака наводи Клајн (2011) и показује да ових глагола није тако мало, како се чини на основу прегледа граматика. Клајн се води следећим критеријумом када издваја ове глаголе: недостаје видски парњак или је недовољно посведочен, или није сигурна његова припадност стандардном језику, па истиче да „постоји немали број глагола који немају сигурног видског парњака, а о чему досадашње граматике не говоре“ (Клајн 2011: 59).

2.2. Глаголи су представљени као свршени глаголи без несвршеног парњака и обрнуто, као несвршени глаголи без свршеног парњака. Свршени глаголи без несвршеног парњака груписани су према три критеријума: а) глаголи на *-нути* који нису настали перфективизацијом (нпр. *ганути, дрзнути се, кљокнути, минути, сунути, уганути, шмугнути* и сл.),¹⁹ б) глаголи с префиксима чија основа није етимолошки прозирна (нпр. *зацопати се, награбусити, разбуцати, раскантати, склепати* и сл.) и в) глаголи без семантички одговарајућег несвршеног парњака (нпр. *замонашити (се), испилити, обезобразити се, опустети, прозлити, слистити, унервозити (се), унесрећити, урећи* и сл.) (Клајн 2011: 60–61). Посебно се издвајају неки глаголи на *-овати/-евати, -ирати, -исати* који су најчешће двовидски, али има и оних који су само свршени, као на пример: *контузовати, почаствовати, нокаутирати, пардонирати, ремизирати* и сл. (уп. Клајн 2011: 61).

2.3. Несвршени глаголи без свршеног парњака, како истиче Клајн, малобројни су (Клајн 2011: 62). Поред *моћи, смети, умети*, то су и *имати, ваљати, коштати, личити, марити, очијукати, опонашати, оскудевати, понирати, пријати, руководити, саобраћати*,

¹⁸¹⁸ Остале граматике не помињу једновидске глаголе.

¹⁹ Овде су наведени само неки од глагола овог типа као илустрација, а Клајн их наводи више. Тако се поступа и даље у подели.

утицати, хајати, ходочастити, гложити (се), двоумити се, куглати се, торњати се, лађарити, сплеткарити, шкртарити, двоумити се, куглати се и сл. (Клајн 2011: 62). „Искључиво несвршени су и поједини глаголи са префиксом: *зависити, нагађати, изгледати, надгледати, преговарати, садржавати, доличити, наличити, сличити, препирати се, нарицати, председати (председавати), настојати, постојати, пристојати се, устручавати се, утицати, натуцати, исходити, претходити, уходити* итд.“ (Клајн 2011: 62–63).

Клајн посебно издваја ретке и неуобичајене парњаке, а важна је констатација да постоји и „нека врста притиска ка попуњавању непотпуних видских парова“ (Клајн 2011: 64). Само на основу овог кратког приказа Клајновог рада јасно је да је број глагола без видског парњака у српском језику велики и да захтева обимнију анализу.

3. Глагол *важити* издваја се у литератури као глагол без видског парњака. У РСЈ стоји: „важити, -им несврш. **1.а.** *имати важност, утицај, углед, бити утицајан, важан*. **б.** (за некога, за нешто, као нешто) *бити сматран, сматрати се, уживати некакав глас*: ~ за доброг стручњака, као добар стручњак. **2. а.** *бити на снази* (о законима и сл.); *бити у оптицају, у употреби* (о новцу и сл.). **б.** *вредети у примени, примењивати се* (о правилима, обрасцима за израчунавање чега и сл.). важи безл. у реду је, пристајем, слажем се“ (РСЈ).

Примећује се да су сва наведена значења апстрактна, да значе стално својство, особину и да нема ниједног значења које би значило праву радњу. У Скоковом етимолошком речнику глагол *важити* везује се за именицу *вага* (кантар, теразије); „Denominal na *-iti važiti*, *-im impf.* «vrijediti», *odvažiti se*, «usuditi se, odlučiti se», *uvažiti* «prihvatiti»; ovaj se denominal nalazi i u bug. *važā* [...] isto tako i pridev na -ъп *važan* i apstraktum *važnost*“ (Скок 1973: 558–559). Код Скока се јасно види и веза основног глагола са префиксалним *уважити* и *одважити се*, као и то да се ради о истој етимологији па је било очекивано да се задржи и слична семантика.

3.1. На који начин се утврђује да ли глагол има видски парњак? Прво се морају утврдити формални (творбени) критеријуми који се тичу постојања префиксалних твореница које су мотивисане основним глаголом. Затим се у нормативним речницима провери да ли префиксални глаголи имају забележен секундарно имперфектизовани глагол. Према утврђеном правилу у литератури, најчешће је постојање трећег члана у низу сигнал да су префиксални и секундарно имперфектизовани глагол видски парњаци, а непостојање секундарно имперфектизованог глагола значи да основни и префиксални гла-

гол чине видски парњак.²⁰ У начелу је тако, али постоје и изузеци и зато формални критеријум није довољан да се два глагола прогласе парњацима. Други део анализе подразумева семантичку анализу. Потребно је упоредити сва значења основног и префиксалног глагола и упоредити (поли)семантичке структуре оба глагола. Уколико се семантика основног и префиксалног глагола поклапа тек онда се може костатовати да се ради о видском парњаку. Уколико се значења не поклапају, без обзира на творбену мотивисаност, не може се такав пар глагола сматрати видским парњаком. Модел овакве анализе спроведен је у раду Ђуровић–Спасојевић 2014.

3.2. Глагол *важити* има могућност префиксације. Према ОРСЈ, он има само три префиксалне творенице: *одважити се*,²¹ *омаловажити*²² и *уважити*.²³ Префиксални глаголи *одважити се*, *омаловажити* и *уважити* су свршеног вида и само су у творбеном смислу у вези са глаголом *важити*, а имају потпуно измењену семантику па тако да не граде видски парњак. Међутим, при секундарној имперфектизацији остварују се прави видски парњаци (*омаловажити* – *омаловажавати*, *уважити* – *уважавати*).

За глагол *одважити* би се могло очекивати да чини видски парњак са *важити* (мада РСАНУ доноси глагол настао секундарном имперфективизацијом *одважавати*, чиме се добија трећи члан). Ипак, ови глаголи не чине видски парњак. Разлог за то лежи у семантици глагола. Ако упоредимо значења ових глагола констатујемо да имамо потпуно различиту семантику: *важити* – *имати важност, утицај, углед, бити утицајан, важан* према *одважити се* – *одлучити се за нешто ризично, опасно; прикупити храброст за такав поступак*. Основни глагол има развијену полисемију (примарно и три секундарна значења), а глагол *одважити* само једно значење.

²⁰ Нпр. *писати* : *написати* : [не постоји *написивати*] па је *писати* : *написати* видски парњак; *писати* : *записати* : *записивати* где су *записати* : *записивати* видски парњаци.

²¹ **одважити се**, одважим свр. [sic! треба свр.] *одлучити се за нешто ризично, опасно; прикупити храброст за такав поступак* (РСЈ). У РСЈ омашком стоји да је несвршени, а у РМС и РСАНУ да је свршени што се може закључити и из дефиниције. У РМС: **одважити се**, одважим се сврш. *одважно, смело одлучити се на што ризично, опасно; прикупити храброст за какав поступак*.

²² **омаловажити**, -оважим свр. (некога, нешто) *потценити, умањити, не уважити нечију вредност, значај, снагу и др.; изразити, испољити потцењивачки став, однос према некоме или нечему* (РСЈ).

²³ **уважити**, уважим свр. *узети у обзир, примити к знању; прихвати-ти, примити*; ~ све предлоге, ~ оставку (РСЈ).

Глагол *омаловажити* има потпуно супротну семантику и негирање оног што значи глагола *важити*, јер је то сложеница са *мало*.

Из свега наведеног може се закључити да ни један од три перфективна префиксална глагола не чини видски парњак са имперфективним глаголом *важити* пошто немају исто значење. Семантика је пресудна у одређењу видских парњака.

3.3. Због ограниченог простора за анализу је изабран глагол који у свом творбеном потенцијалу реализује само три префиксалне творенице. Глаголи са продуктивнијим творбеним моделима²⁴ занимљивији су за истраживање са овога аспекта, јер се код њих јасније сагледава то како је за одређење правог видског парњака пресудна семантика. То потврђује и И. Грицкат када истиче: „[...] неке бреше у иначе строго симетричном двоаспекатском систему фигурирају као сведоци тананих и скривених значењских појединости, неке врсте криптосемема и њихових групација, њиховог заједничког понашања, које се пред нашим очима и не кристалише док их не погледамо кроз овакву аспектску призму. Можемо рећи, заједно са другим истраживачима, да је лингвистика у суштини потрага за значењима“ (Грицкат 1984–1985: 203).

4. На основу прегледа примера у литератури може се констатovati да је почетно начело – схватање видских парњака условило избор примера, а често и изабрано начело није доследно спроведено. Овај рад имао је циљ да покаже интересантну проблематику глагола без видског парњака која је у србистици веома мало описана и захтева обимнија истраживања. Јединствени критеријум одређења видских парњака мора бити доследно проведен у анализи глагола овог типа како би било што мање спорних примера.²⁵

Термин једновидски глагол није добро одабран да именује појаву одсуства видског парњака. Сви глаголи у српском језику имају један вид, па су природно једновидски, а двовидски представљају само видски потенцијал у инфинитиву који се у реализацији, у контексту, остварује као једновидски. Глаголи без видског парњака се могу називати управо овако – описно или латинским терминолошким синтагмама *perfectivum* и *imperfectivum tantum*, што се у граматички Мразовић–Вукадиновић (2009) и среће.

На анализираном примеру несвршеног глагола *важити* јасно је показано да семантика има пресудну улогу у вези са одсуством

²⁴ Уп. Ђуровић–Спасојевић 2014.

²⁵ Неки примери који су наведени у литератури су спорни и чини се да могу имати видски парњак, али захтевају анализу.

видског парњака свршеног вида. Апстрактна и специфична значења глагола *важити* „блокирају“ видски парњак свршеног вида.

Питање глагола без видског парњака захтева ширу и исцрпнију анализу која би дала прецизније закључке и увид у то колики је стварни корпус ових глагола.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1984–1985: Ирена Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 197–203.
- Ђуровић–Спасојевић 2014: Сања Ђуровић, Марина Спасојевић, Још један поглед на видске парњаке у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L II/1, Нови Сад, 183–197.
- Клајн 2005: Иван Клајн, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн 2011: Иван Клајн, Видски парови у лексикографској перспективи, *Глас САНУ* CDXVIII, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд, 51–84.
- Мразовић–Букадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Новак Милић 2010: Jasna Novak Milić, Što je što u aspektologiji, *Lahor* 10, Zagreb, 125–143.
- ОРСЈ: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Сања Ж. Ђуровић

О ГЛАГОЛИМА БЕЗ ВИДСКОГ ПАРЊАКА НА ПРИМЕРУ ГЛАГОЛА *ВАЖИТИ*

Резиме

Предмет овог рада јесу глаголи који су изузеци у глаголском систему јер немају свој видски парњак. Због ограниченог простора у раду је дата само анализа глагола *важити* који се наводи у литератури као несвршени глагол без видског парњака. Циљ рада је био да се покаже да је код видских парњака семантика главни критеријум, а да се творбени критеријум узима погрешно као примарни, првенствено под утицајем других језика. У литератури се, најчешће, глаголи без видског парњака или не помињу или се само констатује да постоје. Поједини глаголи ове класе су издвојени, али су и основни критеријуми у схватању видског парњака различити. Погрешно се ови глаголи називају једновидски глаголи. Сви глаголи у српском језику јесу једновидски, двовидски глаголи имају само двоструки видски потенцијал у инфинитиву. Глаголи који немају видски парњак нису једновидски већ их треба звати глаголи без видског парњака или како се предлаже у *Граматичи српског језика за странце* – *perfectivum* и *imperfectivum tantum*. Било би веома корисно ексцерпирати целовит корпус ових глагола на основу јасног и јединственог критеријума како би се могли извући прецизнији закључци.

Кључне речи: морфологија, глагол, глаголски вид, видски парњак, једновидски глагол.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

РАДМИЛА ЖУГИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЗНАЧАЈ ОЧУВАНОСТИ ДЕМИНУТИВНОГ СУФИКСА -КА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Богата грађи из досад објављених осам дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне говори о живој данашњој употреби деминутивног суфикса -ка. Истраживање овог суфикса као творбеног елемента деминутива женскога рода, потврђује његов континуитет и омогућава праћење историјског развоја српскога језика и у том смислу сагледавање његовог значаја. Степен очуваности стања деминутивног суфикса -ка посматра се у контексту стања у два блиска јужнословенска језичка идиома, тј. у бугарском и македонском језику.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекти, јужнословенски језички ареал, суфикс -ка, очуваност деминутивног значења, архаично стање, континуитет историјског развоја српског језика.

1. Увод

Са становишта продуктивности, као и са становишта диференцијалности у односу на стање у српском књижевном језику и осталим српским дијалектима, суфикс -ка заузима посебно место. Ово тим пре, ако се има у виду чињеница да је овај суфикс у дијалектима призренско-тимочке дијалекатске зоне српског језика, уз бугарски и македонски језик као два блиска јужнословенска језичка идиома, је-

* radmila.zugic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дини сачувао старо деминутивно значење у творби деминутива женскога рода, некада познато свим словенским језицима.

Превасходни циљ је установљење досадашње изучености значаја суфикса *-ка*, почев од Белића, Бошковића, Стевановића, Клајна, Јовановића, до најскоријих истраживања стања у призренско-тимочким дијалектима.¹ Уважавајући историјско-лингвистичке и геоллингвистичке разлоге који резултирају међујезичким контактима, савремено стање суфикса *-ка* и његових проширених варијанти биће употребљено са очуваним стањем у бугарском и македонском језику. Ово су једина три идиома са очуваним специфичним деминутивним значењем суфикса *-ка* у јужнословенском језичком ареалу.

2. Стање проучености суфикса -ка у призренско-тимочким дијалектима и њима структурно блиским језицима, бугарском и македонском

2.1. Врло продуктиван суфикс *-ка* у творби именица женскога рода са деминутивним значењем одражава архаично стање призренско-тимочких дијалеката. Сва досадашња истраживања истичу особеност употребе суфикса *-ка* у деминутивном значењу као маркиране форме архаичности говора југоисточне Србије у светлу јужнословенског језичког ареала.

2.2. Овде ћемо се у првом реду осврнути на Белићево тумачење овог суфикса у дијалектима југоисточне Србије: Као родоначелник дијалектолошких истраживања, Белић се у својим *Дијалектима* дотакао и дијалекатске творбе речи. На расположивој сопственој грађи коју је могао забележити, он је суфиксе више посматрао са дијахроног становишта, не задирући дубље у њихов семантички аспект што је и разумљиво ако се има у виду ширина дескрипције фонетске и морфолошке проблематике дијалеката јужне и источне Србије. Ипак, и у овом обиму дате Белићеве опсервације о суфиксима, говоре о његовом настојању да упуту на творбену проблематику и истакне историјско-језички значај појединих суфикса и њихову диференцијалност у односу на остатак српских дијалеката. Коментаришући суфикс *-ка*, он посебно скреће пажњу на његово деминутивно значење. Грађа којом је располагао довела га је до закључка, да упркос условима (присуство елемента *к*), овај суфикс у дијалектима које је испитивао, није тако продуктиван. Белић наводи неколико примера са основним суфиксом *-ка*: *кошуљка*, *кудељка*, *пољанка*, *постељка*, *чашка* (370) уз напомену да су нешто продуктивнији проширени суфикси са *-ка*, тј. -

¹ В. цитирану литературу.

ичка, *-инка*, захваљујући којима су ови говори сачували „несумњиво много више старине“ (Белић 1905: 371).

2.2.1. Суфикс *-ичка* Белић подводи под суфиксе с елементом *и*, конкретније, интерпретира га у оквиру суфикса *-ица*. Од деминутива које је Белић записао, наводимо само неколико њих, и то оне који су обухваћени корпусом забележеним у дијалекатским речницима и монографијама о призренско-тимочким говорима, деценијама након првих Белићевих истраживања: *бабичка*, *грањичка*, *здравичка* (375).

2.2.2. Белић разматра суфикс *-инка* у оквиру суфикса под сугласником *н*, тј. суфикса *-ина*. Говорећи о њему као суфиксу ниске продуктивности, Белић ипак истиче да се он изгубио у свим осталим, изузев у овим дијалектима. То је по његовој концепцији био довољан разлог да на њега скрене пажњу. Нестајање овог суфикса он доводи у везу са слабљењем деминутивног значења суфикса *-ка*, свуда па и овде као саставног дела суфикса *-инка*. Навешћемо неколико примера на *-инка* које је Белић забележио, и то оне у којима је несумњиво реч о овом суфиксу: *вревинка*, *дџдинке*, *сиротинка*, *чорбинка*. Вероватно се код Белића може наћи још по који пример са осамостаљеним суфиксом *-инка*, али већина тамо наведених деривата настала је суфиксацијом изведеница на *-ина* деминутивним суфиксом *-ка*, попут: *градинка* од градина, *колибинке* од колибине, *облачинка* од облачина, *плотинка* од плотина, *правдинка* од правдина и сл. (Белић 1905: 384). Ови примери речито говоре и о томе да су сви наведени деминутиви деминутивно значење добили суфиксацијом са *-ка*, те да они спадају у деминутиве са проширеном варијантом суфикса *-ка*, тј. са суфиксом *-инка*. Ово стање је посведочено на широком корпусу свих дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне.²

2.3. Најпре ћемо се осврнути на Белићев став о слабој продуктивности простог суфикса *-ка* у деминутивном значењу. Он тврди (370) да је забележио само неколико примера чији смо већи број навели напред. Међутим, грађа из дијалекатских речника оповргава претходну Белићеву тврдњу. Као потврду наводимо само по неколико примера: *ципѐлка*, *чаџика* (П–ЈМ, Лесковац, Митровић 1984), *врѐчка*, *залџика* (Т–Л, Пирот, Живковић 1987), *бџика*, *гарџика* (П–ЈМ, ј. Срб., Златановић 1998), *аљинка*, *закрпка* (закрпица), *лимузинка*, *чикулатка* (чоколадица) (П–ЈМ, Јабланица, Жугић 2005), *парка* (метални новчић), *цедуљка* (цедуљица) (С–З, Каменица, Јовановић 2004), *ме-*

² У осам дијалекатских речника забележено је укупно 536 деминутива изведених суфиксом *-ка*; велики број истих деминутива бележи већи број дијалекатских речника.

шѣнка, *путања*, *ћеремѣтка* (Т–Л, Тимок, Динић 2008), *чѣтурка*, *шѣчка* (С–З, Црна Трава, Стојановић 2010), *секѣрка*, *таѣранка* (П–ЈМ, ј. Срб., Златановић 2011) а наше раније истраживање потврђује не само његову данашњу високу продуктивност, већ и богатство семантичко-творбених типова деминутива на суфикс *-ка* и његове проширене варијанте *-ичка*, *-инка* у призренско-тимочким дијалектима.³

2.4. Мера заступљености овога суфикса у деминутивном значењу у језицима јужнословенске заједнице, одражава степен архаичности једних језика у односу на друге (Бошковић 2000: 276). Суфикс *-ка* са деминутивном семантиком продуктиван је и у бугарском и македонском језику (Стакић 1988: 54–55).

2.5. Ваљану паралелу између продуктивности суфикса *-ка* у српском стандардном језику и народним говорима југоисточне Србије дају и најновија истраживања деминутивних изведеница, при чему се потенцира висока продуктивност суфикса *-ка* у говорима призренско-тимочких дијалеката (Јовановић 2010: 62).

3. Степен очуваности деминутивног суфикса *-ка* у бугарском и македонском језику

3.1. Релевантна литература о творби речи у бугарском језику, такође, потврђује продуктивност суфикса *-ка* и његових проширених варијанти у творби именичких деминутива (Радева 1987: 58, 59; Бојаџијев и др. 1999: 233, 251, 259). Занимљиво је да сви српски истраживачи, између осталог, истичу деминутивну функцију суфикса *-ка* као маркантну језичку црту говора југоисточне Србије која их опредељује као архаичне, истичући да је ова црта сачувана још само у бугарском и македонском језику. Савременим бугарским граматикама, у делу о творби речи, измиче одлика архаичности овога суфикса у деминутивном значењу, са акцентом на суфиксу *-ка* као најпродуктивнијем суфиксу с модификационим значењем, наслеђеним из старобугарског језика са широком употребом у творби именица женскога рода са значењем професије, занимања, припадности колективу, организацији и сл., на пример: *аптека̀р* / *аптека̀рка*, *служѣтел* / *служѣтелка*, *журналѣст* / *журналѣстка*, *асистѣнт* / *асистѣнтка* и др. (Радева 1987: 53). Јасно је да је овде реч о моционом значењу суфикса *-ка*. Иста ауторка истиче и високу продуктивност суфикса *-ка* у творби деминутива (Исто: 58), али по страни остаје његова архаичност као заједничко својство дијалеката југоисточне Србије, бугарског и маке-

³ Детаљно о овоме в. у: Жугић 2015 (у штампи). Компаративно истраживање на грађи из бугарског језика показује идентично стање.

донског језика. Бојацијев и др. (1999) такође говоре о високој продуктивности суфикса *-ка* у творби именица с модификационим значењем, међу којима је и семантичка група деминутива *книжка, крушка, дрешка, чашка*, образованих од основа неизведених именица на *-а*: *книга, круша, дреха, чаша*⁴ (1999: 251). Овде, такође, изостаје помињање архаичности овога суфикса у свим семантичким групама именица с модификационим значењем (1999: 249, 250). Ово историјско-језичко питање у истраживањима бугарског језика, може се довести у везу са чињеницом да је овај суфикс својствен колико бугарском књижевном језику толико и бугарским народним говорима.

3.2. Најновија истраживања именичких деминутива на суфикс *-ка* у македонском језику показују тенденцију умањивања његове функционалности као деминутивног суфикса у деривацији деминутива од именица женскога рода. То се доводи у везу са конкурентношћу творбеног модела на суфикс *-че* којим се деминутиви женскога рода преводе у категорију деминутива средњег рода: тако су уместо деминутива женскога рода типа *рибка, кошулка, лопатка, лединка, блуска* конкурентније деминутивне именице средњег рода типа: *рипче, кошулче, лопатче, лединче, блузиче*. С друге стране, некадашњи деминутиви на *-ка* су се временом лексикализовали те је у њима деминутивно значење потиснуто: *градинка, книшка, машинка, прашина* (Велева 2006: 131). У фази дезактуелизације и архаизације су и некадашњи деминутивни деривати на *-ица*, типа *косичка, државичка, душичка, водичка, осичка, росичка*, који се замењују конкурентнијим творбеним моделима на *-че (иче), -енце*, типа: *главче, сопче, нивче, црквиче, сестриче, мајче (мајченце)* (130).

3.2.1. Суфикс *-ка* се у сложеној варијанти *-ичка*, у македонском књижевном језику показује најпродуктивнијим у творби именичких деминутивних деривата женскога рода од мотивних именица женскога рода на *-а*: *женичка, момичка, мамичка, бабичка, снаичка, браздичка, тиквичка, кравичка, пчеличка*⁵ и др. (Велева 2006: 131, 132).

3.2.2. Без обзира на тенденцију ка замени творбеног модела на суфикс *-ка* другим творбеним моделима, описано стање у македонском језику показује живу употребу старог суфикса *-ка* у облику творбеног модела са проширеним суфиксом *-ичка*.

⁴ Примери у наведеном извору нису акцентовани.

⁵ Ауторка примере у монографији доноси без акцента.

4. Закључак

4.1. Из овог кратког излагања се може закључити да је у разматраним јужнословенским идиомима (призренско-тимочким дијалектима српског језика и бугарском језику) сачуван до данас суфикс *-ка* и(ли) његове проширене варијанте *-ичка*, *-инка* што поткрепљује ранију констатацију о њиховој архаичности.

4.2. У македонском језику је преобладајућа проширена варијанта суфикса *-ка* (*-ичка*), док модел са проширеним суфиксом *-инка* није присутан.

4.3. Независно од тога да ли се суфикс *-ка* у деминутивним значењу јавља у свом основном облику или у некој проширеној варијанти, јасно је да је његова очуваност у трима наведеним јужнословенским идиомима очигледна што иде у прилог тези о архаичности призренско-тимочких говора, бугарског језика и македонског језика.

4.4. Праћење развоја деминутивног суфикса *-ка* у призренско-тимочким говорима и његове живе употребе до данашњих дана, у сваком случају потврђује његов значај за историју српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* I, Београд.
- Бојацијев и др. 1999: Тодор Бояджијев, Иван Куцаров, Ђордан Пенчев, *Съвременен български език*, София: Издателска къща „Петър Берон“.
- Бошковић 1966: Радосав Бошковић, Око суфикса *ica*, *Наш језик* XV, Београд, 58–61.
- Бошковић 2000: Радосав Бошковић, Развитак деминутивних наставака са елементима *k* и *s*, у: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник, 268–302.
- Велева 2006: Славица Велева, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје: авторско издание.
- Жугић 2015: Радмила Жугић, Деминутивне именичке изведенице на суфикс *-ка* у призренско-тимочким говорима српског језика и бугарском језику (семантичко-творбени аспект) (у штампи).
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Радева 1987: Василка Радева, *Българското словообразуване*, София: Университетско издателство „Климент Охридски“.
- Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Народни музеј.
- Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја, Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд.
- Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Златановић 2011: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Јовановић 2004: Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд.
- Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Народни музеј Лесковац.
- Стојановић 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник, Српски дијалектолошки зборник LVII*, Београд.

Радмила Жугић

Резиме

ЗНАЧАЈ ОЧУВАНОСТИ ДЕМИНУТИВНОГ СУФИКСА -КА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Богата грађи из досад објављених осам дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне говори о живој данашњој употреби деминутивног суфикса -ка. Истраживање овог

суфикса као творбеног елемента деминутива женскога рода, потврђује његов континуитет и омогућава праћење историјског развоја српскога језика и у том смислу сагледавање његовог значаја. Степен очуваности стања деминутивног суфикса *-ка* посматра се у контексту стања у два блиска јужнословенска језичка идиома, тј. у бугарском и македонском језику.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекти, јужнословенски језички ареал, суфикс *-ка*, очуваност деминутивног значења, архаично стање, континуитет историјског развоја српског језика.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 8. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЈЕДАН ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ (РУКОПИСНА ЗБИРКА НАРОДНИХ РЕЧИ В. С. КАРАЦИЋА У ГРАЋИ ЗА РЕЧНИК САНУ)

У раду се говори о *Рукописној збирци народних речи* В. С. Карацића у грађи за РСАНУ. На основу доступних архивских података разматрају се настанак збирке и њен пријем у речничку грађу, а на основу оног дела збирке који је обрађен у РСАНУ одређују се њено порекло и извор. Истраживање је спроведено са циљем одређивања места Вукове збирке у повести српске лексикографије 19. века.

Кључне речи: лексикографска историографија, лексикографски поступак, збирка речи, Вук Стеф. Карацић, Речник САНУ.

1.1. У списку од 3976 извора за *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика САНУ*⁶ под сигнатуром *Вук 19* налази се референца од посебног интереса за историчара лексикографије. Реч је о рукописној збирци народних речи⁷ чији је аутор Вук Стефановић Карацић (РСАНУ XIX: XXI).

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

⁶ У даљем тексту: РСАНУ. Укупан збир извора је дат према нашем бројању.

⁷ Појмом „збирка (народних) речи“ у грађи за РСАНУ обухватају се различити видови рукописне грађе. Најчешће је рач о збиркама дијалекатских речи одређене области (у распону од списка лексема до рукописних

1.2. На овај Вуков лексикографски прилог у науци до сада није обраћана пажња.⁸ Стога ћемо настојати да га осветлимо са два становишта, историјског и лингвистичког. На историјском плану, реконструисаћемо околности настанка Вукове збирке као и њеног пријема у грађу за РСАНУ. На лингвистичком плану, анализираћемо садржај једног дела збирке у контексту Вуковог лексикографског поступка, као и у контексту поступка његових савременика. Крајњи циљ рада лежи у разматрању Вукове збирке као неистраженог извора за повест српске лексикографије у 19. веку.

2.1. О Вуковој рукописној збирци данас смо у могућности да просуђујемо посредно, на основу оскудних података који су сачувани у архиви и картотеци грађе за РСАНУ. У деловодном протоколу збирке речи у грађи за РСАНУ збирка је заведена под бр. 196: ту стоји записано да броји 32 речи и да има сигнатуру „Бр. 1“. Примљена је у грађу између марта и септембра 1913. године (претходни и потоњи унос) (ДПЗ: s.p.). Збирка се не помиње у списку извора за *Оглед* РСКА М. Иванића који је штампан исте године (Иванић 1913). Даље, спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* А. Белића из 1926. у одељку „Списак скупљача речи из народнога говора“ под бр. 65 наводи Вукову збирку од 32 речи са белешком „заоставштина“, док у колони „Одакле су речи“ стоји „из хартија“ (Белић 1926: 77). Збирка није уврштена у изворе за *Огледну свеску* РСА из 1944. године – претпостављамо, с намером да се сачува⁹ (Оглед 1944). Коначно, поново се јавља у списку извора који је објављен у првом тому РСАНУ, где добија данашњи назив *Рукописна збирка народних речи* (РСАНУ 1959: XLVIII). У грађи за РСАНУ збирка је присутна у об-

речника), али се под овај појам уврштавају и збирке имена и презимена, збирке имена места, зоолошких назива, збирке страних речи у српском језику, тематске збирке појмова из различитих струка и др.

⁸ Ову збирку не спомињу ни најпажљивији хроничари Вуковог лексикографског рада: Љ. Стојановић (1924), А. Белић (1948), П. Ивић (1966), Ј. Кашић (1986).

⁹ У „Уводу“ *Огледа* из 1944. наводи се да је у речник „ушао ... цео класични језик наш: цео Вук и цео Даничић, сви примери из њихових дела, сви без изузетка“ (Оглед 1944: X). Изостављање Вукове збирке из овако наглашене језичке основе речника могло би се правдати тиме што је за време Другог светског рата постојање Вукове рукописне грађе у Академији претуктивано пред окупационим снагама.

лику листића (препис из 20. века) са (граматички обрађеним) лексемама, примерима и сигнатуром „В. Ст. Карацић, рукоп. бр. 1“.

Чињеница да се ради о збирци из Вукових хартија помаже нам да ближе одредимо околности њеног пријема у Лексикографски одсек. После смрти Вукове кћерке Мине, 1894. године, архивски део његове рукописне заоставштине доспео је у Одбор за издавање Вукових дела при Српској академији (Добрашиновић 1988: 47).¹⁰ Изгледа да је том приликом извршена даља селекција Вукових архивалија: део његове грађе у вези са лексикографским радом преписан је на листиће и уврштен у архиву Лексикографског одсека. О овоме сведочи и чињеница да Вукова збирка није једини спис из његове оставштине у грађи за РСАНУ.¹¹ И то су готово сви историјски подаци којима располажемо када говоримо о овом извору.

2.2. У 19 до сада објављених томова РСАНУ обрађено је 12 речи из Вукове збирке. То су: а) именице: **аврљ**, аврља м ... **2.** „како год дрвце у земљи; исп. патрљ“; **гардов**, -ова (-ова) ... „сабљарка *Relcus cultratus* (врста рибе)“¹²; **кавезлија** ... **2.** „(обично у мн.) врста платна протканог вуном“ (пр. „Умори се, озноји се, и он вади кавезли-

¹⁰ „По њеној [Мининој] смрти ... Србија је дошла у посед ове драгоцене оставине. Извршена је и њена расподела ... књиге, тачније мањи део њих дате су Народној библиотеци (остале је Вуков син продао петроградској Библиотеци Академије наука), архивалије – Академији наука, музеалије – Народном музеју; географске карте – Географском заводу“ (Добрашиновић 1988: 47).

¹¹ Белићев спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* из 1926. уз Вукову региструје још две збирке речи „из Вукових хартија“ у грађи за РСАНУ: из Далмације, Херцеговине и Црне Горе (166 речи), и из Далмације (106 речи). Обе збирке су од непознатих скупљача (Белић 1926: 79). Даље, из писма С. Богдановића В. Карацићу од 19. децембра 1861. сазнајемо да је овај скупљач послао Вуку збирку „пословица и ријечи, које у Вашим збиркама не нађох“. На маргини прве стране писма стоји следећа белешка: „Прилоге у 7 табака предао Лексик. Одсеку“. Потоњи управник Архива САНУ, Божидар Ковачевић, записаће на маргини последње стране истог писма, знатно касније (1963. године): „Прилог (скупљене речи) предат је у своје време Лексикографском одсеку. Вид. Речник Института за српскохрватски језик, књ. I, стр. LVII“ (Преписка XII: 963–964). Трагања за овом збирком по архиви РСАНУ остала су без резултата. „Нисам успео да дођем у траг овом прилогу ... Дошао сам само до Белићеве забелешке да је садржао око 200 народних речи“ – пише Г. Добрашиновић (Добрашиновић 1988: 71; фусн. 155).

¹² На листићу само: „в. сабљарка“.

је, утр себе, па дјевојку“)¹³; **кантош** ... „врста женске хаљине“ (пр. „Кантош [је] аљина женска као иберок само што је на леђи нарозана“); **меркора** (пр. „од дрвета у камен претворена као гладилица, што се на њој бријач оштри“); **младинство** „младо доба, младост“ (пр. „Кад нисам чинио у мом младинству, нећу ни у старинству“); **муцуња** (пр. „Муцуња [је] сва кожа око главе лисичије“); **натпет(н)ица** „мамуза“; **пенђуле** ж мн. ... „врста кратке кошуље која се облачи преко (дуге) кошуље“ (пр. „Пенђуле. Кошуљац по кошуљи од беза (као шлафјанка)“); б) **глаголи**: **бировати**, бирујем „искусити нешто, пробати“ (пр. „Ја сам то бировео, па знам“); **лаксити се** „трудити се, напрезати се“ (пр. „Лакси се у послу“); в) **придев**: **каматан** „здрав, јак; способан“.

2.3. Прво што пада у очи приликом прегледа ових речи јесте да се ради о дијалектизмима. Од 12 побројаних лексема чак 8 је у РСАНУ засведочено само једним извором – Вуковом збирком.¹⁴ Бројни показатељи помажу да се одреди порекло ових речи: квалификатор уз одредницу *меркора* (на листићу: „у Барањи“); суфикс мађ. порекла **-ош** употребљен за грађење им. *кантош* (Клајн 2003²: 227); германизам *иберок* („лакши капут“) употребљен у дефиницији исте именице; гл. *бировати* (од им. *биров* мађарског порекла, РСАНУ), и сл. Реч је, дакле, о лексици која потиче из Срема и Барање.¹⁵

2.4.1. Преглед појединих лексичких уноса сугерише налаз о атипичности њихове обраде за Вуков лексикографски поступак. Тако нпр. им. **кавезлија** показује одступање од Вуковог поступка у граматичкој обради и давању потврда примера. У збирци (препис на листићу) ова одредница је забележена у облику једнине, док пример („...и он вади кавезлије...“) указује на то да именица припада категорији *pluralia tantum* (што, уосталом, сугерише и глоса „обично у мн.“ у РСАНУ наведена уз значење 2. под којим је обрађен овај пример). Са друге стране, Вук је у *Рјечнику* именице са значењем предмета са-

¹³ На листићу је забележено и значење под 2. „ћенар“ (*врста танког памучног платна украшеног на ивицама*).

¹⁴ Заправо, добро засведочене су само речи **кавезлија**, **каматан** и **натпетица**. Код именице **аврљ** у примарном значењу „батина којом се млати воће“ значење под 2. у РСАНУ је потврђено само Вуковом збирком. Именица **младинство** је, уз Вукову збирку, потврђена само још у једном примеру (из М. Настасијевића).

¹⁵ Посредан доказ да је део речи из Вукове збирке пореклом из Барање даје потврда за им. *кавезлија* у збирци речи С. Дамјановића (РСАНУ): „У Барањи, *кавезлија* је платно усновано, т. ј. проткано вуном. У Срему је то исто *уновица*“ (истицање: Н. И.).

стављеног од више делова на **-лија** у одредници успостављао у облику множине (нпр. *сандалије, фишеклије, јеменлије, туманлије, каишлије* и др.), што представља одраз његовог „граматичког реализма“ (Ивић 1966: 89), односно настојања да као основни облик речи граматички фиксира онај који је у стварној употреби (Кашић 1986: 1616 и д.). Уз ово, пример који служи као потврда им. *кавезлија* [/e] не може се наћи ни у једној збирци народних песама које је сакупио Вук (корпусна претрага) – иако знамо да су стиховни примери за *Рјечник* узимани управо из тих збирки.

2.4.2. За Вуков лексикографски поступак донекле је спорно и бележење именице **младинство** у апстрактном значењу ОСОБИНЕ ИЛИ СТАЊА У ВЕЗИ СА КАРАКТЕРНО-ЕМОЦИОНАЛНИМ СКЛОПОМ ЛИЧНОСТИ, будући да је он избегавао да уноси именице на **-ост** и **-ство** овог значења у *Рјечник*, а за превод *Новог завјета* је узимао претежно оне са негативним значењем (према: Ивановић 2008: 139).

2.5. Све што је изложено у т. 2.3. и 2.4. упућује на закључак да скупљач лексику из збирке под сигнатуром *Вук 19* није сам Вук. То не чуди, пошто знамо да је из Срема и Барање Вук добијао грађу за *Рјечник* посредно, највише од Адама Драгосављевића (Белић 1948: 170; Степановић 1988: 227). Стога можемо претпоставити да је А. Драгосављевић највероватнији приложник лексику збирке из Вукових хартија.

3.1. Изложену претпоставку проверили смо на следећи начин. Речи из Вукове збирке ексерпирани из РСАНУ сравнили смо са лексичком грађом из заоставштине А. Драгосављевића.¹⁶ Та грађа се чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду у две збирке: *Допуна Вукова Рјечника* (после 1852, Драгосављевић¹), и *Речи који нема, и који значење избива у Рјечнику Вукову из 1852.* (после 1852, Драгосављевић²).

У грађи А. Драгосављевића нашли смо свих 12 Вукових речи. Из начина на који су обрађене јасно је да је он заиста и прилагач Вукове збирке. У следећој табели дајемо примере обраде неких лексема код А. Драгосављевића и Вука:

¹⁶ Адам Драгосављевић (1800–1862), филолог, лексикограф, скупљач народних умотворина и књижевник, писац српског буквара и катихизиса и немачке граматике. Био је један од првих и највреднијих Вукових сарадника.

А. Драгосављевић^{1, 2}, речничка грађа	В. С. Карацић, <i>Рукописна збирка народних речи</i>
авърлѣ авърлѣ дървце и дървлѣад, и несасечене жице по безу које вире.	аврлѣ м какво год дрвце у земљи.
Бировати [1)] [нечитљив немачки еквивалент] он сасвачим бирује; 2) [нечит. нем. екв., anstrengen?] ја сам то већ бировао. сп. пробати.	бировати , ујем v impf. zwobirum. Ја сам то бировао, па знам.
Каматан , тна, нп. човек (здрав јак окретан).	каматан , -тна, -о [Komtmäßlig?] (маџарски Derek) човек који је здрав, јак и окретан.
Кантош , иберок на леђи сабран нарозан.	кантош , т. аљина женска као иберок само што је на леђи нарозана.
Пенђуле , од беза дебела као шлафјанка кошуља дужа спред а остраг краћа коју мушки носе највише кад жито вежу да своје кошуље рукаве не деру, а и комотније у њој раде за што су рукави тесни. Пенђуле по вѣр кошуље облаче.	пенђуле , f. pl. кошуљац по кошуљи од беза (као шлафјанка).

3.2. Упоредни приказ обраде указује на то да је Вук доста интервенисао на примљеној грађи коју је добио од А. Драгосављевића. Поред сасвим извесне селекције речи које ће ући у збирку,¹⁷ Вукове интервенције најоучљивије су у доменима правописа, престилизације дефиниција и пратећих примера.

Тако је значење именице **аврлѣ** у Вуковој збирци дато формулацијом *какво год дрвце*, којом је домен њеног значења сведен на ЈЕ-ДАН НЕОДРЕЂЕНИ ПОЈАМ из класе појмова СРОДНИХ ПО ОБЛИКУ. Таква дефиниција представља бољу основу за повезивање ове лексеме са лексемом **патрљак** (исп. у РСАНУ под 1.а.), него она коју је дао А. Драгосављевић. Даље, код глагола **бировати** Вук је препознао да примери под 1) и 2) представљају реализације једног општијег значења типа ПРОБАО, па их је објединио једним примером са додатком у облику зависне реченице који разјашњава значење овог глагола говорницима који не разумеју немачки еквивалент. Код значења приде-

¹⁷ Овоме у прилог говори следећи пример Вуковог односа према грађи коју му је слао А. Драгосављевић. Од укупно 2.260 народних речи које је у периоду од 1825. до 1832. примио од њега, Вук је у *Рјечник* из 1852. после пробирања унео тек нешто више од четвртине (Степановић 1988: 228).

ва **каматан**, тежиште дефиниције је измештено на придевски однос (*човек који је X*, а не *човек (X)*), чиме је омогућено придруживање ове лексеме синонимској групи придева са значењем људских особина (*здрав, јак, окретан*). У дефиницији именице **кантош**, Вук је хиперонимом *аљина* нагласио припадност дефинисаног појма семантичкој групи ОДЕВНИХ ПРЕДМЕТА, док је остатак дефиниције престилизован у однос појма *кантош* према појму *иберок* као другом хипониму хиперонима *аљина*. Коначно, код именице **пенђуле** наглашена је њена граматичка припадност групи *pluralia tantum*, док је обимна дефиниција енциклопедијског типа, затечена код Драгосављевића, сведена поступцима идентификације (*кошуљац*), локализације (*по кошуљи*), квалитативног одређења (*од бега*) и успостављања сличности са појмом истог ранга (*као шлафјанка*).

3.3. Захваљујући претпоставци о Драгосављевићевом учешћу у стварању збирке под сигнатуром *Вук 19* били смо у могућности да утврдимо још нешто. У оставштини А. Драгосављевића трагали смо за речима које се најчешће јављају у Вуковој збирци, а то су лексеме везане за одевање, обување, крзнарство и уопште моду.¹⁸ Издвојене речи затим смо проверавали у корпусу неискоришћене грађе за РСАНУ. На тај начин нашли смо још две лексеме чији је извор Вукова збирка речи: **накес**, -са, т. „Јастучић за који се предева шав, кад се шије“; и **чаков**, т. „Онај комад коже, с којим се надостави лијеви пеш у кожува одоздо, до запињања дугмета“.

4. С обзиром на све изложено у овом раду, нисмо сигурни да би предлог измене ауторства збирке са сигнатуром *Вук 19* у изворима за РСАНУ био оправдан. Са друге стране, мишљења смо да би прецизно идентификовање прилагача речи и њихових лексикографских описа за Вуков *Рјечник* представљало значајан истраживачки подухват.¹⁹ У сваком случају, негде – можда на маргинама последњег тома Вукових сабраних дела, у коме ће бити објављени преписи његових архивских регеста – уз наслов *Рукописна збирка народних речи из Срема и Барање у грађи за РСАНУ* требало би да стоји следеће:

¹⁸ Од 12 речи које су анализиране у овом раду чак 5 обухвата појмове дате семантичке групе: *кавезлија, кантош, муцуња, натпетица, пенђуле*.

¹⁹ Једно такво истраживање спроведено је у раду М. Николића о пореклу лексике из уживског краја у Вуковом *Рјечнику* (Николић 1987). Захваљујемо се проф. М. Николићу на томе што је, пре више година, показао интересовање за тему Вукове збирке у РСАНУ и охрабрио нас да је истражујемо. Без тог охрабрења не би било овог рада.

Адам Драгосављевић, скупљач и основни обрађивач; Вук Стеф. Карацић, редактор.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1948: Александар Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик (расправе и предавања)*, Београд: Просвета.
- Добрашиновић 1974: Голуб Добрашиновић, Библиографски осврт на Вуково дело, у: *Библиографија списа Вука Стефановића Карацића*, Сабрана дела В. С. Карацића 36, Београд: Просвета, 571–648.
- Добрашиновић 1988: Голуб Добрашиновић, Вукова преписка, у: *Преписка, књ. 1*, Сабрана дела В. С. Карацића 20, Београд: Просвета, 31–142.
- Ивановић 2008: Ненад Ивановић, *Апстрактне именице у српском језику (творбени и семантички аспекти)*, необјављени магистарски рад одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ивић 1966: Павле Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, у: *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела В. С. Карацића 2, Просвета: Београд.
- Кашић 1986: Јован Кашић, О *Српском рјечнику* из 1852, у: *Српски рјечник 1852*, Сабрана дела В. С. Карацића, књ. 11, Просвета: Београд.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Николић 1982: Мирослав Николић, Ужичка лексика у Вуковом Рјечнику из 1852, *Наш језик* XXVII/3–4, Београд, 288–291.
- Степановић 1988: Предраг Степановић, Барањска лексика у Вуковом „Српском рјечнику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17/1, Београд, 227–236.
- Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Карацића (26. окт. 1787 – 26. јан. 1864)*, Београд: Штампарија графичког завода „Макарије“.

ИЗВОРИ

- Белић 1926: Александар Белић, *Српски речник књижевнога и народнога језика*, Рукопис. Архив САНУ.
- ДПЗ (s.a.): *Деловодни протокол збирки речи у грађи за РСАНУ*, Рукопис. Институт за српски језик САНУ.
- Драгосављевић¹ (после 1852): Адам Драгосављевић, *Допуна Вукова Рјечника*, Рукопис. Рукописно одељење Матице српске.

- Драгосављевић² (после 1852): Адам Драгосављевић, *Речи који' нема, и који' значење избива у Рјечнику Вукову од 1852*, Рукопис. Рукописно одељење Матице српске.
- Иванић 1913: Момчило Иванић, *Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије*, Београд: СКА.
- Карацић (после 1852): Вук Стефановић Карацић, *Рукописна збирка народних речи (у грађи за РСАНУ)*, Рукопис (препис на листићима). Архив РСАНУ.
- Оглед 1944: Радосав Бошковић, Кирил Тарановски, Јован Вуковић *et al.*, *Речник српског књижевног и народног језика, огледна свеска*, Београд: СКА.
- Преписка XII: Вук Стефановић Карацић, *Преписка*, књ. 12, Сабрана дела В. С. Карацића 31, Београд: Просвета.
- Рјечник* (1852): Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (1852), четврто државно издање, Београд: Одбор за издавање Вукових дела.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језика САНУ, 1959–.

Nenad B. Ivanović

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF SERBIAN LEXICOGRAPHY

(A COLLECTION OF WORDS IN MANUSCRIPT FORM BY VUK STEF. KARADŽIĆ AS PART OF CORPUS MATERIAL FOR THE DICTIONARY OF THE SERBIAN ACADEMY)

Summary

In this paper we analyze *The Collection of Words in Manuscript Form* by Vuk Stef. Karadžić from historical and linguistic perspective. Special attention is paid to Adam Dragosavljević's lexicographic work in the field of word collecting from Srem and Baranja as a direct source to this *Collection of Words*.

Keywords: lexicographic historiography, lexicographic procedure, a collection of words, Vuk Stef. Karadžić, Dictionary of the Serbian Academy.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 13. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

УПОТРЕБА РАДНИХ ПАРТИЦИПА (ГЛАГОЛСКИХ ПРИДЕВА) САДАШЊЕГ (-ЋИ) И ПРОШЛОГ (-ВИИ) ВРЕМЕНА И ОДНОС ПРЕМА СРОДНИМ ПОЈАВАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају радни партиципи (глаголски придеви) садашњег (-*ћи*) и прошлог (-*ви*) времена и однос према сличним формама придева са партиципским квалификативно-глаголским значењем. У првом делу рада дат је осврт на термин *глаголски придев* и литературу о партиципима, а потом су на основу примера из писаних текстова анализирани прво радни партицип садашњег времена на -*ћи*, а затим радни партицип прошлог времена на -*ви*. Уз анализу граматичких континуаната некадашњих партиципа у савременом српском језику, у раду су анализирана сродна образовања, пре свега код придеви на -*ћи* од глаголских основа, у којима се очитује партиципска семантика.

Кључне речи: радни партиципи (глаголски придеви), придеви са партиципским квалификативно-глаголским значењем, граматика, норма, српски језик.

1. Термин *радни партиципи* употребили смо да њиме означимо активна партиципска образовања у форми радних глаголских придева, који се, као што ћемо у раду показати, у функционално маркира-

* vladjovanovic@hotmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ним контекстима савременог српског језика употребљавају поред актуелног радног глаголског придева прошлог времена на *-о*, *-ла*, *-ло*, као континуанта партиципа перфекта II.¹ Уз кратак опис језичке појаве на основу примера из извора који припадају савременом књижевнојезичком стању и осврт на невелику литературу о овом питању, циљ рада је истражити функционалностилску распрострањеност језичке појаве, као и граматичко-стилски и нормативни статус поменутих партиципа из угла савремене српске књижевнојезичке норме.

2. У савременом српском језику и стандардној српској граматички некадашњи партиципски систем који је постојао у времену до званичног прихватања Вукове књижевнојезичке реформе у другој половини 19. века нестао је из употребе, па су партиципске облике заменила друга лексичко-граматичка средства. У граматикама савременог српског језика нема посебно издвојене партиципске категорије глаголских придева садашњег времена на *-ћи* и прошлог времена на *-вши*. То, међутим, не значи да је термин *радни глаголски придев прошлог и садашњег времена* за означавање партиципских облика непознат науци о српском језику. Руско *причастия* у домаћој граматичкој литератури преводи се термином *глаголски придеви (партиципи)*² (в. нпр. Маројевић 1989: 217), а термином *глаголски придеви* дефинисан је термин *партиципи* у Граматичком и лингвистичком појмовнику (в. Радовић-Тешић 2011). За придевске форме на *-ћи* са глаголском основом типа *важећи*, *владајући*, *водећи*, *завиљујући* у граматички Пипер–Клајн (²2014: 234) каже се да се „мењају као придеви и имају значење партиципа презента“.

Сама литература о партиципима у српском језику није мала, али је, разуме се, претежно усмерена на њихово изучавање у старијим слојевима наше писмености (уп. нпр. Белић 1998; Пешикан 1957; Пешикан 1970; Суботић 1984; Грковић-Мејџор 1997; Бјелаковић 2008; Јовановић 2017). Упркос томе што се у савременим граматика-

¹ Од облика партиципа презента активног и партиципа претерита активног I постали су још доста раније глаголски прилози односно герундији, који су и данас део граматичког система српског језика (глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли). Више о прегледу развитка партиципског система в. у Пешикан 1959.

² Систем глаголских придева у руском језику у великој мери се разликује од система глаголских придева у српском језику. Стандардни српски језик нема трпни глаголски придев садашњег времена, док се облици радног глаголског придева садашњег и прошлог времена највише чувају у придевској функцији (нпр. *будуће* време, *пућујуће* позориште, *бивши* директор) или у именичкој функцији (*председавајући*).

ма српског језика радни партиципи (глаголски придеви) садашњег (-*ћи*) и прошлог (-*вши*) времена не издвајају као посебна категорија, у појединим савременим текстовима поменути глаголски придеви могу се срести у немалом броју примера. Ради се, пре свега, о употреби радних партиципа у савременим богословским и њима сличним текстовима (нпр. поучна, мисионарска литература). Партиципи у овом стилу подразумевају облике који се граде према глаголима, па сходно томе они од њих преузимају граматичке категорије и глаголска значења.

3. Радним партиципима садашњег времена на -*ћи* означава се трајање радње (процеса), односно постојање какве сталне или тренутне, привремене особине, својства, стања и сл. који се приписују именичком појму. Партиципи на -*ћи* најјасније се, поред семантике, уочавају у формама са рефлексивном морфемом *се*, коју уз падежну промену ниједна друга категорија нема. Због тога се случајеви са рефлексивном морфемом *се* не могу другачије одредити него као партиципи (глаголски придеви). Примери које дајемо припадају текстовима богословске садржине, па, сходно томе, закључујемо да партиципска категорија у савременом српском језику најјаче упориште има у богословском функционалном стилу писаног изражавања³ (в. Јовановић 2017):

(1) Савршени Бог ... састојећи се из душе разумне и човечанског тела, раван [је] Оцу по Божанству, мањи од Оца по човечанству (Поповић 2004: 105), (2) Култ, коме одсуствује разум и срце молећих се, хладна је молитва (Велимировић 2013: 165), (3) Кад наше шетње по нагло множећим се гробовима наших пријатеља ... постану дуже и дуже – тад ћемо осетити потребу и у једној вишој вери (Велимировић 2013: 19), (4) Подвижник не може изустити да је прави слуга Божији до тренутка када ће моћи да разуме речи апостола Павла односеће се на то исто (Перовић 2011: 82), (5) Блудника и кајућег се разбојника примио си, Спасе (Молитвеник) итд.

Партиципску употребу имају и образовања на -*ћи* настала од неповратних глагола. У њима се, такође, очитује партиципско граматичко значење и функција, нпр.:

³ Присуство партиципа у текстовима богословског стила има, поред осталог, симболичку функцију, јер се кроз очување партиципског система истиче приврженост језичкој традицији заснованој на богатом црквенословенском језичком наслеђу. На тај начин чврсто се повезују прошлост и садашњост у језичком изразу, а стил још више појачава сакрални карактер текста, његову изворност, аутентичност (уп. Јовановић 2017: 97).

(6) Научник посматра из даљине природу и описује је; песник стаје раме уз раме са стварајућим силама и сам с њима дела (Велимировић 2013: 38), (7) Говорим верујућим у дела: није ли молитва моја делање и пределавање мене самога? (Велимировић 2003: 123), (8) Када сам приспео у манастир покајника, ту праву земљу плачућих, видео сам заиста (ако није дрско рећи) оно што око немарна човека не виде (Богдановић 2008: 53), (9) Кад би осуђеници осетили да се неко од њих пре осталих спрема да умре, окруживали би га док је још при свести ... климајући главом, запиткивали умирућег (Богдановић 2008: 57) итд.

У неким примерима присутна је изворна партиципска семантика: 'тренутност', 'привременост', нпр.: (10) Бесмртни Боже мој, погледај милостиво на једну догоревајућу свећу (Велимировић 2003: 46), коју је немогуће заменити еквивалентним придевом, а да се задржи значење тренутности радње.

Упркос повратној форми мотивног глагола од којег је образован партицип, у следећем примеру из дела Н. Велимировића налазимо облик без рефлексивне морфеме *се*, иако је у садржају партиципског облика присутно граматичко значење повратности, нпр.: (11) Свет умире свакога тренутка и рађа се сваког тренутка. Плач рађајућих створења меша се с' плачем умирућих и гуши се под лепим покривалом природе (Велимировић 2013: 8).

На основу датих примера видимо да се радни партицип садашњег времена на *-ћи* налази у следећим функцијама: 1) атрибутој функцији, у саставу именичке синтагме, обично по моделу партицип + именица (прим. 3, 5, 6, 10), 2) функцији атрибута издвојеног из именичке синтагме (као дела зависне реченице у дубинској структури) (прим. 1, 4) и у 3) именичкој служби, пошто у себе приме садржај именичког појма који одређују (2, 7, 8, 9).

Када погледамо наведене примере партиципских образовања на *-ћи*, примећујемо да се њихов лексичко-семантички садржај може интерпретирати односном реченицом са заменицом „који“, слично ономе како се дефинишу придеви у описним реченицама српског језика⁴ (в. Јовановић 2017: 92). Неки се могу заменити придевом приближне семантике, али код већине примера партиципски облик носи другачији садржај, те је зато замењив најчешће само односном реченицом: уп. Бесмртни Боже мој, погледај милостиво на једну догоревајућу свећу [: ... на једну свећу која догорева], Подвижник не може изустити да је прави слуга Божији до тренутка када ће моћи да раз-

⁴ У трансформационо-генеративној граматичкој партиципи се замењују односном реченицом.

ме речи апостола Павла односеће се на то исто [: ... које се односе на то исто] итд. Због чега је то тако? Због чега се ови облици, по форми и граматичким категоријама блиски придевима, у многим случајевима не могу заменити придевима других творбено-граматичких категорија? Одговор на ово питање лежи делом у семантици основних речи, тј. мотивних глагола, чији се садржај не може трансформисати у придевску категорију, а делом у семантици контекста, који захтева управо партиципску форму речи, будући да се једино партиципским обликом поред значења стања, особине и сл. може исказати тренутак, привременост радње, стања, особине и сл.

4. У савременом српском језику постоје форме по облику и значењу блиске описаним партиципским образовањима на *-ћи*, које су по граматичкој функцији изједначене са правим придевима. Реч је о придевима на *-ћи* од глаголских основа, који су нарочито постали продуктивни последњих неколико деценија, претежно у терминологијама и устаљеним лексичким спојевима, нпр.: *брзорастућа економија*, *гостујући професор*, *искачући прозор* (у терминологији компјутерског софтвера и интернета), *лежећи болесник* „онај који је болешћу везан за постељу, за лежај (у болници)“, *летећа бомба*, *опомињућа изјава* (опомињући „који опомиње, упозорава на нешто (обично на последице)“ у прим. У њеној сенци је остала једна веома опомињућа изјава министра финансија (Иконић С., Печат 476/2017, 12)), *обећавајући одговор*, *ослобађајућа пресуда*, *охрабрујућа вест*, *понижавајући / поражавајући положај*, *претеће / узнемирујуће писмо*, *разарајући процеси* (разарајући „који разара, доводи до разградње, уништења нечега“ у прим. Танасић [се] ... упустио у описивање неких догађаја, објашњавање појединих историјских појава и разарајућих друштвених процеса који су се најбоље видели у Сарајеву (Бајић Ј., Печат 477/2017, 66)), *скривајућа мета*, *текући рачун* итд. Оно што је заједничко свим овде наведеним примерима јесте то да се облици са партиципским квалификативно-глаголским значењем налазе у мањевише устаљеним или терминолошким спојевима у више струка и области знања. Одговор на питање откуда у специјалној лексици и терминологији толико образовања на *-ћи* вероватно лежи у томе што се њима у краћем, језички кондензованом изразу исказује садржај за који би у књижевном језику требало више средстава, а познато је да струковни називи траже тачност, јасност и краткоћу израза. У многим савременим терминологијама постоји реална потреба за оваквим облицима јер се тиме избегавају двочлани и вишечлани термини. Ширењу ових облика погодује утицај страних језичких структура које садрже партиципске облике (нпр. енглески, руски) на српски језик

путем површинског превођења. Морфолошки и синтаксички гледано, ови облици постали су прави придеви, будући да се не могу наћи у другим синтаксичким позицијама осим у споју *придев у атрибутој функцији + именица* нити се налазе у форми са рефлексивном морфемом *се*, као што је био случај код претходно анализираних примера који припадају богословском стилу.

5. Употреба радног глаголског придева (партиципа) прошлог времена на *-вши* у савременом српском језику функционално је ограничена на текстове православног богословља. Овим партиципом означава се радња, стање или процес који се приписује лицу или предмету, а време у којем се они остварују одиграва се пре радње означене предикатом главне реченице. Партиципска форма на *-вши*, као што је био случај и код партиципских образовања на *-ћи*, најучљивија је код примера са рефлексивном морфемом *се*, која се у конкретном случају налази у функцији издвојеног атрибута:

(12) Светосавље је још један од светодуховских плодова светог Предања пројавившег се унутар српског хришћанског народа Божијег (ПЕРОВИЋ 2011: 44).

Такође, као и код радних партиципа садашњег времена на *-ћи*, радни партицип прошлог времена настаје и од неповратних глагола, у конкретном примеру у функцији издвојеног атрибута:

(13) Свесилноогњенообразна роса Духа Светога, сишавша у виду пламених језика на Апостоле и на сав окупљени народ у Јерусалиму на Дан Педесетнице, сваке године силази и на православне вернике, окупљене на дан Велике Суботе у јерусалимском храму Васкрсења (ПЕРОВИЋ 2011: 62).

Као и код партиципа актива садашњег времена на *-ћи*, и овде налазимо елиптиране облике на *-вши* у именичкој служби, нпр.: (14) *Погле, како присуство Сишавшег с неба лечи оне, који исповедише живот, и умртвљује оне, који исповедише смрт!* (Велимировић 2003: 95), односно облике рускословенског (црквенословенског) порекла на *-ши* у придевској или именичкој функцији: *одишедиши, падиши, умериши, усопиши* итд.

6. На основу спроведене анализе употребе радних партиципа у савременом српском језику можемо извести неколико закључака који се тичу граматике, употребе у језику и књижевнोजезичке норме. У погледу структуре (граматике) ваљало би разликовати, иако то није у свим случајевима лако, праве радне партиципе садашњег и прошлог времена од форми са партиципским квалификативно-глаголским значењем, које су, по свој прилици, морфолошки ближе правим приде-

вима него партиципима (на то упућује блокираност њихове синтаксичке позиције која је увек у функцији атрибута непосредно испред именице, устаљеност лексичких спојева у којима се јављају, склоност ка терминологизацији). Иако се ни у једној граматичкој од Вука до данас не издваја категорија радних партиципа на *-ћи* и *-вши*, у савременом српском језику оба радна партиципа, како нам грађа показује, у најпотпунијој форми (укључујући и облике са рефлексивном морфемом *се*, употребу у функцији издвојеног атрибута итд.) употребљавају се у текстовима богословског садржаја. То што се они живо данас употребљавају упркос стандарднојезичкој регулативи указује на то да у случајевима када комуникативне потребе одређеног стила захтевају језичка решења која нису у складу са нормом књижевног језика, у језичкој пракси правила стила имају предност над званичном граматиком и нормом. На другој страни, када је реч о облицима придева на *-ћи* са партиципским квалитативно-глаголским значењем, норма српског књижевног језика према њима данас има далеко мекши став него што је имала раније (в. Клајн 2003: 310). И даље су на снази препоруке да се ови облици не шире науштрб већ постојећих придева са еквивалентним значењем (в. Пешикан 1970: 87–88), али у бројним случајевима творбе поменутих придева, било да се ради о нивоу општег језика, било о његовој специјалној употреби – терминологији, норма српског књижевног језика не стоји на путу њиховог грађења нити употребе.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, Партиципи (погл.), у: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 274–281.
- Бјелаковић 2008: Исидора Бјелаковић, *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејџор 1997: Јасмина Грковић-Мејџор, Партиципи у српско-словенском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/1, Нови Сад, 21–39.
- Јовановић 2017: Владан Јовановић, Партиципска образовања на *-ћи* и *-вши* у савременим текстовима српског православног богословља, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LX/1, Нови Сад, 87–101.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и на-

- ставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Маројевић 1989: Radmilo Marojević, *Gramatika ruskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Пешикан 1959: Митар Пешикан, Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику* II, Нови Сад, 88–106.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему, *Наш језик* XVIII/1–2, Београд, 80–92.
- Радовић-Тешић 2011: Милица Радовић-Тешић, *Граматички и лингвистички појмовник*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.
- Пипер–Клајн² 2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 1984: Љиљана Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику Срба у 19. веку, *Прилози проучавању језика* 20, Нови Сад, 3–76.

ИЗВОРИ

- Богдановић 2008: Димитрије Богдановић (прев.), Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Бања Лука: Романов.
- Велимировић 2003: Николај Велимировић, *Молитве на језеру*, Ваљево: Глас Цркве.
- Велимировић 2013: Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Крушић: Панонске нити.
- Молитвеник, *Покајни канон Господу нашем Исусу Христу*, <http://www.molitvenik.in.rs/molitve/molitvenik_sveti_avva_justin/pokajni_kanon_Gospodu_nasem_Isusu_Hristu.html> 15. 11. 2016.
- Перовић 2011: Давид Перовић, *Пројаве хришћанског етоса у Домостроју спасења, кроз личност, и у богословљу. Стослови о христоитхији као нарави по Христу и о нарави антихристовској*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.
- Печат, недељне новине, Београд.
- Поповић 2004: Јустин Поповић, *Догматика православне цркве* II, Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског – Ваљево: Манастир Ћелије код Ваљева.

Владан З. Йованович

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЧАСТИЙ НАСТОЯЩЕГО (-*ћи*) И ПРОШЕДШЕГО (-*вши*) ВРЕМЕНИ И ИХ ОТНОШЕНИЕ К БЛИЗКИМИ ЯВЛЕНИЯМИ В НАСТОЯЩЕМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье анализируются причастия настоящего (-*ћи*) и прошедшего (-*вши*) времени и им близкие явления в форме прилагательных в настоящем сербском языке. В первой части статьи комментируются термин «радни глаголски придев» и литература по этой тематике. Во второй части следует анализ упомянутых форм на основе примеров из письменных текстов. В дополнение к анализу грамматических рефлексов бывших причастий на современном сербском языке, в статье анализируются соответствующие образования, прежде всего прилагательных на -*ћи* от глагольных основ, в которых проявляется семантика причастия.

Ключевые слова: причастия („глаголски придеви“), прилагательные на -*ћи* от глагольных основ, граматика, норма, сербский язык.

УДК 811. ...
811...

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*

(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)

Оригинални научни рад

Примљен 23. септембра 2017. г.

Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ОПШТЕ И НОРМАТИВНЕ ОСОБЕНОСТИ НЕКИХ
ГЛАГОЛА НА *-(j)ети*, ОДН. *-ити* ПРЕМА РЕЧНИКУ
СРПСКОГА ЈЕЗИКА ПОД РЕДАКЦИЈОМ М. НИКОЛИЋА**

Аутор узима у разматрање једнотомни *Речник српскога језика* (РСЈ) у редакцији М. Николића – и проучава начин на који је у њему третирана грађа глагола на *-(j)ети*, одн. *-ити*. У питању су глаголи типа ‘б(иј)елити’ према ‘б(иј)ел(/љ)ети’, дакле фактивних према каузативнима, како их Маретић (1963: 402) назива.⁵ Норма у неким случајевима није једнозначна, па постоји низ дублетних форми, а у другима се одлука креће према *-ити* или према *-(j)ети*. Интересантно је

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

⁵ Стј. Бабић (1986: 455–456) наводи примере за оба творбена модела, али само овлаш се дотиче проблема којим се ми намеравамо бавити, напомињући једино да „гдје постоји опрека *бијелити* чинити бијелим [према] *бијелети* постајати бијел, не ваља ова два творбена типа мијешати“. И. Клајн (2003: 344) тврди да је ова дистинкција неактуелна, „јер у редовној је употреби само б(иј)елити (који означава једну конкретну технолошку операцију, уобичајену у прању и производњи текстила). Остали као црвенити, црнити, зеленити, жутити и сл. [дакле изведенице са суф. -ити], постоје само још у речницима...“. Ипак, овако екстремна нормативна оцена не би се могла прихватити без подробнијих разматрања употребљивости грађе, па ћемо је ми сматрати недовољно аргументованом и расправу водити мимо ње.

како на тај проблем гледа сам М. Николић, тј. каква решења даје у наведеном приручнику, чији је главни уредник.⁶

Кључне речи: норма, творба глагола, суфикс, фактивност, каузативност.

1. Уводне напомене

1. Утврђена су извесна колебања у развоју књижевног језика у другој половини XIX века (Симић 2007), а данашње стање детаљно је описала М. Спасојевић (2013). Наш задатак у овом прилогу заправо је сасвим ограничен: да утврдимо какво је с тим у вези стање у РСЈ (2007) у редакцији М. Николића код глагола ових творбених модела изведених од придева. Најпре ћемо се укратко упознати са проблемом, и у том циљу ћемо цитирати старију литературу. М. Стевановић (1991: 579 и д.) подробно анализира творбене прилике код ових глагола, делећи их на активне и медијалне.

а) Стевановић констатује да је код првих уобичајен суфикс *-ити-*, и они „значе давати коме или чему ону особину која се казује придевом у основи“ (*празнити* према ‘празан’, *мутити* према ‘мутан’),⁷ а код других *-(j)ети-* „са значењем добивати, одн. добити особину која се казује основним придевом“ (*плав(j)ети* постајати ‘плав’, *луд(j)ети* пост. ‘луд’ и сл.),⁸ али могу значити и одавање, демонстри-

⁶ За ово истраживање теоријски је веома био информативан текст Радоја Симића о развојним тенденцијама српског књижевног језика у XIX веку (Симић 2007), а практично – књига Марине Спасојевић (2013) са обухватном анализом глагола на *-ети/-јети* и *-ити* и резултатима који наше налазе чине заправо неактуелним. Једино што се у таквим условима могло учинити, јесте – обрадити Матичин једнотомник (РСЈ), који очито није био баш у центру пажње колегинице Спасојевић, па ћемо показати стање у том речнику.

⁷ „Глаголи изведени наставком *-и* као што су бѣлити, бодрити, будити, вѣдрити, весѣлити, гдлити, гдловити, дужити, жи́рити, жу́тити, зелѣнити, кйселити, кр́тити, крва́вити, кривити, крњити. кру́тити, ку́сити, лаба́вити, ла́комити се, ле́њити, лу́тити, ма́њити, млáчити, мнѣжити, мѣдрити, обезбѣ дити, оглу́павити, омршáвити, ѡстарити, отупити, опу́стити, пла́вити, пўнити, ра́внити, ру́жити, свѣжити, сй́тити, сй́тнити, убла́жити, уједна́чити, утвр́ дити, хла́дити, храпа́вити, црвѣнити, цр́нити, учвр́стити, шй́рити и др. значе давати коме или чему ону особину која се казује придевом у основи“.

⁸ Ст. наводи: бѣлети (бијѣлети), блѣдети (блијѣдјети), жу́тети (жу́ тјети), зелѣнети (зелѣнети), мѣдрети, пўстети (пўстјети), сѣдети (сијѣ дјети), тупети (тупјети), црвѣнети (црвѣнети), цр́нети (црњети).

рање и сл. дате особине или сл. (нпр. *плáв(ј)ети (се)* значи и зрачити плавом бојом, а *лúд(ј)ети* – показивати знаке лудила, чинити луде ствари итд.).

б) Једна група глагола задржава увек *-(ј)е*: *брíд(ј)ети*, *жív(ј)ети*, *глúп(ј)ети*, *слéп(ј)ети*, *трп(ј)ети*.

в) Но у извесног броја придева, посебно оних насталих према придевима на *-ав*, норма је нестабилна и у дијахроном и у синхроном правцу посматрана.

в1) „У старијим епохама, истина, у народним умотворинама, код старијих наших писаца, па и код неких новијих, и то врло познатих, налазимо их доследније употребљене са наставком *-е*: Боловала девет годинаца, да не може умр’јет ни оздрављет (нар. песма)..., Бокељи су запустили маслињаке који су закржљавели (Ј. Цвијић)..., Остарели сте пре времена (Ст. Јаковљевић)“.⁹

в2) „Други писци, па и старији, још више новији, а нарочито најновији – те исте глаголе употребљавају с наставком *-и* у основи инфинитива: ...Очи су ми ослабиле (В. Јагић)..., Како ћеш и да видиш кад си ето оћоравила? (И. Секулић), ...Зашто је одједном тако остарила... (Ч. Миндеровић)“.¹⁰

2. Стевановићевим објашњењима доста је јасно оцртан оквир нормативне пертинентности наших форми. Нас ће у овом раду занимати заправо како се у односу на ову проблематику понаша лексички фондови поменутог речника.¹¹

2. Приказ грађе

1. Реч је о прилично бројној и у себи хетерогеној групи глаголских речи код којих у начелу, али не увек стварно, алтернирају суфикси *-ети/-јети* и *-ити*. Ове су алтернације делимично законо-

⁹ Поред наведених *òдзрав(ј)ети* и *закржљáв(ј)ети*, у Стевановићевој грађи нашли су се и придеви *òслаб(ј)ети*, *оглúп(ј)ети*, *òстар(ј)ети*.

¹⁰ Сем *òслабити*, *òстарити* и *òћоравити*, у Ст. примерима јављају се и глаголи *оглúпити*, *òдзравити*, *омришáвити*, *òћелавити*.

¹¹ Поводом опсега наше грађе ваља напоменути двоје. Прво, где год постоји непрефиксална реч наших карактеристика, из просторних разлога трудили смо се да избегнемо префиксалне варијанте; само кад нема непрефиксалног глагола, узимали смо префиксалне. Највише је таквих речи са префиксом *у-*. Друго, у неким, доста ретким случајевима, чинило нам се да употребљени речник (називаћемо га и једнотомником) неоправдано испушта неку лексичку јединицу, па смо је ипак узели у разматрање, обележивши је звездицом.

мерне и тичу се дистинкције између Маретићеве каузативности и фактивности или Стевановићеве активности и медијалности. Но ова закономерност је у великој мери поремећена деловањем побочних момената који утичу да распоред суфикса има каткада друкчије мотивисане, а каткада и неочекиване резултате.

2. Навешћемо најпре парове глагола са онаквим размештајем суфикса *-e/-je* према *-и* како их описује Стевановић:

бѣлети / *бијѣлети* постајати бео, *-се* бити бео, истицати се белом бојом – *бѣлити* / *бијѣлити* чинити белим, бојити у бело
блѣдети / *блијѣдети* постајати блед – *блѣдити* / *блијѣдити* чинити да нешто постане бледо
**браднети* / *брадњети* постајати браон – **браднити* чинити браон
вѣднети / *вѣдњети* постајати воден, *-се* сузити, пунити се сузама – **вѣднити* чинити воденим, влажним
глупети / *глупјети* постајати глуп – *глупити* заглупљивати (некога), чинити глупим
грдети / *грдјети* постајати грдан, ружан – *грдити* чинити грдним, ружним
грубети / *грубјети* постајати груб – *грубити* чинити грубим
жућети / *жућјети* постајати жут, *-се* бити жут, истицати се жутом бојом – *жућити* бојити жутом бојом
лудети / *лудјети* постајати луд, бити луд – *лудити* чинити лудим
рудети / *рудјети* постајати руд – *рудити* в- рудети
**ружнети* / *ружњети* постајати ружан
румѣнети / *румѣњети* постајати румен, *-се* бити румен – *румѣнити* чинити руменим
свѣлети / *свијѣлјети* испуштати светлост, сијати, *-се* в. светлети, – *свѣллити* / *свијѣллити* чинити светлим, осветљавати
сивети / *сивјети* постајати сив, *-се* бити сив – *сивити* чинити сивим
**сингавети* / *сингавјети* постајати сингав – **сингавити* чинити сингавим
**сињавети* / *сињавјети* постајати сињав – **сињавити* чинити сињавим
слѣпети / *слијѣнјети* постајати слеп – *слѣпити* / *слијѣпити* чинити слепим
студети / *студјети* захлађивати – *студѣнити* захлађивати
сүрити сивети
тамнети / *тамњети* постајати таман, *-се* истицати се темном бројом – *тамнити* чинити тамним
трүлети / *трүљети*. в. трулити – *трүлити* постајати труо

хладнети / *хладњети* постајати хладан (: *хладити* чинити хладним)

црњети / *црњети* постајати црн, *-се* бити црн, истицати се црном бојом – *црнити* чинити црним

а) Пада у очи да су све наведене глаголске речи изведене од придевских основа, али да те основе не спадају у исту класу. (1) Већи број чине описни придеви за означавање боја и сл.: *бео*, *блед*, *жут*, *руд*, *румен*, *светао*, *сив*, *сингав*, *сињ*, *сур*, *таман*, *црн* или сл. (2) Мањи број представљају описни придеви за означавање углавном људских особина: *глуп*, *грдан*, *груб*, *луд*, *слеп*; или општих, као: *воден*, *грдан*, *студен*, *труо*, *хладан* или сл.

б) У највише случајева забележена су парна образовања код којих форме са *-ети/-јети* означавају постајати онакав каквим некога или нешто квалификује придев у основи: ‘постајати бео’, ‘постајати блед’ итд., док изведенице са *-ити* значе чинити онаквим каквим је окарактерисано што придевом у основи. Класификовани су пре по Маретићевом, него по Стевановићевом систему; дакле као каузативни и фактивни.

в) Но ваља додати да нису сви парови потпуни, нити су сви глаголи истог типа као они које смо горе навели. (1) Карактеристичан је опис глагола *сүрити*, којем је као еквивалент приписан глагол *сүвети*: несумњиво сведочанство да је први фактивног, а не каузативног типа, каква бисмо очекивали да је изведеница помоћу суфикса *-ити*. (2) Исто су тако интересантни глаголи *стүдети* / *стүдјети* и *хладнети* / *хладњети*. Према првом стоји такође фактивна варијанта *студѐнити* ‘захлађивати’, а други према себи има суплетив *хладити*, сачињен према *хлад*, али са значењем каузативног пара са *хладнети*: ‘чинити хладним’. (3) У случају *рудети* / *рудјети* ‘постајати руд’ – *рудити* в. рудети, те *трүлети* / *трүљети*. в. трулити – *трүлити* ‘постајати труо’ – оба члана пара имају исто значење, тј. оба су фактивна по смислу.

г) Вредан је пажње и статус рефлексива према фактивној варијанти: *белети се* ‘истицати се белом бојом, бити бео’, *црвѐнети се* ‘бити црвен, истицати се црвеном бојом’ и др. Но, нити је то једини садржај свих тих речи (в. *вѓднети* ‘сузити, пунити се сузама’), нити сви имају рефлексив према себи. (2) Творба рефлексива овде је, дакле, прво, селективна, и друго: не даје увек исто значење. Нпр. код *свѣтлети* / *свијѣтљети се* стоји ознака: в. светлети, што ми нећемо друкчије схватити него да је рефлексив по значењу идентичан са не-рефлексивном формом.

3. Да бисмо утврдили у којој мери описано творбено двојство захвата лексички фонд деадјективних глагола у српском језику, прегледаћемо шири фонд забележених глаголских речи тога постања.

3.1. На првом месту нека буду речи на *-ети/-јети* које према себи немају форми са *-ити*:

бѣснети / *бјѣснѣти* боловати од беснила, владати се као бесан
гладнети / *гладнѣти* постајати гладан
глувети / *глувјети* постајати глув
гњиљети / *гњиљѣти* постајати гњио (нема гњилити)
грднети / *грднѣти* постајати грдан, ружан
живети / *живјети*. бити жив
жудети / *жудјети*. силно желети
зрѣти постајати зрео (нема зрити)
крупнети / *крупнѣти* (= крупњати) раскрупњавати се
**мудрети* постајати мудар
смрдети / *смрдјети* одавати смрад, постајати смрдљив

а) Грађа је једнострана, јер, рекосмо, према твореницама са *-ети/-јети* нема оних са суфиксом *-ити*.

б) Највише ових речи у основи имају придеве за особине живих бића (посебно човека): *бесан*, *гладан*, *глув*, *жив*, *жудан*, *мудар*. Мањи број је са придевом општег значења у основи: *гњио*, *грдан*. Последњи по формалним односима можда и не спада овамо (мотивска реч је вероватно *смрад*!), али га остављамо ту јер по значењу заправо ту припада, и сведочи о могућем двојству мотивације код ових речи (исп. *бес* код *беснети*, *глад* код *гладнети*, или *жуд* код *жудети*; ова потоња реч није приказана у једнотомнику, али стоји у РСАНУ као дезактуализовани архаизам).

3.2. Постоји и група глагола са суфиксом *-ети/-јети* код којих није препознатљиво, или је тешко препознатљиво мотивационо језгро. Навешћемо их без обзира што овамо не долазе, јер је карактеристично да су изведене суфиксом *-ети/-јети*, а према овоме не стоји форма са *-ити*:

баздети / *баздјѣти* испуштати, одавати непријатан мирис
бдѣти / *бдјѣти* (: бдилац)
буктети / *буктјети* бити јако врео, горети
врѣти / *врѣјети* окретати укруг
грѣти / *грѣјети*. јако пучати
гудети / *гудјети* свирати на гудачком инструменту
кѣпѣти / *кѣпјети* преливати се преко ивице посуде услед прејаког кључања

кѣптети / кѣптјети кипети
лѣбѣдети / лѣбѣдјети пливати, одржавати се у ваздуху или течности
одѣлети / одѣлјети успешно се супротставити
плѣмтети / плѣмтјети горети пламеном
хлѣпети / хлѣпјети и *хлѣпити* испаравати
хтѣти / хтјѣти имати вољу

а) Прва ствар која пада у очи код ових речи – јесте интензитет радње, на чему већина њих инсистира. Нпр. *баздети* показује виши ступањ интензитета него *смрдети*, *буктети* и *пламтети* него *горети*, *грмети* од *пуцати* итд.

б) Друго, код ових речи заиста је тешко рећи шта имају у основи (*базд-*, *бѣд-*, *букт-* или сл. нису упоредиви са основама српског језика било које врсте речи).

3.3. Много су бројније деадјективне глаголске творенице са искључивим суфиксом *-ити*, и најчешће одговарају већ прегледаним речима истог творбеног модела – дакле, каузативне су по карактеру. Једноставније речено, све су то активни глаголи прелазног типа.

блѣжити чинити нешто блажим, пријатно, благотворно деловати
блѣжити чинити да нешто буде близу *-се* приближавати се
глѣдити чинити глатким, миловати, мазити
гѣлити и *голѣтити* чинити некога голим (/али не и: постајати го, сиромашан)
гѣтовити спремати (јело)
дебѣлити чинити дебелим, *-се* постајати дебео
дѣбити чинити дубоким, дубљим
дѣжити. чинити дужим
дрѣжити љутити, узмиравати
**душѣвити*. чинити одушевљеним
жѣстити љутити, срдити, *-се* срдити се
искѣсити ставити косо, *-се* стати укосо
јѣловити чинити јаловим, *-се* постајати јалов
јѣднѣчити стављати у исти ред по вредности, *-се* бити једнак
јѣдрити (= једрати) давати једрину (не и добијати)
кинѣурити претерано китити, *-се* китити се
кѣселити чини да нешто буде кисело, *-се* постајати кисео, мекшати се
кѣѣстити чинити кѣастим
кѣѣштрити кресати гране
крѣтити смањивати дужину, *-се* постајати краћи
крѣпити / кријѣпити чинити крепким, *-се* обнављати своју снагу
крѣвити чинити кривим, *-се* постајати крив

крњити чинити крњим -се одламати се
крѡтити чинити кротким, мирним, питомим, -се смиривати се
крућити чинити крутим, -се постајати крут; бити крут, тврд
ку́сити чинити кусим,
љу́тити чинити љутим, -се бивати љут, дурити се
мечити гњечити, муљати
мо́крити чинити мокрим, испуштати мокраћу
му́тити чинити мутним, -се постајати мутан
**ѡблити* чинити облим
**озби́љити* чинити озбиљним, -се постајати озбиљан
окру́пнити почети крупним речима (говорити)
онеспосѡбити постати неспособан, учинити неспособним (-се по-
 стати неспособан, учинити се неспособним)
ѡпштити одржавати везе
осавремѣнити прилагодити времену (-се, постати савремен)
осамостáлити (постати самосталан), учинити самосталним, -се
 постати самосталан
ѡсвежити постати крепак, свеж, учинити свежим, крепким, -се
 окрепити се
отрѣ́знити / *отријѣ́знити* учинити трезним, -се доћи себи, повра-
 тити се
ѡштрити чинити оштрим, -се охрабривати се
питѡмити чинити питомим (-се постајати питим)
плáшити страшити, -се бјати се, страховати
пѡганити прљати, -се вршити нужду (?), прљати се
пѡпунити учинити пуним, -се постати пун
**порáвнити* учинити равним, -се постати раван
пѡтпунити чинити потпуним, -се постати пун
предѡхитрити претећи
префíнити и *профíнити* учинити финим, -се постати финији
разврѣ́днити / *развријѣ́днити* учинити вредним, -се постати вре-
 дан
размлáчити охладити од благе температуре, -се постати млак
разнѣ́жити / *разнѣ́жити* учинити нежним, -се постати нежан
распрострáнити учинити пространим, -се раширити се
свѣтити (1) освећивати, славити
свѣтити (2) вршити освету, -се кажњавати из освете (?)
сѣ́тити чинити ситим, -се наслађивати се(, насићивати себе)
сѣ́ровити чинити суровим (не и постајати суров)
су́шити чинити сувим, сухим, -се сахнути
туђити чинити туђим, -се постајати туђ
ту́пити чинити тупим (не и постајати туп), -се постајати туп
узвѣ́сити уздићи, -се уздићи се
укѡсити поставити укосом, -се стати укосом

уледѐнити охладити, *-се* охладити се
умилостѝвити учинити милостивим, *-се* постати милотив
унизити повредити, понизити, *-се* понизити се
уоблити учинити облим, *-се* постати обао
уозбѝлити учинити озбиљним, *-се* постати озбиљан
уокрѹглити учинити округлим, *-се* постати округао
уопштити учинити општим, *-се* постати општи
упитѡмити учинити питомим, *-се* постати питом
упѡтпунити учинити потпуним, *-се* постати потпун
упрѡстити учинити простим
уравнити поравнати, уравнати
успѡрити учинити спорим
усталити учинити сталним *-се* постати сталан
устрмити окренути, поставити стрмо
утмастити учинити тмастим
храбрити подстицати на храброст, *-се* храбрити сам себе; јуначи-
 ти се
цѣлити / *цијѣлити* лечити (*-се* лечити се)
чврстити чинити чврстим, *-се* постајати, бити чврст
чѝстити чинити чистим, *-се* скидати прљавштину са себе; поста-
 јати чистији
шиљити чинити шиља(с)тим *-се* постајати шиљат
ширити чинити шир(ок)им, *-се* постајати широк (шири)
шупљити чинити шупљим

а) Дефиниције садрже углавном обрт '(у)чинити таквим', који упућује на креативни тип и прелазност глагола наведених у овдашњој групи. При томе су беспрефиксни чланови нашег низа углавном имперфективни, а они са префиксом (*о-*, *по-*, *пре-*) перфективни по виду. Бројност примера сведочи о високој продуктивности овога творбеног модела.¹²

б) Каузативи по правилу, како иначе тако и овде, требало би да имају регуларни прави повратни глагол: *бели*ти – *бели*ти се (= себе) и сл. Али деадјективни изведени глаголи са горњег списка, прво, немају сви повратне варијанте; и дрго, кад постоји, ова најчешће има фактивни карактер: *жѣстити* се 'срдити се', *искѡсити* се 'стати уко-со' и сл.

3.4. Даље, сем описаних случајева који одржавају, бар у потенцијалном виду, дистинкцију каузативности према фактивности,

¹² Случајеви са звездицом чини нам се да су могли бити наведени у речнику.

постоје глаголи код којих је та опрека на овај или онај начин неутралисана.

3.4.1. Неке речи ове групе са суфиксом *-ити* по значењу су двојаче – и фактивне и каузативне, – нпр.:

- ведрити* чинити ведрим, в. ведрити се, *-се* постајати ведар
- влађжити* – постајати влажан, чинити влажним, *-се* постајати влажан
- **водѐнити* постајати воден, чинити воденим, *-се* постајати воден
- гóрчити* (1) постајати горак; (2) чинити горким, (*-се* постајати горак)
- камѐнити* постајати камен, окамењивати, *-се* окамењивати се
- **крúпнити* постајати крупан, укрупњавати
- **лагáнити* чинити лаганим, чинити спорим; бити, постајати лаган, спор
- **медѐнити* постајати меден; засладити медом, учинити меденим, *-се* постајати меден
- милостíвити* постајати милостив; чинити милостивим (*-се* постајати милостив)
- мòкрити* чинити мокрим, испуштати мокраћу
- **неспосòбити* постајати неспособан, одн. чинити неспособним, *-се* чинити себе неспособним
- **раскрúпнити* постати крупан, учинити крупним, *-се* постати крупан
- **свѐжити* постајати свеж, чинити свежим, *-се* постајати свеж
- сла́бити* постајати слаб, чинити слабим (*-се* чинити себе слабим)
- **сла́нити* постајати слан, чинити сланим
- ситнити* ситно (заправо ситније) падати, чинити ситним, уситњавати
- **чѐстити* постајати чест, чинити честим, збијати, *-се* постајати чест

а) Први наведни случај у низу карактерише већину примера ове групе: – *ведрити* „чинити ведрим, в. ведрити се, постајати ведар, светао“. – Лексикографска инструкција „в. ведрити се“ уз нереклексив упућује на једнакост значења његовог у неким употребама са рефлексивом, а на разлику у другим. Те друге пак („чинити ведрим“) имају карактер каузатива. Пошто је рефлексив дефинисан као фактив („постајати ведар“), то је јасно двојство у природи овога глагола.

б) И код осталих чланова низа дефиниције упућују на двојство: једна углавном инсистира на прелазности глагола („чинити таквим“), док друга упућује на настанак или постојање особености која је карактеристична за основни придев („постајати или бити такав“).

б) Рефлективи, највећим делом, дефинисани су као фактиви: „постајати, бити онаквим каквим их описује основни придев“: ‘постајати влажан’, ‘постајати воден’ итд. Један је пример, међутим, дефинисан непрецизно, тако да није јасно какав је по аспекту: *мокрити* ‘чинити мокрим’, ‘испуштати мокраћу’. Обрт „испуштати мокраћу“ као да упућује на каузативност, а у ствари је реч о фактивној ситуацији коју је могуће описати рефлексивом „измокравати се“.

3.4.2. Мања група ових глагола, напротив, има значење једнако са глаголима изведеним суфиксом *-ети*, тј. фактивни су:

бремѐнити постајати бременит(а)
**вашљивити* – постајати вашљив
вилѐнити беснети, махнитати
**грчити* имати нагорак укус
густити (се) (= гуснути (се)) постајати густ (нема: чинити густим)
дѐтињити / *дјѐтињити*. понашати се као дете
кисити постајати (на)кисео, имати (на)кисео укус
**крѐзубити* постајати крезуб
нагли кретати се журно
сирѐтити сиромашити
улаганити постати лаган, спор
храпавити постајати храпав (не и чинити х.)
**штурити* постајати штур

Бременити нпр. не значи ‘некога чинити бременитим’, већ ‘постајати бременит’ (у питању је наравно женка), *вашљивити* значи ‘постајати вашљив’, *грчити* (= горчити) ‘имати горак укус’ итд.

3.5. Рефлексивни облици сачињени према каузативима имају карактер правих повратних глагола: означавају обухватање субјекта оним што означава глагол својом основом: *карминисати се* “мазати себе (своје усне) кармином” или сл. Рефлексивне форме настале према глаголима наше групе, међутим, како смо видели горе, фактивне су по аспекатској природи: „постајати, бити онаквим какво значење има придев у основи“: *белети се* ‘бити бео, зрачити белином’. Такви су глаголи ове групе и у случајевима кад према рефлексиву не стоји нерелексив, као нпр.:

гордити се показивати се гордим
лѐнити се, *лијѐнити се* и *лѐњити се* постајати лењ
продѐбрити се постати добар
одвајжити се осмелити се
одљудити се прекинути односе са људима

осáмити се постати сам
ѡсилити се постати насилан
убáјатити се постати бајат
удвóрити се стећи наклоност удварањем
улагòдити се угодити,
укíвити се постати киван, љутит
упреподòбити се узети вид невиног
утрóмити се постати тром

3.6. Посебне особености показују глаголи изведени према придевима са суфиксом *-ав, -ат* и ређе *-ит*.

3.6.1. Мањи број изведеница овог модела чине речи са неутралисаном дистинкцијом између фактива и каузатива, и то тако да иста реч обавља и једну и другу функцију:

балáвити испуштати бале, слине, слинавити, квасити, прљати балама, слинама
бљутáвити и *бљúтавити* постајати бљутав, чинити нешто бљутавим
брашнáвити и *брáшњавити* посипати брашном (постајати брашњав, претварати се у брашно)
брљáвити поступати брљиво; мрљавити
глупáвити и *глúпавити* постајти глуп, чинити глупим
**гнојáвити* постајати гнојав, чинити гнојавим
лабáвити и *лáбавити* постајати нестабилан, чинити лабавим
млитáвити и *млúтавити* постајати млитав; чинити млитавим
млохáвити и *млòхавити* пост(ја)ати млохав, (у)чинити млохавим
**слинáвити* постајати слинав, мазати слинама
чаћáвити и *чáћавити* пуштати чађ, чинити чађавим

По дефиницији *балавити* је на једној страни прелазни глагол са значењем ‘чинити нешто балавим, мазати балама’; а на другој страни значи и ‘постајати балав’.

3.6.2. Мањи број показује једнострано каузативно значење:

бòгатити чинити богатим, *-се* постајати богат
гарáвити и *гáравити* бојити, мазати црном бојом
крвáвити мазати крвљу
**кречáвити* прљати кречом, *-се* прљати се...
оскрнáвити и *осквр́нити* повредити
рањáвити наносити ране

а) (1) Нисмо сигурни да *богатити* не може значити и ‘постајати богат’; али је сигурно да претежно његово значење ‘чинити некога, нешто богатим’. Рефлексив *богатити се* поред фактивног значења ‘постајати богат’, није далеко ни од каузативног ‘чинити себе...’, дакле, правог прелазног значења. (2) Поготову оно што реко-смо важи за глагол *кречавити*; његова варијанта са *се* једнозначно је прави прелазни глагол (‘кречавити себе’).

б) Остали глаголи ове групе неспорно су каузативни по аспектном значењу.

3.6.2. Највише ових речи јесу фактивни глаголи:

бенáвити чинити глупости, *-се* правити се бенастим
 * *богáвити* постајати богав, сакат
 * *брадáтити* постајати брадат
бркáтити постајати бркат
 * *брљáвити* постајати брљив
бубњáвити постајати бубњав
 * *главáтити* постајати глават
 * *гњецáвити* постајати гњецав
 * *гранáтити* постајати гранат
грбáвити и *грђавити* постајати грбав; *-се* савијати леђа
 * *грлáтити* постајати грлат
длакáвити посатајати длакав
 * *дроњáвити* постајати дроњав
кржљáвити и *крђљавити* постајати кржљав
лука́вити и *лђ́кавити* понашати се лукаво
љигáвити постајати љигав
 * *маљáвити* постајати маљав
 * *крезáвити* постајати крезав
 * *медљикáвити* постајати медљикав, оболевати од медљике
 * *муљáвити* постајати муљав
 * *рогáтити* постајати рогат
 * *рундáвити* постајати рундав
 * *руњáвити* постајати руњав
 * *трбáтити* постајати трбат
ћелáвити и *ћџлавити* постајати ћелав
ћорáвити и *ћђравити* постајати ћорав
 * *ћосáвити* постајати ћосав
 * *шашáвити* постајати шашав
 * *шугáвити* и *шђгавити* (*се*) постајати шугав

а) Први пример дефинисан је непрецизно „чинити глупости“, што би се могло очекивати и још у неким случајевима: *брадатити*

‘добити брду’, *главатити* ‘добити велику главу’, *гранатити* ‘добити (велике) гране’ или сл. Али је боље како су ови потоњи у речнику дефинисани, или могли бити дефинисани, што би било и код првог случаја: „поставити, понашати се бенаво (као бена)“

б) Овде је нарочито бројна група изведеница које нису забележене у речнику, а нама се чини да их је требало унети. Међу њима су углавном глаголи који значе добити неку особину или неки детаљ којим се одликује неко или нешто, или тај детаљ добија истакнуте димензије (*гранатити*, *рогатити*) или сл. Мање се њих односи на неку особеност (нпр. *дроњавити*, *шашавити*) и сл.

в) Ретки су у овој групи рефлексивни деривати, и значе исто што и нереклексиви (*бенавити* – *се*). И овде се сусрећемо са непрецизно дефинисаним значењем, нпр: *грбавити се* „савијати леђа“ (боље ‘савијати се у леђима’).

**бајатити* (*се*) поставити бајат

**бахатити* (*се*) поставити бахат

блесавити (*се*) и *блѣсавити* (*се*) понашати се блесаво

буђавити (*се*) и *буђавити* (*се*) поставити буђав

а) Сви ови глаголи по дефиницији значе ‘поставити таквим’, са изузетком *блесавити* (*се*), који има (и) значење ‘бити такав’

б) Интересантно је да је код ових речи неутралисана дистинкција између рефлексива и нереклексива: обе варијанте значе исто: поставити онакав какво значење има придев у основи.

3. Закључак

1. Прегледана грађа указује на велику разноврсност деакдјективних глаголских изведеница, и по томе од каквих придева настају, а и по томе каква значења имају. Група глагола са развијеном дистинкцијом између твореница са *--ети/-јети* и фактивним значењем према *-ити* и каузативним доста је малобројна и ограничена на изведенице од описних придева за боје: *црнети/црњети* према *црнити*. Њима се придружују неки глаголи изведени од придева за људске особине и њима сродне који упућују на особине живих бића: *глупети/глупјети* ‘поставити глуп’ према *глупити* ‘чинити глупим’.

2. Код осталих глагола сличних творбених модела показана дистинкција се губи, а губљење се огледа на више планова.

а) Наједноставнији тип неутрализације јесте изједначавање двају модела по значењу изведеница: *тамнети/тамњети* = *тамнити* ‘поставити таман’, *трулети/труљети* = *трулити* ‘поставити труо’.

б) Други тип неутрализације настаје изостанком једног од чланова опреке. Наиме, изостаје или варијанта са *-ити*, ређе (*бесне-ти/бјесњети*), или *-е ти/-јети*, чешће (*блажити*).

(1) При томе се дешава да форма на *-ити*, поред регуларног каузативног значења, преузима и фактивно (*влажити*).

(2) Дешава се, даље, да форма на *-ити* чува само своје каузативно значење, а фактивно препушта одговарајућем рефлексиву.

в) Из свега излази да рефлексив, кад је према овим глаголима могуће творити га (често није) по правилу има фактивно значење, а ређе преузима улогу прваог прелазног глагола.

ИЗВОРИ

Николић 2000: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Матица српска, Институт за српски језик, Палчић.

Николић 2007/PCJ: Мирослав Николић ред., *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.

Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић 2007: Радоје Симић, Правци развоја српског књижевног језика у другој половини XIX века, у: Радоје Симић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност 1. Српски језик и друштвена кретања*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 37-46.

Спасојевић 2013: Марина Спасојевић, *Глаголи на -(j)ети, -им у корелацији са глаголима на -ити, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспект)*, Монографије 17, Београд: Институт за српски језик.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Граматички системи и књижевнोजезичка норма. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.

S u m m a r y

Jelena Jovanovic Simic

GENERAL AND NORMATIVE PERSONALITY OF SOME VERBATIVES *-(j)eti*, RELATED. *-iti* ACCORDING TO 'DICTIONARY OF SERBIAN LANGUAGE' IN THE EDITORIAL BOARD M. NIKOLIC

This paper deals with the Serbian Language Dictionary (Nikolić 2007) – and the way in which the verbs were treated at *-eti/-jeti* and *-iti*. These are the facts of the verbs against the causative, as Maretić (1963: 402) calls them. Norm in some cases is not unambiguous, so there are a number of doublet forms, and in other verbs the decision moves towards *-iti* or according to *-jeti*.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 30. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ОБРАДА ПРЕФИКСА У ВИШЕТОМНИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се испитује начин на који се у вишетомним описним речницима српског језика представљају префикси. Због веће продуктивности домаћих префикса само су они узети у обзир. Циљ рада је покушај да се речнички опис префикса као везаних морфема допуни и уједначи, а да би се тај циљ остварио било је потребно испитати количину и квалитет информација које о домаћим префиксима пружају поменути речници. Направљени су преглед и класификација датих информација, анализиран је начин на који се оне пружају, а затим се износе препоруке у вези с тим како би се опис префикса могао допунити и уједначити.

Кључне речи: српски језик, префикси, везане морфеме као одреднице, потпун опис префикса, описни речници српског језика, металексикографија.

1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ РАДА

Префиксација се у најутицајној српској граматичкој литератури друге половине XX века сматра типом слагања или композиције (Стевановић⁵ 1986: 425; Станојчић 138).¹³ Овакав начин посматрања

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹³ Овакав поглед на префиксацију потиче још од тумачења Т. Маретића (1899/³1963: 387; 396–399; 410–420). Детаљан преглед ставова појединих

префиксације проистиче из мишљења по ком су префикси самосталне лексеме (будући да су по пореклу предлози), а не творбени форманти. Такав став у граматичкој литератури морао је имати одраза и у лексикографији – у описним речницима српског језика речи настале префиксацијом посматрају се као сложенице.¹⁴

Предмет овог рада јесте разматрање начина обраде домаћих префикса у вишетомним описним речницима српског језика (у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности и *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске, у даљем тексту *Речнику САНУ* и *Речнику МС*). Занимало нас је на који се начин префикси као категорија обележавају, које се информације у вези с њима наводе и да ли су поступци уједначени, у оквиру сваког речника појединачно и у оба посматрана заједно.

Критички поглед на обраду префикса који се излаже у овом раду није сврха сам себи – има за циљ да се на основу анализе одређеног типа речничких чланака уоче евентуални пропусти и неуједначености и дају препоруке за њихово побољшање.

У том критичком погледу руководили смо се критеријумима за процену речника које као најважније издваја С. Ландау. Према овом аутору, три основна критеријума за процену речника су: *количина информација, њихов квалитет и ефикасност начина њиховог представљања* (1989: 306). Ове смо критеријуме модификовали за потребе свог рада, па разматрамо количину и квалитет информација које се о префиксима у посматраним речницима пружају, као и начин на који се то чини.

Анализа у овом раду вршена је у два корака. У првом кораку издвојили смо типове информација које се у речничким чланцима посвећеним префиксима наводе и те информације класификовали (тај бисмо корак могли назвати метаанализом). Затим смо правили анализу према датим типовима информација – разматрали смо на који се

дериватолога о префиксацији налазимо у радовима Клајн (2002: 173–180) и Драгићевић (2015).

¹⁴ Префиксацију као посебан творбени начин издваја Клајн (2002: 178–180). Међутим, као што примећује Р. Драгићевић: „Иако је Клајнова *Творба речи* врло утицајна у србистици, још увек се не може рећи да у српској творби речи доминира став да префиксацију треба посматрати као засебан начин грађења речи у односу на слагање“ (2015: 354). Овај став ипак је нашао одраза у *Речнику српског језика* Матице српске, у ком се неки префикси, као нпр. префикси *изван-*, *над-* и др., доводе у везу са *твореницама*. То указује на прихватање става да префиксација није исто што и композиција.

начин сваки од тих типова информација представља (и да ли се представља) за поједине префиксе. Рад има следећу структуру. Најпре смо, у т. 2, размотрили начин обележавања префикса као категорије и то категоријално обележје издвојили смо од информација другог типа. Затим смо, у т. 3, издвојили типове информација који се о префиксима дају. То су информације: 3.1. у вези с творбеним начином; 3.2. морфонолошке; 3.3. у вези с припадношћу префиксала и префиксально-суфиксалних твореница (у даљем тексту ПСТ) одређеној врсти речи; 3.4. семантичке; 3.5. у вези с просторном и временском обележеношћу; 3.6. о продуктивности.

Циљ рада јесте да се на основу анализе извршене по наведеним типовима информација закључи какав је опис префикса у српским описним речницима, да се уоче евентуални пропусти и неуједначености и да се дају препоруке за дорађивање речничких чланака тог типа.

У домаћој металексикографској литератури нема много радова овог типа који су нам могли послужити као узор. Веома корисним у том смислу показао се рад Т. Прћића посвећен обради афикса у четири педагошка речника енглеског језика (Прћић 1999). Аутор испитује количину и квалитет информација које се дају о афиксима. Најпре указује на критеријални скуп особина афикса¹⁵ (*ibid.*: 267–269), а затим закључује да би *потпун опис афикса* (курзив је наш, А. М.) морао да садржи информације које из тих критеријалних обележја проистичу. То су информације везане за: 1. писање; 2. изговор; 3. улазне/излазне јединице; 4. разна значења; 5. дефиниције; 6. упућивање на синониме/антониме; 7. квалификаторе везане за ограничења употребе; 8. продуктивност; 9. примере; 10. терминологију¹⁶ (*ibid.*: 269).

1.1. КОРПУС. У анализи смо у обзир узели домаће префиксе. Речнике смо претраживали на упит по квалификатору преф. или речи *префикс* одн. *предметак* као делу дефиниције. Међутим, пошто, како ћемо ниже видети, таква информација код неких префикса изостаје, претрагу смо допунили прегледом списка домаћих префикса у књизи Клајн (2002: 183–194; 204–213; 213–220; 224–233; 236–239;

¹⁵ Информације о писању и изговору, морфосинтакса (под којом аутор подразумева информацију о граматичким особинама основинске речи, као улазне јединице, и деривата, као излазне јединице), семантика, стилистика, продуктивност и етимологија.

¹⁶ Под терминологијом Прћић подразумева оно што смо ми назвали начином обележавања префикса као категорије.

250–286).¹⁷ У овом раду анализирали смо речничке чланке следећих префикса (има их 37):

без-, ван-, веле-, до-, за-, и⁻¹, из(а)-, изван-, изнад-, ката¹-, међу-, на-, над- (нат)-, надри-, нај-, не-, ни-, нуз-, о-, об(а)-, од-, па-, по-, под(а)-, полу-, после- јек. послје-, пра-, пре⁻¹, пред-, при-, про¹, протв-, раз-, с-, су-, у-, уз-.

НАПОМЕНА: Префиксе наводимо онако како су наведени у посматраним речницима. Пошто је у Речнику САНУ неуједначено навођен експонент код појединих префикса, нпр. *и⁻¹*, *ката¹*-, ми смо их на тај начин и наводили. Затим, у Речнику МС уз префикс *про* није наведена дивиза. Префиксе који су обрађени у Речнику САНУ, закључно с префиксом *па-*, нисмо додатно посматрали и у Речнику МС, због тога што је у питању речник мањег обима. За префиксе који још увек нису обрађени у Речнику САНУ као извор нам је послужио Речник МС.

2. НАЧИНИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ПРЕФИКСА КАО КАТЕГОРИЈЕ У РЕЧНИКУ САНУ И РЕЧНИКУ МС

Ознака ¹⁸	Речник САНУ	Речник МС
преф.	до-, за-, из(а)-, на-, о-, об(а)-, од-	над- (нат-)
преф. <i>први део сложености</i>	па-	
<i>префикс</i> ¹⁹	без-, ван-, нај-, ни-, нуз-	раз-, у-
префикс	и ⁻¹	
<i>предметак</i>	веле-	при-
<i>као префикс</i>		по-, про ¹
<i>у служби префикса</i>		под(а)-
<i>у служби префикса</i>		с-
<i>као предметак или префикс</i>		пре ⁻¹
<i>као предметак,</i>		пред-, су-

¹⁷ Од тамо наведених домаћих префикса, у посматраним речницима нису обрађени само префикси: *испод-, нак(о)-, низ-* и *унутар-*.

¹⁸ У навођењу ознака поштујемо тип слога који се налази у речницима: курзив је коришћен када су дате речи делови дефиниција, курент када нису.

¹⁹ Ознака овог типа има и варијанте: *префикс за грађење сложености; префикс сложених придева; префикс сложених глагола.*

<i>префикс</i>		
<i>као предметак</i>		уз-
<i>као први део сложености</i>	изван-, изнад-, међу-, не-	полу-, пра-, против-
<i>први део сложености</i>	ката ¹ -, надри-	
<i>први део сложених придева</i>		после-

Шта закључујемо на основу начина на који се у Речнику САНУ и Речнику МС одређује префикс као категорија? На први поглед у очи пада веома велика неуједначеност. Најдоследније су у том смислу у Речнику САНУ обележени они префикси који се јављају као типично глаголски префикси – они су, у складу са Упутствима, обележени граматичким квалификатором преф.: *до-*, *за-*, *из(а)-*, *на-*, *о-*, *об(а)-*, *од-*.

Варијанта обележавања ове категорије јесте квалификовање, али не помоћу скраћенице (као граматичког квалификатора), већ помоћу речи *префикс*, која се јавља као део дефиниције, као што је учињено код префикса *без-*, *ван-*, *нај-*, *ни-*, *нуз-*. (Случајеве који се јављају само по једном, као код префикса *па-*, *и*¹ и *веле-* нећемо помињати јер је очито да нису резултат унапред осмишљеног плана.)

У Речнику САНУ јавља се још један начин обележавања префикса, наиме: (*као*) *први део сложености*: *изван-*, *изнад-*, *међу-*, *не-*; *ката*¹-, *надри-*. За овај начин лексикографи су се вероватно определили због сложене структуре већине од њих, али у то нисмо сигурни.

Много већа неуједначеност влада у Речнику МС. Чак је и група типично или претежно глаголских префикса, која се у Речнику САНУ, како смо поменули, квалификује ознаком преф., различито обележена. Једино је, у Речнику МС, овим квалификатором обележен префикс *над-* (*нат-*), који, верованто због случајног пропуста, није обрађен у Речнику САНУ. Осим начина обележавања префикса по бројаних у Речнику САНУ, у Речнику МС срећемо још и ознаке које се могу поделити у три групе: 1. *као префикс*; *као предметак*; *као предметак* или *префикс*; *као предметак, префикс*. 2. *у служби префикса*; *у служби префикса*. 3. *као први део сложености*; *први део сложених придева*. За ове три групе типично је то да су лексикографи одлучили да им не доделе статус префикса, већ категорије која се јавља у функцији префикса.

Наше је мишљење да је оволика неуједначеност штетна – нема никаквог разлога да се префикс *над-* (*нат-*) обележи помоћу квалификатора преф., а да се исто то не учини и код њему антонимног

префикса *под(а)-*, који је обележен помоћу описне ознаке: у служби префикса.

Иначе, и сама Упутства за израду Речника САНУ прилично су штура када је реч о обради префикса. У њима налазимо препоруку да се скраћеница *преф.* наводи само уз глаголске префиксе, „који представљају префиксе у правом смислу“ (Упутства, чл. 26).

3. ИНФОРМАЦИЈЕ КОЈЕ СЕ НАВОДЕ О ПРЕФИКСИМА
- 3.1. Информације у вези с творбеним начином

Префиксали се у Речнику САНУ и Речнику МС посматрају као сложенице и та се информација најчешће експлицитно наводи – таква је случај са 27 од укупно 37 анализираних префикса, нпр.: **без-** ... префикс за грађење сложеница; **ван-** префикс сложених придева; **до-** преф. ... у сложеним глаголима ... у прилошким, придевским и именичким сложеницама; **изван-** као први део сложеница. Међутим, она изостаје код неких префикса, нпр.: **и-**¹ префикс ... **а.** у допусном значењу; **нуз-** префикс који има значење...; **об(а)-** преф. у спрези с глаголским речима значи и сл.

ПСТ понекад се одвајају од сложеница (нпр. код префикса *за-*, *на-*, код којих налазимо напомену: „у сложеним глаголима (и речима изведеним од глагола“; међутим, оне се често не одвајају (нпр. *беспослед, приморје*).²⁰

Уређивачки одбор Речника САНУ морао би да одлучи да ли у даљем току рада на Речнику треба уважити најновија дериватолошка сазнања по којима се префиксација одваја од композиције или се треба држати старе концепције. Ми сматрамо да префиксале и ПСТ свакако даље не треба називати сложеницама.

Речи у чијој се структури налази префикс и у савременој лексикологији српског језика називају се твореницама, прецизније префиксним твореницама (Гортан-Премк 1997: 13). Као што смо поменули (в. напомену бр. 2 овог рада), у једнотомном Речнику српскога језика Матице српске одступило се од те праксе, што је добро, па нема раз-

²⁰ Чини нам се да таква пракса ипак одступа од идеје коју су састављачи Упутстава за израду Речника имали. Наиме, у чл. 26 налазимо препоруку, додуше непотпуну, да као потврде треба навести неколико речи саграђених помоћу одређеног префикса, „по могућству таквих где се природа префикса те речи појавити и као засебне одреднице“. Могуће је да је препорука била да треба навести такве префиксале који се као посебне одреднице могу јавити и без префикса (дакле, као да треба искључити ПСТ).

лога да се тако не поступа и у другим савременим описним речницима.

3.2. Морфонолошке информације

Аломорфи (уколико постоје) редовно²¹ се наводе у посматраним описним речницима.

3.3. Информација у вези с припадношћу префиксала и ПСТ одређеној врсти речи

У највећем броју случајева префиксалних одредница (тачније, код 26 посматраних префикса) експлицитно се наводи којој врсти речи припадају лексеме добијене помоћу датог префикса. Та експлицитна информација даје се на два начина. 1. Чешће се (код 19 анализираних префикса)²² наводи којој врсти речи припадају префиксали и ПСТ, нпр.: **без-** префикс за грађење сложеница ... придевских; **ван-** префикс сложених придева; **до-** преф. ... у сложеним глаголима ... у прилошким, придевским и именичким сложеницама ... у предлошким сложеницама и сл. 2. Ређе се (у 7 случајева)²³ дата информација пружа посредно, кроз информацију о спојивости префикса с лексемама одређеног типа, нпр.: **и⁻¹** префикс (уз заменице ... и прилоге); **нај-** ... префикс који се додаје компаративном облику придева или прилога ... префикс уз именицу. ...; **об(а)-** преф. у спрези с глаголским речима.

У мањем броју случајева (код 11 анализираних префикса)²⁴ не наводи се ни информација о врсти речи која улази у творбени процес, нити о врсти којој припада префиксал или ПСТ. Та се информација пружа тек имплицитно, на основу дефиниције (нпр. код префикса **веле-** *предметак којим се изражава појачавање особине, исказане основном речју*,²⁵ чиме се сугерише да се префикс додаје придевима) или наведених примера (тако се, нпр., код префикса **нуз-** наводе само

²¹ Како је показала наша анализа, једини пропуст у том смислу јесте то што код префикса *изнад-* није наведено да се као његов аломорф јавља *изнат-*, а пример с таквом морфонолошком алтернацијом је наведен: *изнат-класност*.

²² То су префикси: *без-, ван-, до-, за-, из(а), на-, над- (нат-), не-, ни-, о-, од-, по-, под(а)-, после-* јек. *послије-, при-, раз-, с-, у-, уз-*.

²³ То је случај код: *и⁻¹, нај, об(а)-, пре⁻¹, пред-, про¹, су-*.

²⁴ Такав је случај код: *веле-, изван-, изнад-, ката¹-, међу-, надри-, нуз-, па-, полу-, пра-, против-*.

²⁵ Посебан проблем овде је и непрецизност дефиниције. Наиме, каже се да се основном речју изражава особина, а наводе се и примери у којима основинска реч не означава особину, нпр. *велесјај, велечаст*.

именички префиксали: *нуззарада*, *нуззанимање*, *нуспросторија*, чиме се сугерише какав је резултат). Слична је ситуација и код префикса: *веле-*, *изван-*, *изнад-*, *ката*¹-, *међу-*, *надри-*, *нуз-*, *па-*, *полу-*, *пра-*, *против-*.

И да резимирамо. Или се даје само информација о типу лексе-
ме као резултату творбеног процеса, или о типу лексеми која у тај
процес улази, или се не даје никаква информација експлицитно. Сма-
трамо да би у идеалном случају требало дати информацију и о врсти
речи која се спаја с префиксом и о врсти речи која настаје као резул-
тат творбеног процеса (поступак у ком се даје само један од тих по-
датака може да замагли природу творбеног процеса²⁶).

3.4. СЕМАНТИЧКЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

Начин на који се наводе семантичке информације код поједи-
них префикса није сасвим уједначен у посматраним речницима. Ево
у чему се та неуједначеност огледа.

3.4.1. Неуједначено представљање полисемантич- ке структуре

Најпре ћемо навести каква је пракса код појединих префикса, а
затим ћемо сумирати та запажања. Код мање продуктивних префикса
(мање продуктивних судећи према потврдама које речници наводе!)
нема семантичког гранулирања, значења се не одвајају под слова и
бројеве, већ се само наводи неколико примера. Такав је случај с пре-
фиксима: *ван-*, *веле-*, *изван-*, *изнад-*, *ката-*, *надри-*, *нуз-*, *па-*, *полу-*, *по-*
сле- ијек. *послије-*. Разлог треба тражити између осталог и у томе што
ниједан од ових префикса не учествује у творењу глагола, с једне
стране, а с друге, у томе што семантичка модификација основинске
речи није разуђена.

Код изразито продуктивних префикса (а такви су стари пре-
фикси) значењска мрежа је, очекивано, богатија, па је и семантичка
структура која се представља у речницима сложенија. Међутим, на-
чин представљања те структуре није уједначен. Некада се под арап-
ским бројевима одвајају поједини типови твореница (нпр. код пре-
фикса *до-* глаголски префиксали и ПСТ дати су под 1, придевски,
прилошки и именички под 2, а предлошки под 3. (Слично је посту-
пљено и код префикса *за-*, *над-* (*нат-*), *од-*, *по-*, *пре-*¹, *пред-*, *при-*, *су-*,
у-). Полисемантичка структура префикса *на-*, *о-*, *под-*, *про-*, *с-* пред-

²⁶ Нпр., код горепоменог придева *беспослен*, који се наводи као јед-
на од потврда код префикса *без-*, заправо је реч о префиксално-суфиксалној
творби, а каже се да је у питању префикс придевских сложеница.

стављена је тако што су под римским један представљени глаголски префиксали и ПСТ, а под другим римским бројевима други типови твореница (именички, придевски и др.).

Сматрамо да је поступак с римским бројевима много бољи за представљање разгранате структуре префикса који не учествују у творби само једног типа лексике.

3.4.2. Неуједначеност у вези с тим како се формулише дефиниција

Префикс модификује значење основинске речи. Семантика самог префикса у речницима се заправо и не представља, већ семантика твореница у којима се одређени префикс јавља. Проблем је у томе што дефиниције нису увек формулисане у складу с том чињеницом, већ су формулисане као да се дефинише сам префикс. Нпр., код префикса *од-* дефиниција је формулисана као да је у фокусу семантика префикса, а заправо се набрајају значења твореница: **од-** преф. ... означава **а.** одвајање, одстрањивање, одмицање, удаљавање: одлепити, откинути ...; сличан је поступак и код префикса **под(а)-** **І.** употребљава се за творбу, грађење глагола и значи **1.** вршење радње одоздо, на доњој страни: подбочити, подложити, подметнути, подвући...; слично је поступљено и код *по-*, *пре*¹, *пред-*, *при-*, *про*¹, *с-*, *су-*, *уз-*.

Много је бољи поступак примењен код префикса *до-*, *за-*, *из(а)-*, *на-*, *над-* (*нат-*), *о-*, *об(а)-*, *пра-*, *раз-*, *у-*. Нпр. *до-* преф. **1.** у сложеним глаголима који значе: **а.** вршењем радње основног глагола доћи или некога (нешто) довести до одређеног места: дотрчати, допузити, дотерати, довући и сл.; **у-** префикс у сложеним глаголима и њиховим изведеницама, којима се означава..., дакле, дефинишу се творенице и то се јасно каже.

Дефиниције су у неким случајевима и лоше формулисане. Нпр., дефиниција префикса **ван-** гласи: *префикс сложених придева који значи да је нешто изван онога што значи основна реч*: ванармијски, ванбуџетски и др. Дефиниција би заправо требало да гласи: да је појам који се одређује датим префиксалом (или сложеним придевом, како стоји у Речнику САНУ) ван појма означеног основинском речју.²⁷ Слична је дефиниција и префикса *изван-*, *изнад-* и *међу-*.

²⁷ Према неким дериватолозима, придев *ванпартијски* настао је деривацијом, од основе *ванпартиј-*.

3.4.3. Успостављање парадигматских веза између префикса

Само код неколико префикса или појединих њихових значења наводи се податак о префиксима блиске или супротне семантичке вредности. Што се испоређења са блискозначним префиксима тиче, примери су следећи: значење појачавања неодређености префикса *и-*¹, представљено под б, испоређено је с префиксом *не-* и лексемом *било*; префикс *ката*¹- испоређен је с непроменљивом заменицом *ката*; префикс *надри-* испоређен је са страним префиксима *квази-* и *псеудо-*. Међутим, ова пракса је код домаћих префикса, нажалост, изузетно ретка. На пример, префикс *анти-* испоређен је са префиксом *против-* у Речнику САНУ, што је добро, али у Речнику МС код префикса *против-* не налазимо информацију о блискозначности с префиксом *анти-*. Код домаћих префикса не налазимо ни испоређења с префиксима супротне вредности (такво испоређење налазимо нпр. код префикса грчког порекла *макро-*: супр. микро-).

3.5. ИНФОРМАЦИЈЕ У ВЕЗИ СА ПРОСТОРНОМ И ВРЕМЕНСКОМ ОБЕЛЕЖЕНОШЋУ ПОЈЕДИНИХ ПРЕФИКСА

Информације овог типа ретко се дају код префикса. Наишли смо на следеће: код 2. значења префикса *не-* налазимо податак о дијалекатској ијекавској варијанти *ње-*, а код префикса *об(а)-* под 4. тачком представљена је покрајинска потврда *објагњити*, која се упућује на *ојагњити*. Код истог префикса налазимо и податак да је префикс *обумрети* (дефинисан: 'извршење радње основног глагола од стране више субјеката, мноштва лица') застарео. Међутим, и у Речнику САНУ и у Речнику МС изостаје информација у вези с временском обележеношћу префикса *па-*, за који се може констатовати да је постао потпуно непродуктиван.²⁸ Речник САНУ бележи и потпуно застарео префикс *ката*¹-, за који је још необичније што је остао без овакве квалификације.

3.6. ПРОДУКТИВНОСТ ПРЕФИКСА

Могли бисмо рећи да се у посматраним речницима информација о продуктивности појединих префикса не даје експлицитно, већ је показатељ веће продуктивности појединих префикса богатија и разгранатија полисемантичка структура. У том смислу очигледно је да су најпродуктивнији домаћи, типично глаголски префикси.

²⁸ Овај префикс јавља се у неколико именичких твореница: *пабирак*, *парожак*, *паведрина*, *пародитељ*, *паслика* и сл.

4. ЗАКЉУЧАК

Сваки префикс који се представља у описним реченицама треба пажљиво анализирати према наведеним типовима информација. Све префиксе требало би обележити граматичким квалификатором преф. и на тај начин уједначити опис ове категорије. Наше је мишљење да би приликом обраде префикса који долазе на ред у наредним томовима требало говорити о твореницама (префиксалним или префиксално-суфиксалним), а не више о сложеницама. Затим, требало би нагласити и који типови речи улазе у творбени процес са одређеним префиксом, као и чиме тај процес резултира. Што се семантике тиче, важно је водити рачуна о томе шта се дефинише и на који се начин дефиниција формулише (томе би свакако требало посветити и додатна испитивања²⁹), а важна су и испоређења с префиксима сличне или супротне семантичке вредности.

Сматрамо и да би било важно наводити податке о временској и територијалној обележености појединих префикса или типова твореница. Застарелост читавог префикса имплицитно указује и на његову непродуктивност.

И на крају, наводимо и речи Т. Прћића, који је закључио да опис префикса није задовољавајући ни у реченицама енглеског језика и то изразио на метафоричан начин: „Осликан је само део очекиване слике. Заправо, када се размотри укупан квалитет и квантитет пружених информација, пажљив читалац слику ће видети као обичан кроки, неретко нејасан“ (1999: 274). Уз то, закључује да многе информације недостају, да су дате неуједначено и у недовољној мери, да су значења дефинисана или превише уопштено или превише конкретно, и да има чак и нетачних података (*ibid.*).

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2015: Рајна Драгићевић, Префиксација у србистици и славистици, у: Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи (ур.), *У простору лунгвистичке славистике. Зборник радова ново-*

²⁹ На пример, требало би размотрити да ли се у практичној лексикографији могу применити размишљања о лексичком и творбеном значењу префикса (в. о томе Кликовац 2002).

- дом 65 година живота академика Предрага Пипера, Београд: Филолошки факултет, 353–366.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Кликовац 2002: Душка Кликовац, О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса *раз-*, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 185–194.
- Ландау 1989: Sidney I. Landau, *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Маретић 1899/³1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Прћић 1999: Tvrtko Prčić, The treatment of affixes in the ‘big four’ EFL dictionaries, *International Journal of Lexicography* 12/4, 263–279.
- Станојчић ¹¹2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић ⁵1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Граматички системи и књижевнोजезичка норма. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.
- Упутства: *Упутства за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, ²2011.

Александра М. Марковић

ОБРАДА ПРЕФИКСА У ВИШЕТОМНИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИ- МА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У раду се испитује начин на који се у вишетомним описним речницима српског језика представљају префикси. Због веће продуктивности домаћих префикса само су они узети у обзир. Циљ рада је покушај да се речнички опис префикса као везаних морфема допуни и уједначи, а да би се тај циљ остварио било је потребно испитати количину и квалитет информација које о домаћим префиксима пружају поменути речници. Направљени су преглед и класификација датих информација, анализиран је начин на који се оне пружају, а затим се износе препоруке у вези с тим како би се опис префикса могао допунити и уједначити.

Кључне речи: српски језик, префикси, везане морфеме као одреднице, потпун опис префикса, описни речници српског језика, металексикографија.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

БРАНКИЦА Ђ. МАРКОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 10. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

О НАЗИВИМА И ОСНОВНИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СОРТИ ВИНОВЕ ЛОЗЕ У ВОЈВОДИНИ

У раду су представљени и анализирани називи за сорте винове лозе забележени на терену Војводине, у три виноградарска региона: Фрушкогорском (у Срему), Вршачком (у Банату) и Региону суботичко-хоргошке пешчаре (у Бачкој). Поред тога, наведене су и основне карактеристике забележених сорти.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, виноградарска лексика, називи за сорте винове лозе, терен Војводине.

Увод

Војводина³⁰ као пространа и плодна равница погодна је за разноврсну пољопривредну производњу. Највећи део земљишта је под ораницама (1.793.572 ха или 88, 3%), затим под пашњацима (112.643 ха или 6,3%), под ливадама (37.959 ха или 2,1%), под воћњацима (18.408 ха или 1%) и под виноградима (11.450 ха или 0,6%). Највише се гаје кукуруз и пшеница, затим индустријско биље (сунцо-

* brankicama@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³⁰ Подаци су преузети из *Српске енциклопедије, II* (В-вшетечка), Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, 2013, 576–636.

крет, шећерна репа и соја) и на крају поврће и крмно биље. За ратарску производњу најповољнији су терени лесних заравни и дилuviјалних тераса (заузимају око 2/3 површине Војводине), док су за повртарску производњу најпогоднија земљишта на алувијалним равнима. На падинама планина и пешчарама земљиште је изузетно погодно за воћарску и виноградарску производњу. Тако да највише винограда има у подножју Фрушке горе, Вршачких планина и на терену Суботичко-хоргошке пешчаре.

У раду су представљени и анализирани називи за сорте винове лозе, уз навођење њихових основних карактеристика. Корпус чини грађа прикупљена на терену Војводине у три виноградарска региона: Фрушкогорском (у Срему), Вршачком (у Банату) и Региону суботичко-хоргошке пешчаре (у Бачкој).³¹ Забележени називи класификовани су на следећи начин:³²

1. Страни називи за сорте, преузети и фонетски и(ли) морфолошки прилагођени изговору српског језика,
2. Називи који указују на порекло сорте, односно на крај/ место из којег сорта долази,
3. Називи мотивисани неком од особина плода.³³

1. Страни називи за сорте, преузети и фонетски и(ли) морфолошки прилагођени изговору српског језика

У ову групу сврстани су страни називи за сорте винове лозе, који су преузети и фонетски и(ли) морфолошки прилагођени изговору српског језика. Проблемом туђица у дијалекатској лексици бавио се Д. Ћупић у свом раду, наводећи да постоје три варијанте примања туђица у језик (који их прима): 1. да се фонетски и морфолошки прилагоде језику који их прима, 2. да се страна реч преузме и изговара као у матичном језику и 3. да се страна реч изговара онако како се у матичном језику пише (Ћупић 1984: 199). У нашој грађи забележени

³¹ Грађа за ово истраживање део је ширег корпуса за докторску дисертацију *Виноградарска терминологија Војводине*, одбраћену на Филозофском факултету у Новом Саду, 2016. године.

³² Класификација је преузета из одељка Тематска структура у *Жупском виноградарском речнику* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78–79).

³³ О све три групе назива видети и код Богдановић–Вељковић 2001 и Кашић 1971.

су називи сорти преузети из следећих језика: из турског (*áfus*³⁴, *afusáli*, *afus*□*лија*), затим из француског преузето је највише назива, с обзиром на то да и саме сорте воде порекло из ове земље (*кабèрн*□³⁵ са акценатским ликом *каберн*□, *мèрл*□³⁶ са морфолошким ликом *мèрлот*, *семи*□*н*³⁷, *совињ*□*н*³⁸ са акценатским ликом *сов*□*њ*□*н*, *шардон*□³⁹ са акценатским ликом *шардòн*□, *ш*□*сла*⁴⁰ или *плèм*□*нка* (*б*□*ла* и *ц*□*вена*) и *бувиј*□⁴¹), из мађарског *èзерјо*⁴² и из немачког *р*□*злинг*⁴³. Међу побројаним сортама има винских и стоних. Винске сорте су оне од којих се производе бела и црна вина, док су стоне сорте оне чије се грожђе користи у свежем стању, одмах после бербе или после одређеног времена, или се прерађује (Куљанчић 2007: 171–182). СORTE од којих се производе бела вина су: *бувије* (гаји се у Фрушкогорском региону), *семион* (гаји се у Вршачком и Фрушкогорском региону), *совињон* (гаји се у сва три региона), *езерјо* (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре), *шардоне* (гаји се у сва три региона) и *ризлинг*, код којег разликујемо три врсте: (*и*)*талијански*, *рајнски* и *банатски* (или *креаца*). Међу њима једино се *банатски ризлинг (креаца)* гаји само у Вршачком региону, док су остале врсте заступљене у сва три региона. СORTE од којих се производе црна вина су: *каберне совињон* (гаји се у сва три региона) и *мерло* (гаји се у Фрушкогорском и Региону суботичко-хоргошке пешчаре). Стоне сорте из ове групе су: *афус/ афусали/ афусалија* (највише се гаји у

³⁴ Према Богдановић–Вељковић назив потиче највероватније из турског (од *афуз/ хафуз* – онај који зна читав Куран напамет; чувар и *Алија* – муслиманско мушко име) (уп. 2001: 78).

³⁵ Може бити каберне совињон (фр. Cabernet sauvignon) и каберне франк (фр. Cabernet franc) (в. Аврамов 1996: 55–57).

³⁶ Од фр. *Merlot* (в. Куљанчић 2007: 177).

³⁷ Од фр. *Semillon* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78).

³⁸ Од фр. *Sauvignon* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78).

³⁹ Од фр. *Chardonnay* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78).

⁴⁰ Од фр. *Schaselas* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78).

⁴¹ Ова сорта је у ствари пореклом из Горње Радгоне у Словенији, а направио је (К)лотар Бувије 1900. године, по коме је и добила име. „Le Bouvier est un cépage blanc cultivate en Europe centrale: Autriche, Hengrie, Slovaquie et Slovénie“ (преузето са <https://www.1001degustations.com/cepage-313-bouvier.html>). И. Куљанчић за сорту *бувије (bouvier)* бележи и назив - *радгонска ранина* (уп. 2007: 175).

⁴² Мађарска сорта пореклом са Горњег Дунава или из околине Хонта и *N*□*gráda* (уп. СORTE винове лозе... 2011: 18).

⁴³ Од нем. *Riesling* (в. Богдановић–Вељковић 2001: 78).

Фрушкогорском региону, а забележена је и у једном пункту у Вршачком региону) и *шасла* или *племенка* (гаји се у Фрушкогорском и Региону суботичко-хоргошке пешчаре).

2. Називи који указују на порекло сорте, односно на крај/место из којег сорта долази

Друга група окупља називе који указују на порекло сорте и даље се дели у две подгрупе у зависности од тога да ли се ради о домаћим или страним називима:

2.1. Домаћи⁴⁴ називи који указују на порекло сорте су следећи: *бџџка*, *београдска рџна*, *жџпљџнка*, *прокупац* (Прокупље), *сланкаџнка* (Сланкамен у Срему), *скџдарка* или *кџдарка* (Скадарско језеро), *смџдерџвка* и *демир каџија*. Међу њима, сорте од којих се производе бела вина су: *бачка* (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре), *жупљанка* (гаји се у Фрушкогорском и Вршачком региону), *сланкаменка бела и црвена* (гаји се у Фрушкогорском региону) и *смедеревка* (гаји се у Фрушкогорском и Вршачком региону). Сорте од којих се праве црна вина су: *прокупац* (гаји се у Фрушкогорском и Вршачком региону) и *(с)кадарка* (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре; то је стара винска сорта, карактеристична за Палићки крај, а среће се и у понеком пункту у Фрушкогорском региону). Стоним сортама из ове групе припадају: *београдска рана* (гаји се у Фрушкогорском региону) и *демир каџија* (гаји се у Фрушкогорском и Региону суботичко-хоргошке пешчаре).

2.2. Страни називи који указују на порекло сорте су: *бургџндац* са акценатским ликом *бџргундац* (према покрајини Бургундији у Француској), *џтџлија*, *портогџзер* (према луци Порто у Португалији), *трамџнац* (према италијанском месту Трамину), *фрџнциџз/фрџнциџзица*, *хџмбург* (према истоименом немачком граду) и *џџвена мџџарка/маџџруша* (други назив за сланкаменку). Од побројаних сорти, винске, и то оне од којих се праве бела вина су: *бургундац бели*⁴⁵ (гаји се у Вршачком и Региону суботичко-хоргошке пешчаре) и *сиви бургундац*⁴⁶ (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре), затим *траминац* (гаји се у сва три региона) и *црвена маџџар*

⁴⁴ Под домаћим називима овде се подразумевају и називи сорти које су пореклом са простора бивших југословенских република.

⁴⁵ Фр. *Pinot blanc* (уп. Куљанчић 2007: 172).

⁴⁶ Фр. *Pinot gris* (уп. Куљанчић 2007: 172).

ка/ мацаруша (гаји се у Фрушкогорском региону). Сорте од којих се производе црна вина су: *бургундац црни*⁴⁷ (гаји се у Фрушкогорском и Вршачком региону) и *портогизер* (гаји се у Фрушкогорском региону, где је и стара аутохтона сорта и у Региону суботичко-хоргошке пешчаре). У групу стоних сорти спадају *италија* (бела сорта која се гаји у Фрушкогорском и Вршачком региону) и *хамбург* (црна сорта која се гаји у сва три региона).

3. Називи мотивисани неком од особина плода

У ову групу сврстани су називи мотивисани неком од особина плода винове лозе и могу се даље поделити у четири подгрупе:

3.1. Називи према карактеристичном изгледу: *дренак* са фонетским ликом *др□нак*, *к□зије с□се* и *ћ□нђеш* са акценатским ликом *ћ□нђеш*. То су све старе стоне сорте, које се данас још понегде гаје. *Дренак* је грожђе са дугуљастим бобицама розикасте боје као дрењине и служи само за јело; од њега се не прави вино. *Козије сисе* су грожђе са дугуљастим бобицама беле боје, налик на козије сисе па отуда назив. *Ђенђеш* је стара рана сорта са бобицама у облику бисера.⁴⁸

3.2. Називи према мирису: *мир□с□вка* (*м□скат отонёл*⁴⁹), *м□скат* (*ј□лски*) и *тамјаника*. Ово су изразито мирисне стоне сорте, међу којима се истиче *тамјаника* са карактеристичним мирисом као тамјан. Гаје се највише у Фрушкогорском региону и у понеком пункту у Региону суботичко-хоргошке пешчаре и у Вршачком региону.

3.3. Називи према боји зрна: *врџанац*. Ова сорта се због изразито јаке боје користи као бојадисер, односно као боја за црно вино. Отуда и назив, према придеву *вран* –црн. Гаји се у Фрушкогорском региону. Ту су и *ц□но отёло* и *фрџанц□з*. Ове две сорте су, поред јаке боје, препознатљиве и по веома тврдој опни зрна.⁵⁰ У ову групу спадају и *р□жица* (*кевединка*, *црвена динка*, *црвена ружица*)⁵¹ (под називом *кевединка* гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре; под називом *црвена динка* гаји се у Вршачком региону и под називом *цр-*

⁴⁷ Фр. *Pinot noir* (уп. Куљанчић 2007: 177).

⁴⁸ Од мађ. *gyöngy* – бисер (в. Кашић 1971: 161).

⁴⁹ Сорта пореклом из Мађарске (в. Аврамов 1996: 92).

⁵⁰ Према речима неких информатора то су старе хибридне сорте, које су у једном периоду биле и забрањене.

⁵¹ Сорта Панонске низије (в. Циндрић и др. 2000: 189).

вена ружица у Фрушкогорском региону) и зџлени силвџнаџ⁵² (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре)

3.4. Називи према квалитету грожђа у целини (метафорични називи): кардџнџл⁵³ и крађиџа, односно крађиџа винограда.⁵⁴ Ове две стоне сорте се издвајају по изузетном квалитету грожђа у целини (својим мирисом и укусом), па отуда ти метафорични називи. Крађиџа је бело, а кардинал црвено грожђе. Гаје се претежно у Фрушкогорском, а сређу се и у Вршачком региону.

Веђина овде представљених и анализираних назива сорти потврђена је и у *Речнику српских говора Војводине*,⁵⁵ а о сортама у Банату (у Вршачком региону) може се нађи и у раду *Из виноградарске лексике Баната* (уп. Марковић 2015). Изван ове класификаџије остали су називи следећих сорти: сџблџ (стара сорта у Вршачком региону), затим фрџнџовка⁵⁶ (гаји се у сва три региона), темпрамџло (гаји се у Региону суботичко-хоргошке пешчаре), сџдуша (стара сорта у Фрушкогорском региону), прџбус (гаји се у Фрушкогорском региону) и сџсарош или сџзорош (гаји се у Фрушкогорском региону). Поред ових основних винских и стоних сорти, постоје и хибридне (настале укрштањем различитих сорти ради добијања нових сорти отпорних према гљивичним болестима и ниским температурама у току зиме, тзв. међуврсни хибриди винове лџзе) (Аврамов 1996:187), као нпр. *сила, ласта, лиза, петра, рани ризлинг*, али о њима неком другом приликом.

Закључак

Сагледавајуђи ситуацију на терену Војводине, може се закључити да се велики број разноврсних сорти винове лџзе узгаја у познатим виноградарским регионима. Тако се у Фрушкогорском региону гаје следеће сорте: *(и)талијански и рајнски ризлинг, бувије, семион, совињон, шардоне, каберне совињон, мерло, афус/афусали, племенка, жупљанка, бела и црвена сланкаменка (црвена маџарка/ маџаруша), смедеревка, прокупаџ, (с)кадарка, београдска рана, демир капија,*

⁵² Сорта пореклом из Аустрије (в. Аврамов 1996: 98).

⁵³ Потиче из Калифорније (САД) (в. Аврамов 1996: 136).

⁵⁴ Потиче из Мађарске (в. Аврамов 1996: 135).

⁵⁵ Детаљније в. у Марковић 2014.

⁵⁶ Стара аустријска сорта. Позната је веђ у XVIII веку (в. Сорте винове лџзе... 2011: 78).

траминац, црни бургундац, портогизер, италија, хамбург, ђенђеиш (ређе), јулски мускат, вранац, пробус, кардинал, краљица, франковка, француз/ французица, црвена ружица и сасарош.

У Вршачком региону гаје се: рајнски, италијански и банатски ризлинг (креаца), семион, совињон, каберне совињон, афусалија, жупљанка, смедеревка, прокупац, бели бургундац, траминац, црни бургундац, италија, хамбург, црно тело, сајбло, кардинал, краљица, црвена динка, мускат отонел, шардоне, франковка и италија.

У Региону суботичко-хоргошке пешчаре гаје се: рајнски и (и)талијански ризлинг, совињон, езерјо, шардоне, каберне совињон, мерло(т), шасла, бачка, кадарка, демир капија, бели бургундац, сиви бургундац, траминац, портогизер, хамбург, дринак, кевединка, зелени силванац, темпрамило и франковка.

Када је о називима сорти реч, највише је оних који указују на порекло сорте (укупно 15), од којих су домаћи називи (8): бачка, београдска рана, жупљанка, прокупац, сланкаменка, (с)кадарка, смедеревка и демир капија, а страни (7): бургундац, италија, портогизер, траминац, француз/ французица, хамбург и мацарка/ мацаруша (црвена). Затим следе називи који су мотивисани неком од особина плода (укупно 12): дренак/ дринак, козије сисе, ђенђеиш, мирисавка (мускат отонел), јулски мускат, тамјаника, вранац, црно тело, црвена динка/ кевединка/ црвена ружица, зелени силванац, кардинал и краљица. И на крају, најмање има страних назива (преузетих из страних језика – укупно 9): из турског (афус/афусали/афусалија/), из француског (каберне, мерло(т), семион, совињон, шардоне и шасла), из мађарског езерјо и из немачког ризлинг.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов 1996: Лазар Аврамов, *Винске и стоне сорте винове лозе*, Београд: Пољо-књига.
- Богдановић–Вељковић 2001: Недељко Богдановић, Драгана Вељковић, *Жупски виноградарски речник*, Александровац: Скупштина општине Александровац, Музеј винарства и виноградарства.
- Кашић 1971: Јован Кашић, Виноградарска лексика у Срему, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XIV/1, Нови Сад, 159–180.
- Куљанчић 2007: Иван Д. Куљанчић, *Виноградарство: винова лоза, та божанска биљка*, Нови Сад: Прометеј.
- Марковић 2014: Бранкица Марковић, О виноградарској лексици у *Речнику српских говора Војводине*, *Филолог: часопис за језик, књижевност и културу* V–9, Бања Лука, 34–39.

- Марковић 2015: Бранкица Марковић, Из виноградарске лексике Баната, *Исходишта* 1, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 225–237.
- Сорте винове лозе...* 2011: Hajdu Edit, Petar Cindrić (ur.), *Sorte vinove loze, sadni materijal i bolesti*, Budapest: Agroinform Kiadó és Nyomfa Kft.
- Ћупић 1984: Драго Ћупић, Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада, у: Јован Јерковић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 197–201.
- Циндрић и др. ³2000: Petar Cindrić, Nada Korać, Vladimir Kovač, *Sorte vinove loze*, Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.

Brankica Đ. Marković

ON THE NAMES AND BASIC CHARACTERISTICS OF THE GRAPE VINE IN VOJVODINA

Summary

The paper presents and analyses the names and species of the grape vine recorded on the territory of Vojvodina, more specifically in its three vine growings regions: Fruška gora (in the Srem District), Vršac (in the Banat District) and in the Region of Subotica–Horgoš sandy terrain (in the Bačka District). Furthermore, the paper lays out the main characteristics of the species recorded.

Keywords: Serbian language, dialectology, vinicultural lexis, names of the grape vine species, Vojvodina region.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

АНА З. МАЦАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

МОРФОЛОГИЈА У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА

У раду се анализира структура 12 граматика, које су објављене у периоду од 1811. до 1850. године, с циљем да се прати развој морфологије као граматичке дисциплине у првој половини 19. века. Највећа пажња посвећена је терминима за морфологију регистрованим у анализираном корпусу. Резултати анализе требало би да укажу на опште развојне линије ове граматичке дисциплине и њен статус у српским граматицама прве половине 19. века.

Кључне речи: граматика, морфологија, терминологија, српски језик, 19. век.

1.0. Замах који је српска култура добила крајем 18. и почетком 19. века понајвише се огледа у развоју науке, у којој се почињу гранати различите дисциплине. Значајно место међу научним дисциплинама добија и филологија, и „језикословље“ у оквиру ње (Милановић 2013: 13). Српска граматика своје прве научне опсервације добија почетком 19. века, када се појавом кратких језичких елабората и граматика реализују почетне фазе у планирању будућег језичког стандарда (Бјелаковић 2016: 55).

1.1. Упоредна анализа граматичких приручника предстандардног периода ретко је била предмет анализе у литератури. Кратак

* randjelovicana@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

преглед садржаја пет граматика из прве половине 19. века дат је у Магарашевић (1890). У новије време овом проблему посвећено је више пажње: о језику, њиховој намени, писму и правопису у граматичким приручницима првих шест деценија 19. века писала је И. Бјелакковић (2016), а језикословном терминологијом код Срба у 19. веку бавила се А. Ранђеловић (2016). Последњих година и поједине пред-стандардне граматике постају предмет интересовања у науци – А. Милановић је проучавао нека поглавља (морфологију и творбу речи) у рукописној граматички Ј. Суботића (Милановић 2017а и 2017б), а М. Окука се бавио граматиком Ј. Поповића (Окука 2016).

1.2. У раду се анализира структура 12 граматика,⁵⁷ које су објављене у периоду од 1811. до 1850. године, с циљем да се прати развој морфологије као граматичке дисциплине у првој половини 19. века. Највећа пажња посвећена је терминима за морфологију регистрованим у анализираном корпусу. Резултати анализе требало би да укажу на опште развојне линије ове граматичке дисциплине и њен статус у српским граматикама прве половине 19. века.

2. Као што је истакнуто, анализа структуре граматичких приручника у првој половини 19. века била је полазна основа за утврђивање статуса морфологије као граматичке дисциплине и њеног именовања у разматраном периоду. Најчешће је аутор на самоме почетку своје граматике, у уводном делу, наводио области које граматика проучава, а затим би детаљно представио правила и законитости неких од њих. Тако нпр. П. Соларић започиње своје дело гранањем граматике на пет делова, а затим сву пажњу усмерава само на једну област – *рјечевједство* одн. морфологију, коју сматра „матцом језикознанија“.

Ради боље прегледности и структурне целовитости рада, терминолошка грађа ће најпре бити представљена табеларно – у првој колони налазе се термини за морфологију, а у другој аутори анализираних граматика и године када су њихова граматичка дела објављена. Након Табеле 1 хронолошким редоследом разматраће се статус и називање морфологије у свакој граматички понаособ (почевши од граматике А. Мразовића из 1811. закључно са граматиком Ћ. Даничића из 1850. године).

⁵⁷ Детаљније податке о корпусу в. у Ранђеловић 2016.

Табела 1: Термини за морфологију у српским граматикама прве половине 19. века

ТЕРМИНИ ЗА МОРФОЛОГИЈУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА	АУТОРИ И ГОДИНЕ РЕГИСТРОВАЊА
етимологија	Мразовић (1811), Видаковић (1838), Милаковић (1838), Поповић (1843), Нинковић (1848)
художнословље	Мразовић (1811)
рјечевједство	Соларић (1831–1834)
художесловље	Видаковић (1838)
словопроизведеније	Милаковић (1838), Поповић (1843)
словоиспитивање	Захаријевић (1847)

2.1. На самом почетку своје рускословенске граматике *Рѣководство къ славенстѣй грамматикѣ*,⁵⁸ А. Мразовић је издвојио пет језикословних дисциплина, а затим је свакој од њих посветио по једно поглавље. Именујући наведене дисциплине, А. Мразовић се служио контактном синонимијом: он најпре наводи интернационалне термине грчког порекла, а затим уз њих бележи руске/рускословенске еквиваленте (Ранђеловић 2016). Централно поглавље у његовој граматичи посвећено је *етимологији* одн. *художнословљу*.

Термин *етимологија*⁵⁹ спада у интернационализме грчкога порекла и посведочен је у Михајловићевом речнику, са првом потврдом из 1790. године (Михајловић 1972). Русизам/рускословенизам *художнословље* јавља се и код Мркаља (уп. Мацановић 2017: 511–512). Потврђен је и у Михајловићевим *Посрѣбницама* (1984), уз пример из 1832. године. На нејасну мотивацију овог термина указао је Б. Ћорић. Он истиче како су преводиоци Мркаљевог списка *Сало дебелого ер либо азбукопротрес* овај термин задржали као непреведен, али уз побочна објашњења: Могуш и Вончина су се послужили техником контактне синонимије стављањем еквивалента у заграде – *реторика*, док ју је Окука у дну странице описао изразом *језичка знања и вје-*

⁵⁸ Прво издање ове граматике објављено је 1794. године. За потребе овог рада анализирано је њено треће издање (1811), одн. прво објављено у 19. веку.

⁵⁹ О полисемији овог термина у српском језикословном терминосистему 19. века в. у Ранђеловић 2016.

итине. Према Б. Ћорићу речи (2012: 204–205), ова тумачења нису тачна и он као аргумент управо наводи наслов Мразовићевог поглавља „О етимологији или художнословљу“, иза којег следи морфологија у савременом смислу. И Речник САНУ, поред основног значења овог термина, које се везује за науку о пореклу речи, издава и секундарно – ’наука о облицима речи, морфологија’, али без примера, са редакторском скраћеницом у заградама. Требало би још додати да је у питању морфологија у ширем смислу, одн. да обухвата и творбу речи (Мацановић 2017: 511–512), будући да Мразовићево поглавље, поред морфолошких категорија, типологије врста речи, њиховим облицима и парадигмом, обухвата и грађење речи.

2.2. У Вуковој *Писменици* (1814) нема посведоченог термина за морфологију. Истакавши да се *писменица* састоји из три главне целине, Вук их је, у недостатку адекватне терминологије, дефинисао дескриптивним терминолошким конструкцијама. Мразовићева *етимологија* или *художнословље*, одн. морфологија и творба речи са аспекта савремене лингвистике, код Вука је означена као друго, најобимније поглавље, описно названо *Познавање и склањање*⁶⁰ *ријечи*.

2.3. У граматичкој која претходи *Српском рјечнику* из 1818. године нема поделе на граматичке дисциплине, а уз три централна поглавља Вук у заградама наводи и контактне синониме на латинском језику: „О словима (Serborum linguae elementa 28; vocales 5; p syllabam facit vel absque vocali)“, „О гласоударенију (de accentu)“ и „Склоненија (de substantivorum declinatione)“.

2.4. Соларић у уводном делу свог *Входа к’ Писменици и езикознанію*⁶¹ издава пет „руководстава“, која треба да „ученика руководе околом осамъ дѣлова Говоренья (врста речи – прим. А. М.)“. Иако структура његове граматике одговара Мразовићевој, терминологија у њима се разликује. Тако и Соларић у свом приручнику у први план поставља морфологију, коју назива *рјечевједством*. Овај термин није посведочен ни код једног граматичара у 19. веку (уп. Ранђеловић 2016), те се може сматрати Соларићевим терминолошким индивидуализмом.

2.5. Велики Вуков противник М. Видаковић писао је своја дела доситејевским типом језика, а његова *Граматика Србска* (1838)

⁶⁰ Термин је забележен у *Посрбицама* В. Михајловића (1984), али је потврђен примером из 1861. године.

⁶¹ Дело није штампано као засебна књига, већ је, након Соларићеве смрти, у деловима објављивано у часопису *Сербскій Лѣтописъ* Матице српске (1831–1834). Претпоставља се да је ова граматика написана као одговор на Вукову *Писменицу* око 1816. године.

рађена је и структурно и термилошки по узору на Мразовићеву (Ранђеловић 2016). Иако у Видаковићевој граматичкој нигде не постоји класификација језикословља на мање дисциплине, она се ипак назива из саме структуре дела, у којем се по обиму највише пажње посвећује управо морфологији (у ширем смислу), одн. *етимологији* или *художесловију*.⁶²

2.6. У исто време када М. Видаковић објављује своју граматичку, у Црној Гори, на Цетињу, излази Милаковићев уџбеник *Србска Грамматика састављена за црногорску младежъ. Часть I* (1838). Кратак увод састоји се од свега две реченице, у којима аутор дефинише појам *граматике* и дели је на три целине, најпре наводећи руски/рускословенски термин, а затим, као контактни синоним, у заградама и интернационализам грчког порекла. Милаковићева подела граматике разликује се од класификација његових претходника, али она не сведочи о ауторској оригиналности. Наиме, поједини истраживачи указали су на неоригиналност овог дела, будући да текст обилује читавим пасусима преузетим из граматика руског језика двојице у то време водећих руских лингвиста – А. Востокова и Н. Греча (в. у Ранђеловић 2016).

Први део свога уџбеника Д. Милаковић назива *словопроизведенијем* или *етимологијом*. Овој области Д. Милаковић посвећује читаву своју граматичку, која проучава гласове и њихову поделу, акценат и његове врсте, врсте речи и грађење речи. То заправо значи да руском/рускословенском термилошком сложеницом *словопроизведеније* (РОС 2001–2007) аутор подразумева неколико језичких нивоа савремене лингвистике: фонетику са фонологијом, морфофонологију, морфологију и творбу речи. Будући да термин *етимологија* Д. Милаковић наводи као контактни синоним руском/рускословенском облику *словопроизведеније*, овај интернационализам у Милаковићевом уџбенику има шире значење него у делима његових претходника.

2.7. *Србска Грамматика или Писменица* (1843) Ј. Поповића доноси једну новину у класификацији науке о језику. Аутор најпре граматичку дели на две веће поддисциплине, које именује србизираним терминима – *правоговорје* и *правописање* (Ранђеловић 2016), а затим прву рашчлањује на три дела, међу којима је први и најобимнији *словопроизведеније* (*Etymologia*).

⁶² Овај облик има нешто другачији фонетски лик у односу на Мразовићев термин (уп. *художнословје* – *художесловије*).

И Ј. Поповић се, дакле, служи поступком контактне синонимије, али, за разлику од својих претходника, иза руских/рускословенских сложеница наводи неадаптиране термине грчког порекла. Са савременог аспекта, могло би се рећи да аутор под русизмом/рускословенизмом *словопроизведеније*, попут Д. Милаковића, подразумева фонетику са фонологијом, морфофонологију, морфологију и творбу речи.

2.8. Захаријевићева подела граматичких дисциплина у приручнику *Србска Грамматика* (1847) структурно и термилошки углавном одговара класификацији Ј. Поповића. И он најпре издваја две граматичке целине, које описује термилошким синтагмама – *наука право говорења* и *наука правописања*. Даље посрбљавање руских одн. рускословенских термина уочава се у називању прве гране *науке право говорења* – *словоиспитивању*. Чини се интересантним податак да је И. Захаријевић, у оквиру одељка о *словоиспитивању*, након обрађених *склањајемих* и *несклањајемих части речи* (одн. *променљивих* и *непроменљивих врста речи*), дефинисао и описао још једну граматичку дисциплину – *словопроизведеније*, иако је није уврстио у класификацију с почетка граматике. Овај руски/рускословенски термин односи се на творбу (грађење) речи и могло би се рећи да је И. Захаријевић, према анализираном корпусу, први граматичар који је поменути дисциплину именовао и издвојио као пододељак *словоиспитивања* одн. морфологије, пре свега због позиције на којој се налази у структури његове граматике.

2.9. Године 1848. објављена је *Грађа за Србску Граматику*. I. *Србска Грамматика* П. Нинковића. Овај приручник је касније доживео још неколико издања, у којима је аутор, пре свега, мењао и усавршавао свој метајезик, постепено посрбљујући руске/рускословенске и славеносрпске термине (Ранђеловић 2016). Писана доситејевским типом језика, ова граматика је по структури и терминологији блиска славеносрпским граматикама с почетка 19. века. Централно поглавље у њој посвећено је *етимологији*, тј. морфологији у ширем смислу речи, и обухвата поделу речи на врсте и њихову промену, као и творбу (грађење речи).

2.10. Године 1850. појавиле су се чак три граматике српскога језика. Једна је *Грађа за србску граматику* Ј. Балугџића, друга је *Србска граматика за основне србске школе* К. Цукића, а трећа је *Мала српска граматика* Ђ. Даничића. Ни у једној од њих нема поделе науке о језику нити се у овим делима јављају термини за граматичке дисциплине. Аутори су поглавља најчешће насловљавали према језичким елементима које описују (нпр. „Слова“, „Акценти“, „Прременљиве части говора“, „Познавање суштествителних“ и сл.), али је, као

и у граматичким приручницима њихових претходника, у први план сваке од њих постављено поглавље о морфологији у ширем смислу.

3. У закључку ове анализе ваља нагласити да је статус морфологије као граматичке дисциплине у српским граматичким приручницима прве половине 19. века био веома значајан. Она је заузимала централно и најобимније место у уџбеницима предстандардног периода, што нам сведочи о тадашњем развоју граматичке и лингвистичке мисли. Ондашњи граматичари у први план својих приручника стављали су дескрипцију морфолошких категорија, типологију врсте речи, њихових облика, парадигми, док су други језички нови (изузимајући фонетско-фонолошки) остали ван значајнијег интересовања аутор¹. Уколико су се граматичари прве половине 19. века бавили творбом речи, она је уклопљена у одељак о морфологији.

Инвентар терминолошког регистра којима се именује морфологија у првој половини 19. века указује на чињеницу да у анализираном корпусу преовладавају славенизми (*художнословље/художесловље, рјечевједство, словопроизведеније, словоиспитивање*), којима се често као контактни синоним наводи и интернационализам грчког порекла *етимологија*. Средина 19. века управо је период у коме процес србизације граматичке терминологије постаје доминантан, те ће се терминосистем језикословља код Срба у другој половини 19. века одликовати потискивањем славенизама на рачун лексике домаћег порекла или интернационализама (уп. Ранђеловић 2016).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2016: Исидора Бјелаковић, Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника „српског“ језика у XIX веку), у: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Суботић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 55–67.
- Магарашевић 1890: Ђорђе Магарашевић, Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847, *Летопис Матице српске* 162, Нови Сад, 1–29.
- Мацановић 2017: Ана Мацановић, Лингвистичка терминологија Саве Мркаља, *Српски језик XXII*, Београд, 501–517.
- Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик веома користан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Милановић 2017а: Александар Милановић, Творба речи у *Србској грамматици* (1847) Јована Суботића, *Српски језик* XXII, Београд, 361–374.
- Милановић 2017б: Александар Милановић, Морфологија у Суботићевој *Србској грамматици* (1847), *Научни састанак слависта у Вукове дане* 46/1, Београд, 65–76.
- Михајловић 1972–1974: Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I–II, Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Михајловић 1982–1984: Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука. Прилог проучавању наших пуризама XVIII и XIX века*, I–II, Нови Сад: Матица српска.
- Оука 2016: Милош Оука, Србска граматика или писменица Јована Поповића (1843), у: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Суботић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 69–87.
- Ранђеловић 2016: Ана Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*, докторска дисертација, Филолошки факултет: Београд.
- РОС 2001–2007: *Русский орфографический словарь*, ред. Владимир Владимирович Лопатин, Москва: Российская академия наук.
- Ћорић 2012: Божо Ћорић, О језику Мркаљевих филолошких радова, у: Гордана Илић-Марковић, Ана Кречмер, Милош Оука (ур.), *An den Anfängen der serbischen Philologie. Na почецима српске филологије. Salo debeloga jera libo azbukoprotres von Sava Mrkalj (1810–2010). Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja. Philologica Slavica Vindobonensia*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 189–215.

Ana Z. Macanović

MORPHOLOGY IN SERBIAN GRAMMARS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

The paper offers an analysis of the structure of 12 grammar handbooks, published between 1811 and 1850. Its aim is to follow the development of morphology as a grammatical discipline in the first half of the 19th century. The primary objective of the article is to systematically gather and describe the terms for the discipline of morphology registered in the

analyzed corpus. The results of the analysis should indicate the general line of development of this grammatical discipline and its status in the Serbian grammars in the first half of the 19th century.

Keywords: grammar, morphology, terminology, Serbian, 19th century.

УДК 811. ...
811...

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ^{*}
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)

Оригинални научни рад
Примљен 8. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

НОВА ИМЕНОВАЊА СЛАТКОВОДНИХ РИБА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду о најновијим именовањима слатководних риба у српском језику анализиране су две појаве, до сада непотврђене у нашој литератури и речницима, и међусобно само делимично повезане: а) именовања нових риблих врста у српским текућим и стајаћим водама; б) жаргонска преименовања постојећих врста у професионалним жаргонима и публицистици.

Кључне речи: лексикологија, називи риба, неологизам, позајмљеница, творба скраћивањем, метафора

1. Називи слатководних врста риба у српском језику потврђени су у различитом обиму и на различите начине у српским једнојезичким речницима, од Вукових *Српских рјечника* до једнотомног *Речника српског језика*. На број одредница у речницима утичу два параметра: број риблих врста које су узете у обзир и број синонима и творбених варијаната за именовање исте врсте. За сада најбољи, мада не и потпуни, увид у већи или мањи број синонима и творбених варијаната за именовање исте врсте само на тлу Војводине добијамо на основу студије и речника Велимира Михајловића и Гордане Вуковић *Srpskohrvatska leksika ribarstva* (Михајловић–Вуковић 1977: 431–440), али је и у последњих четрдесет година, тј. од објављивања ове студије до данас, дошло до значајних промена у овом лексичком слоју и у Војводини и на другим српским језичким територијама, које су оста-

^{*} aleksandar.jus@gmail.com

ле неанализиране у лингвистичким расправама и незабележене у речницима. У краћем раду о најновијим именовањима слатководних риба у српском језику осврнућемо се на две појаве, до сада углавном непотврђене у нашим речницима и међусобно само делимично повезане: а) именовање нових рибљих врста у српским текућим и стајаћим водама; б) преименовање постојећих врста.

Служећи се Мејеовом терминологијом, можемо констатовати да су обе појаве у директној вези са односом „заједничког језика једне заједнице“ и његове примене у „ужим групама унутар те заједнице“ (Меје 2009: 30–31) будући да се називи рибљих врста првенствено генеришу и устаљују у дискурсу професионалних рибара (аласа) и спортских риболоваца (пецароша), одакле улазе у општи тј. заједнички језик. Улога научника (ихтиолога) и публициста (новинара и уредника риболовачких часописа, радио и телевизијских емисија, као и аутора књига намењених рибарима и риболовцима) овде је само посредна, и они данас углавном добијају функцију преносилаца који популаризују и устаљују, тј. „нормирају“ одређена „народна“ именовања у општем језику. Обрнути смер именовања, од публициста ка риболовцима, неупоредиво је ређи, и биће анализиран у раду. Чини се да управо због утицаја нових медија¹ број регионалних и других варијаната именовања појединих рибљих врста данас опада, мада оне и даље постоје у српском језику (уп. *буцов* : *болен* или *пеш* : *ружица* као примере за шире устаљен и у медијима пожељан назив, који је наведен први, и регионалан назив врсте, наведен на другом месту у пару).

Управо ће нам подаци из ових медија, као и ауторови подаци сакупљени усменим путем на терену – у разговору са рибарима и спортским риболовцима током четири деценије, послужити као грађа у овом раду, али због његовог обима порекло свих примера неће бити навођено.

2. Варијантност при именовању слатководних риба потврђена је и код оних врста које су насељене у скорије време, и она није само територијално условљена. У периоду после Другог светског рата, стицајем различитих околности (уп. Ћонић 1989: 38–40), у српским

¹ Изузетно су популарни риболовачки часописи: данас београдски часопис *Риболов* (излази већ 17 година, штампано је до сада 438 бројева, а штампани тираж достиже и 11.000 примерака), а у прошлости још и часописи *Риболовац*, *Риболовачке новине*, *Риболовачка ревија*, *Риболовачки магазин*, *Трофеј*, *Риболовачки трофеј*, *Мушичар*, *Бистро*, *Top fishing*, *Spin & Fly*, *Зов*, *Добро јутро* и др.). Велика је посећеност и интернет портала (нпр. портала *Varaličar.com*), као и прилога на Јутјубу.

водама појавило се више нових врста, нпр. амур (*Stenopharyngodon idella Valenciennes*), бабушка (*Carassius auratus gibelio*), сунчица (*Lepomis gibbasus*), толстолобик (*Hypophthalmichthys molitrix Valenciennes*), цверглан (*Amiurus nebulosus Le Sueur*), а међу последњима се пре више од двадесет година одомаћио и великоусти бас (*Micropterus salmonides Lacepede*).² Док је првих пет врста распрострањено на већини наших вода, бас се као нова врста за сада из Мађарске проширио само по стајаћим водама у Бачкој. У литератури су већ констатовани и синоними и творбене варијанте при именовању појединих нових врста, на пример:

а) *Amiurus nebulosus*: *американац, американер, америчко сомче, булец, жућа, канадски сомчић, куцина, пулец, сомић, сомчић, терпан, цвергл, цверглан, цвергли, цверглов, патуљасте сом, патуљасте сомић*;³

б) *Lepomis gibbasus*: *сунчаник, сунчаница, сунчица, сунчани караш, шарени караш*.⁴

Исту појаву можемо запазити и код најмлађе врсте у српским водама, *Micropterus salmonides Lacepede*: *бас, буша, зелембаћ*.⁵ Ова врста у српским водама названа је *бас*, преузимањем америчког именовања *bass*, одомаћеног и у Европи, где је ова врста такође нова.

² Будући да у српским водама нема *малоустог (црног) баса*, великоусти бас се у српском језику именује искључиво као *бас*.

³ Последња три назива нису потврђена у Михајловић–Вуковић 1977: 433. Назив *патуљасте сом* в. у РВГ: 14, *патуљасте сомић* у Илић 1959: 233 и Петковић–Шерифовић 1987: 203, а назив *цверглов* био је врло распрострањен код београдских риболоваца током 70-их и 80-их година 20. века, док су последња два више били књишки, тј. коришћени су у публицистичким и др. текстовима. Данас су потврђене и друге творбене варијације деминутива: *амерички сомић* (Ардељан 2000: 156) и сл.

⁴ Последња три назива нису потврђена у Михајловић–Вуковић 1977: 435. Назив *шарени караш* био је врло распрострањен код београдских риболоваца током 70-их и 80-их година 20. века. Данас је и у Београду назив *сунчица* најраспрострањенији. Остали називи за ову врсту наведени у књизи (*златица, златни карас, златни караш, караш златни, сребрни караш*) сматрамо да су наведени грешком, јер су искази информатора били доста неодређени, а мислимо да су се односили на друге врсте караша (в. ниже у раду). Аутори, додатно, врсту погрешно одређују као *Carassius auratus auratus*, што је акваријумски *златни караш*.

⁵ У Михајловић–Вуковић 1977 ова врста није регистрована јер је крајем 70-их година 20. века још није било у нашим водама. Захвалност за информацију о регионалним, бачким називима *буша* и *зелембаћ* дугујемо Владимиру Стакићу, уреднику часописа *Риболов*.

Попут амура,⁶ ни ова врста скоро да нема синонимна именовања, не рачунајући књишки и погрешан назив *пастрмски греч* (Илић 1959: 230; СР 1979: 16; Ардељан 2000: 181; Петковић–Шерифовић 1987: 206), као и два регионализма.⁷ Као објашњење овде можемо само наслутити поједине узроке, нпр. да су генерално мање склони варирању нови: а) сасвим кратки тј. једносложни називи, б) називи који су се појавили у време пуне медијске покривености области риболова.

2.1. Из свих наведених примера видљиво је да је већи број назива нових врста добијен позајмљивањем, тј. путем језичких контаката: *амур*, *бас*, *буша*, *терпан*, *толстолобик*, *цвергл*, *цверглан*, *цвергли*, *цверглов* и др. Примери доказују да се позајмљује или из језика из којег је врста пореклом (нпр. назив *бас* из енглеског, будући да је риба у Европу стигла из Северне Америке) или из језика којим се говори на територији са које је риба стигла у наше воде (назив за исту врсту *буша*, из мађарског).⁸

2.2. У првом наведеном низу истозначних именовања за врсту *Ictalurus nebulosus* увиђа се конкуренција страних и домаћих назива, при којој су четири домаћа двочлана и неекономична, те су се углавном повукли (*америчко сомче*, *канадски сомчић*, *патуљасте сомић*). Домаћа именовања *американац* и *американер* односе се на порекло рибе, али су се почела губити јер су из Америке посредно стигли и сунчица и бас, па називи више нису довољно семантички прецизни. У медијима, а преко њих све више и „на терену“, устаљује се назив *цверглан*, док је назив *терпан* остао регионалан, устаљен углавном у добром делу Бачке.

2.3. У другом низу, изненађујуће, имамо за врсту *Carassius auratus auratus* посве другачија решења у готово парадигматском примеру. И ова рибља врста стигла је у наше воде готово у исто време као и цверглан, али ниједан од назива није страног порекла.⁹ Назив

⁶ У српском језику постоји и назив *бели амур*, а врста је добила име према реци Амур, граничној између некадашњег СССР-а и Кине, одакле се одомаћила код нас током 60-их година 20. века (Ардељан 2000: 112, 113).

⁷ Назив *пастрмски* је погрешан јер бас не живи у салмонидним водама. Занимљиво је да је овако именован и пре него што се појавио у нашим водама (Илић 1959: 230). Појаву ретких регионалних назива треба повезати са територијом коју бас насељава, а то је за сада само Бачка.

⁸ У многим европским језицима назив за ову врсту је *бас*, мада се при именовању у појединим језицима ова врста везује и за постојећег *бандара*, на којег бас личи.

⁹ Сунчица се у 20. веку са северноамеричког континента раширила у добром делу Европе јер су је несавесни акваристи пуштали у отворене воде, али и свесним порибљавањем појединих језера.

шарени караи настао је као дистинктиван у односу на имена *златни караи* и *барски караи* за врсту *Carassius carassius* (*караи*, *карас*) и *сребрни караи* за *Carassius auratus* Gibelio (*бабушка*). До појаве сунчице и бабушке у нашим водама, постојао је само назив *караи/карас*, и односио се на *Carassius carassius*.¹⁰ Како обликом тела и сунчица и бабушка подсећају на аутохтону врсту коју од давнина називамо *караи* (Ивић 1998: 8), овај назив се усталио као хипероним за рибе сличног облика тела из исте породице, који се потом прецизира тј. сужава именовањем карактеристичне боје тела, средине у којој живи или понашања рибе.

3. Ако се обрати пажња на све наведене називе нових рибљих врста, лако се уочава да је само једна нова врста, *Carassius auratus auratus*, именована искључиво на нашем језичком простору, а не позајмљивањем, и то увиђањем занимљивости и специфичности боја на телу рибе (*шарени караи*) или њеног понашања: да по сунчаном времену улази у плићаке тик уз обалу, где агресивно брани територију и постаје лако видљива (*сунчаник*, *сунчица*, *сунчаница*, *сунчани караи*). Као и код именовања птица, механизам са издвајањем карактеристичних боја на телу чест је од давнина и при именовању риба (*бели греч*, *беавица*, *белва*, *бели чиков*, *белица*, *белојка*, *беовица*, *бјелавица*, *жутац*, *жутоока*, *жутоокица*, *жутоперка*, *жућа*, *зелени карас*, *зелембаћ*, *плави нос*, *платоноса*, *платујка*, *сребрна деверика*, *црвенперка*, *црвентрба*, *црна деверика*, *црноока*, *црноочић* итд.), па је и овај пут примењен. Други механизам, у којем се истиче карактеристично понашање рибе, тј. време по којем ју је могуће лако уочити (али и уловити), међутим, редак је међу другим именима риба, иако има и других риба сличног понашања.¹¹ Данашњој доминацији имена *сунчица* у неформалној употреби, као и њеној устаљености у медијима, доприносе три фактора: а) економичност (најкраће је међу конкурентима); б) системност (већи број врста са називом изведеним суфик-

¹⁰ Бабушка води порекло из Кине, у Европу је пренета 1856, а први примерци код нас су уловљени непосредно иза Другог светског рата (Ардељан 2000: 143).

¹¹ Нпр., и *Scardinius erythrophthalmus* *црвенперка* се по сунчаном времену подиже у јатима на саму површину воде, коју неретко и додирује леђима, али је из њеног именовања очито да се у прошлости више перципирао интензитет црвенила њених пераја (најизраженији у односу на све слатководне врсте) него њено понашање. По специфичном понашању или начину исхране настали су још и називи *поврхуша* за *Alburnus alburnus alburnus*, *скакавица* за *Mugil capito*, *трбосерка* за *Rhodeus amarus*, *мишоловац* за *Squalius cephalus*, *Squalius dobula* (Михајловић–Вуковић 1977: 432, 434, 435) и др.

сом *-ица*); в) контекстуална једнозначност (*сунчаница* као последица дужег излагања сунцу није ретка међу рибарима и риболовцима).¹²

4. Нове називе специфичним типом творбе добијају и старе рибе врсте, попут *Leuciscus idus Linnaeus*, која се у српском језику најчешће именује као *протфиш* или *протвиш* (адаптацијом немачког назива),¹³ али и као *јаз*, што је старо словенско именовање (Ивић 1998: 8), те *јазава*, *јазвенац*, *јазика*, *јез*, *језарак*, па чак и *удовица* (Михајловић–Вуковић 1977: 433) или *бродер* (Петковић–Шерифовић 1987: 163). У публицистици се данас углавном усталио назив *протфиш*. На основу постојеће грађе не можемо потврдити старину следећег облика, али ова риба често се већ барем пет деценија неформално, у риболовачком (рибарском и пецарошком) жаргону, назива и *прота*. Из професионалног жаргона овај назив се полако шири у публицистику, а последице овог процеса на устаљивање формалног именовања биће видљиве у будућности.¹⁴ Очито је да у питању *творба скраћивањем* (енгл. *clipping*), према савременој дериватолошкој методологији и терминологији Боже Ћорића (2017) коју прихвата и Рајна Драгићевић (2017), али је скраћивање ишло не у смеру нове лексеме, попут лексема *фриз* (од *фризура*), *Амер* (од *Американац*), *бураз* (од *буразер*), *факс* (од *факултет*), *профа* (од *професор*) или *доца* (од *доктор*), већ постојеће речи *прота*, чему је погодовао фонетски облик почетка назива рибе. Како у изгледу и понашању ове рибе нема ничег што је у семантичкој вези са лексемом *прота*, овакво скраћивање бисмо могли назвати *семантички немотивисаним*.

Постоји, међутим, и *семантички мотивисано* скраћивање, које је несумњиво занимљивије и за лексикологе и за дериватологе, а за које има више примера међу називима риба. Тако је назив нове врсте *толстолобик* врло брзо скраћен у *бик*, чему је пресудно допринело понашање ове рибе у мрежи или на удици, када је, према усменим сведочењима, „као бик“, тј. необично снажна и издржљива у борби.¹⁵ Називу је несумњиво доринела и чињеница да за наше услове толстолобик може неуобичајено много нарасти, чак до 50 кг.¹⁶ Врло је бит-

¹² Назив *сунчаница* доминира у старијој литератури (СР 1979: 17; Петковић–Шерифовић 1987: 207; РВГ: 10; Ардељан 2000: 175).

¹³ Поред форме *бротвиш* (Михајловић–Вуковић 1977: 433), у разговору са земунским риболовцима посведочили смо и форму *бродвиш*.

¹⁴ Уп. наслове: *Kreće prota (Ribolov, 430, 16. 6. 2017, 9); Proti prijalo opadanje (Ribolov, 436, 8. 9. 2017, 5).*

¹⁵ Књишки се ова риба назива и *дебелочелац* (Петковић–Шерифовић 1987: 169), али ову реч никада нисмо чули на терену.

¹⁶ Риболовци који на недозвољени начин, тзв. „грабуљањем“, „кламфарењем“ или „гребањем“ лове толстолобика користе изузетно робусну и

но да је овде скраћивањем атипично сачуван крај речи, а не њен почетак, што сведочи о семантичкој мотивисаности поступка.

На исти начин је и хунгаризам *буцов* (за врсту *Aspius Aspius*) скраћен у *буца*, па потом и у хипокористично *буцко*, захваљујући изгледу крупнијих јединки, са специфичним „стомаком“, као што је и назив *бабушка* незнатно скраћен у *бабура* због специфичног облика тела. Сви ови називи потврђени су и у риболовачкој периодици.¹⁷

Пример скраћивања назива *бабушка* у *баба* може се тумачити на два начина: у првом случају као семантички немотивисано скраћивање, иако повезано са пореклом речи у језику даваоцу, које српски говорници и не морају знати, а у другом као мотивисано, будући да су поједини информатори тврдили да се на удици понаша „као баба“, тј. да није снажан борац попут других риба сличне величине, које се лове и сличним техникама, нпр. шарана или мрене.¹⁸

Очито је да оваква творба скраћивањем не почива само на пукој језичкој економији: иако творба назива *бик* сведочи о знатној уштеди јер су четири слога сведена на један, и једанаест гласова на три (*толстолобик* > *бик*), док творба назива *баба* сведочи о осетној уштеди јер су три слога сведна на два и седам гласова на четири (*бабушка* > *баба*), називи *прота* (*протфиш* > *прота*) и *буца* (*буцов* > *буца*) илуструју готово симболичне енергетске уштеде, али и очигледну намеру говорника да постојеће појмове тј. лексеме доводе са другима у везе, мотивисане или немотивисане.

5. У будућим радовима посвећеним именовању слатководних риба ваљало би обратити пажњу и на савремени *рибарски жаргон* и *пецарошки жаргон*, који имају међусобне сличности и разлике. Фактори који пресуђују у оваквом именовању сасвим су различити, па се тако, на пример, у жаргону спортских риболоваца веома дуго користе устаљене метафоре, нпр. лексема *пенкало* и *пенкалка* за сасвим малу штуку јер обликом и величином подсећа на такву писаљку, *лопата* и *лопатара* за велику деверику јер има површину као и

издржљиву опрему и тврде да је он један од најјачих бораца када је закачен удицом. Један криволовац је снагу и брзину закаченог толстолобика описао као кретање торпеда кроз воду.

¹⁷ Уп. наслове у само једном броју часописа *Риболов*: *Letnja taktika za bucka* (Ribolov, 408, 12. 8. 2016, 1); *Plovak, hrana i taktika za bika* (Ribolov, 437, 22. 9. 2017, 1); *Stao cverglan, krenula baba* (стр. 7); *Effzett Slim za šarana i protu!* (стр. 8). Они нису изузетак: *Babure!* (Ribolov, 424, 24. 3. 2017, 1); *Babe i žito* (Ribolov, 428, 19. 5. 2017, 1); *Crvići i bikovi* (Ribolov, 430, 16. 6. 2017, 1); *Vraćen bik od preko 40 kg!* (Ribolov, 432, 14. 7. 2017, 30); *Tropske babe* (Ribolov, 435, 25. 8. 2017, 4) и др.

¹⁸ Највећи примерци бабушки у нашим водама тешки су 2,5 до 3 кг.

део алатке, и др. С друге стране, смуђ од око 400 г назива се *порци-јаш* јер је у ресторанима управо толики примерак у процији. У обзир треба узети и устаљене „надимке“ као што су *носоња* за шљивара и скобаља због специфичног облика њихових глава и положаја уста, *главоња* за клена због величине главе, *брка* за сома због „бркова“ на глави и сл. Попут других, и ови жаргони веома се брзо мењају, нарочито пецарошки, па се тако код млађих спортских риболоваца у последњих десетак година одомаћила лексема *мама* у значењу ’веома крупна, тј. дуговечна штука’, на коју старији риболовци гледају презриво, као на језичко помодарство. Сва оваква жаргонска именовања такође улазе брзо и лако у риболовачку периодику.¹⁹

6. Као сасвим маргиналну, али не и незанимљиву појаву, поменићемо и ширење специфичног именовања појединих врста риба не из „народа“ (рибара и риболоваца) у риболовачку публицистику, већ обрнуто. У питању је заправо давање „публицистичких надимака“ појединим рибљим врстама. На пример, један од новинарских клишеа је да се *смуж* често именује у текстовима и телевизијским прилозима као *барон*, *буцов* као *букација* и сл., при чему су на именовање утицали различити фактори у риболову: у случају *буцова* један – начин на који се риба храни (тако што снажним и бучним ударцима главом ситну рибу на површини воде прво ошамути, а тек потом прогута, јер за разлику од других грабљивица нема зубе), а у случају *смужа* више њих – где живи, какав „рејтинг“ има техника спортског риболова на њега и колико му се на тржишту вреднује месо (живи на чистом каменом дну, сматра се престижним у риболову јер га је тешко преварити, а месо му је цењено и скупо).²⁰ Управо престиж *смужа* међу риболовцима условљава више његових „надимака“, међу којима су и *стакленооки*, *племић* и др.²¹ Све више се такво „жаргонско“ именовање данас из текстова и телевизијских емисија, као и прилога на Јутјубу или Фејсбуку, шири и у пецарошки (не и рибарски!) жар-

¹⁹ Уп. наслове: *Odvajanje lopatara (Ribolov, 386, 9. 10. 2015, 8); Vobler za brku (Ribolov, 410, 9. 9. 2016, 31); Med za lopataru (Ribolov, 416, 2. 12. 2016, 4); Glavonje uz obalu (Ribolov, 421, 10. 2. 2017, 18); Mame u plićaku (Ribolov, 426, 21. 4. 2017, 1); Glavonja voli vrućinu (Ribolov, 433, 28. 7. 2017, 6); Popodnevni cug krupnih nosonja (Ribolov, 435, 25. 8. 2017, 14); „Lopata“ na snop crvića (Ribolov, 436, 8. 9. 2017, 7) и сл. За спортске риболовце овакви наслови су семантички прозирни и једнозначни, а жаргонизми се тек спорадично маркирају наводницима: *Kрупна „baba“ na Gružanskom (Ribolov, 426, 21. 4. 2017, 29) : Veći mamac – krupnija baba (Ribolov, 427, 5. 5. 2017, 10).**

²⁰ Уп. наслов: *Čudljivi bukadžija (Ribolov, 426, 21. 4. 2017, 20).*

²¹ Уп. наслове: *Zlatno doba vodenog plemstva (Ribolov, 412, 7. 10. 2016, 15); Staklenooko iznenađenje (Ribolov, 426, 21. 4. 2017, 12).*

гон, па се неретко и у неформалном разговору „на води“ чују лексеме *барон* и *букација*, по правилу код млађих спортских риболоваца.

7. На основу примера нових именовања слатководних рибљих врста у српском језику јасно је да се у овом лексикографски и лексиколошки занемареном лексичком слоју крију бројни лингвистички изазови за тумаче, те да би ваљало израдити и добар *речник назива слатководних риба*. Како израда оваквог речника доноси бројне и веома различите теоријско-методолошке изазове, од којих су само неки овде поменути, у битним фазама лексикографског поступка морали би бити ангажовани и консултовани ихтиолози, публицисти, професионални рибари и спортски риболовци будући да у постојећој литератури, чак и научној, има много грешака везаних за непознавање самих рибљих врста које међусобно могу бити веома сличне (нпр. најближи сродници клен и протвиш, и сл.), али и за непознавање особности професионалних жаргона рибара и спортских риболоваца. Како се ови жаргони, показали су многи примери у раду, све више одомаћују и у новој риболовачкој периодици, нарочито у насловима због своје стилске ефектности и краткоће, функционални и стилски аспект именовања такође не сме бити запостављен у одговарајућим квалификаторима који би морали пратити одреднице.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2017: Ражна Драгићевић, *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, Volume 4. Edited by Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer Handbooks of Linguistics and Communication Science, Berlin/Boston, 2016: De Gruyter Mouton, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LX/1, Нови Сад, 219–228.
- Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Меје ??: Antoan Meje, *Kako reči menjaju značenje*, Beograd: Službeni glasnik.
- Михајловић–Буковић 1977: Velimir Mihajlović, Gordana Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad: Institut za lingvistiku u Novom Sadu.
- Ђорђевић 2016: Božo Ćorić: Serbian, u: O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (ur.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, 4. Handbooks of Lingui-

stics and Communication Science, Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 3017–3038.

ИЗВОРИ

- Ардељан 2000: Aleksandar Ardeljan, *S udicom na reci*, Novi Sad: Prometej – Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Ђонић 1989: Miloš Đonić, *Riblji svet*, Zemun: Arkade.
- Илић 1959: Војислав М. Илић, *Спортски риболов*, Београд: Савез спортских риболоваца НР Србије.
- Петковић–Шерифовић 1987: Dragoslav Lj. Petković, Milan Šerifović, *Sve o ribolovu*, Kragujevac: Svetlost.
- РВГ: *Рибе, водоземци и гмизавци*, серија II, Београд: Индустродидакта [без године издања].
- СР 1979: *Sportski ribolov* (prir. Živadin Simić), Beograd: IRO Vuk Karadžić.

Aleksandar M. Milanović

NEW NAMES FOR SWEET-WATER FISH IN SERBIAN

Summary

The paper tackles the latest strategies for naming sweet-water fish in Serbian. The studied phenomena which, so far, have been confirmed neither in the existing dictionaries nor in other references are only partially related and mutually dependent. The paper analyzes the following a) naming strategies of new species of fish which were relatively recently introduced to still and running waters in Serbia, and b) jargon renaming of the existing species, which is typically found in professional registers and journalistic texts.

УДК 811. ...
811...

БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
(Универзитет у Београду
Учитељски факултет)**

Оригинални научни рад
Примљен 9. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ДИСКУРСНЕ ФОРМУЛЕ У РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

У раду се говори о статусу дискурских формула у општим дескриптивним речницима српског језика, с посебним освртом на једнотомни *Речник српскога језика* МС (РСЈ). У ширем контексту посматрања имају се у виду две ствари – захтеви савремене дескриптивне лексикографије и потребе за експлицитнијим нормирањем лексичких јединица из говорног, односно разговорног језика.

Кључне речи: дискурсне формуле, фразне лексичке јединице, дескриптивна лексикографија, разговорни језик, нормирање.

Како показују теоријско-методолошка истраживања у области савремене дескриптивне лексикографије, један од кључних захтева у осавремењивању лексикографске праксе јесте већа окренутост речника „комуникативним потребама потенцијалних корисника“ (Прћић 2016: 91). Отуда би главни циљ састављања модерног општег дескриптивног речника био комуникативни циљ – „помоћи корисницима да исправно разумеју и ваљано користе у сопственом говору и писању речи и спојеве речи у данашњем српском језику, уз помоћ аутентичних података о њиховој форми, функцији, садржини и употреби“ (Исто: 94).

* bojana.303@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Овакво виђење речника проистиче из истраживања која показују да у комуникацији велики значај имају фразе те да се језик у комуникацији остварује у фразама, а не у изолованим речима (Мељчук 1998, према Дражић 2016: 306). У српском језику, као фразе јављају се, на пример, *алева паприка*, *млеко у праху*, *врхунски спортиста*, *хвала на пажњи*, *до виђења*, *унапред захвалан* и др. То је и разлог због којег ове вишечлане јединице, које се у литератури називају и фразе, фразне лексеме, идиоми, колокације и сл., данас све више постају предмет лингвистичког описа и све чешће постају централне јединице, тј. одреднице у речницима, превасходно у речницима специјализованих намена (речник колокација, речник идиома и др.) (Дражић 2016: 306).

Неке од тих фраза на плану комуникације имају и статус дискурских формула – типских исказа који су у различитим сферама употребе језика релативно стабилни и устаљени, а упућују на отпочињање и завршавање разговора, на тему разговора, на његову структуру, на медијум остваривања комуникације, на карактер односа између говорника и адресата, као и на друге околности комуникације (Велчић 1987: 119–120; Прћић 1997: 128). На пример, фраза *Унапред захвалан* типски се појављује у писаној формалној молби као завршни поздрав праћен именом онога који упућује молбу; фраза *Велики поздрав* као завршни поздрав типски се појављује у писаној, обично неформалној комуникацији; *Хвала на пажњи* је фраза типична за усмену комуникацију којом говорник завршава своје излагање, предавање и сл.; *Јеси ли вредан (вредна)?* учтиво је питање при сусрету са неким, са значењем поздрава и др.

Поставља се, дакле, питање како у дескриптивним речницима општег карактера бележити све ове фразне јединице и у којој мери их регистровати с обзиром на њихову лексичко-граматичку постојаност. Т. Прћић сматра да у модерном општем дескриптивном речнику систематски, устаљени спојеви најмање двеју речи, где убраја фразне именице и идиоме, морају имати статус засебних речничких одредница јер су, по својој синтаксичкој функцији, јединственом значењу и самосталној употреби, заправо речи (Прћић 2016: 98). Међутим, познато је да се овакве лексичке јединице у макроструктури наших општих речника традиционално описују као пододреднице једне или више одредница које улазе у њихов састав. Исто тако је познато да је лексикографско описивање спојева речи у нашим досадашњим речницима условљено степеном компактности њихове садржине, функције и форме. Тако се јединице које су идиоматизоване, тј. које су компактније (устаљене и релативно високо постојане) по правилу описују у дескриптивним речницима српског језика као изрази и из-

реке. Изрази обухватају фразне лексеме, термилошког и нетермилошког карактера, и дискурсне формуле. Изреке, тј. искази гномског карактера, обухватају фразеологизме и пословице. Лексички спојеви који су у мањој мери компактнији, тј. који су дифузнији, у речницима се код одговарајуће речи и њене семантичке реализације дају само као синтагматски спојеви, без посебног дефинисања.

Од свих наведених лексичких јединица, у нашој лексикографској пракси, нарочито се описују фразеологизми и фразне лексеме, термилошког и нетермилошког карактера, јер они чине прототип идиоматизованих језичких јединица. Лексикографски се описују и дискурсне формуле, већином оне синтагматског типа, док се реченичне дискурсне формуле (нпр. *Част ми је ...*, *Захваљујем се*, *Унапред захвалан* и др.) у мањој мери описују управо зато што по својим, пре свега формалним карактеристикама одступају од прототипа идиоматизованих језичких јединица.

Нас је овом приликом занимало у којој мери и на који начин једнотомни *Речник српскога језика* МС (РСЈ) бележи фразе, и то у првом реду дискурсне формуле будући да се у Предговору овом речнику експлицитно истиче да „додатну вредност [Речника] представља изузетно богат инвентар израза (фраза), наведених уз одговарајућу одредницу [...]“, те „[у] томе погледу [...] речник надмашује све друге речнике српског или уопште српскохрватског језика сличног обима“ (Николић 2007: 9–10). Имајући у виду управо то да фразе представљају специфичност сваког језика и да их није лако превести на други језик, М. Николић, редактор и главни уредник Матичиног једнотомника (РСЈ), у Предговору јасно наглашава практичну примену овог речника наводећи да ће лексикографско описивање фразних јединица помоћи посебно лексикографима, преводиоцима, као и читаоцима књижевних дела (Исто).

У вези с тим, ево неких наших запажања.

1) *Речник српскога језика* МС (РСЈ), иако је по обиму једнотоман, односно иако представља скраћену варијану шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* МС (РМС), бележи углавном исте оне дискурсне формуле које се налазе и у шестотомном *Речнику*. А у питању су следећи типови дискурсних формула:

а) формуле којима у разговору говорник потврђује, пориче или одриче нешто, затим којима се (не) саглашава са неким или нечим, којима (не) одобрава нешто и сл.:

Тако је! 'уобичајени узвик потврђивања или одобравања' (уз тако); *Није то ништа* 'не мари, не смета, све је у реду' (уз ништа); *У реду* 'добро је, слажем се, пристајем' (уз ред); *Уз најбољу (сву) вољу (не могу)* 'мада желим, мада имам добру вољу' (уз во-

ља¹); *Драге воље* 'радо, са задовољством' (уз воља¹); *Врло важно* ир. 'то није важно, свеједно, не мари' (уз важно), *Нема везе* фам. 'нема значаја, није важно, свеједно' (уз важно);

2) формуле из домена говорне етикеције – *поздраве, отпоздраве, захваљивања, одговоре на захваљивања, на честитања, на молбу* и др.:

Добро дошао 'убичајени поздрав онеме који дође у посету некоме' (уз доћи и добро²); *Боље вас нашао, Боље вас нашли!* 'отпоздрав на нечију (обићно домаћинovu) добродошлицу' (уз наћи и добро²), *Како хоћеш (хоћете)* 'како ти (ви) желите, како ти (вам) је лакше, угодније, како теби (вама) оговара' (уз хтети); *Ништа за то, Није то ништа* 'није важно, не смета, не мари' (уз ништа), *Изволи, изволите!* 'учтив израз кад се шта коме нуди' (уз изволети); *Свака част* 'каже се кад се некоме честита на нечему, браво' (уз част¹);

3) формуле за обраћање и ословљавање:

Будите добри 'у љубазном обраћању: молим Вас!' (уз добар); *Имам част, Част ми је* и сл. 'учтива форма при обраћању некоме или при представљању: имам особито задовољство, поносан сам ...' (уз част¹);

4) формулаичка питања за успостављање контакта, отпочињање разговора и сл.:

Које добро?, Којим добром? 'при сусрету: ради чега сте дошли?, шта има ново?' (уз добро¹); *Како (је) си, сте?* 'убичајено питање о здрављу' (уз како); *У вези с вашим дописом (с вашом молбом и сл.)* адм. 'формула којом се започиње одговор на нечији допис' (уз веза).

Речник српскога језика бележи и дискурсне формуле којих нема у шестотомном *Речнику*. На пример, уз заменицу *шта*, поред оних израза који се јављају и у шестотомном *Речнику*, налазимо и формуле: 1) *Чему то?*, значењски описану као 'зашто, у коју сврху', 2) *Је ли чему?* са значењем 'вреди ли?', 3) *Нема на чему*, која се дефинише 'каже се као учтива форма кад се неко захваљује на нечему: нема зашто', илустрована примером – *Хвала. Нема начему!* – 4) *Хоћу да знам на чему сам*, са значењем 'хоћу да знам какво је тренутно стање, ситуација за мене, са чиме могу рачунати сигурно' и формулу 5) *Да си чему дефинисану* 'да нешто вредиш'.

И уз реч *веза* једнотомни *Речник* бележи две нове фразе фамилијарног стила – *Без везе (говорити, причати, поступати)* са значе-

њем 'нелогично, неразумно' и *Нема везе с мозгом* са значењем 'потпуно је неразумно, глупо'. У одређеним контекстима, ове фразе могу имати и статус дискурских формула за експресивно одрицање, порицање нечега – нпр. *То није тачно. Нема везе с мозгом.* или *То није тачно. Говориш без везе.*

2) Друго шо се може запазити јесте и то да се поједине дискурсне формуле не наводе штампаним црним словима уз одговарајуће речи, већ су дате као синтагматски и синтаксички спојеви (колокације и колигације), којима се илуструје дистрибуциони потенцијал одређене лексеме. На пример, формулаички поздрав *Срдачан поздрав*, који се јавља у писаној формалној комуникацији, у једнотомном *Речнику* се као синтагматски спој, без садржинског описа и описа употребе, бележи уз придев *срдачан*, док се у шестотомном уопште не наводи. Ту су и синтагматски спојеви *Поштовани господине (пријатељу, друже), Много цењени господине (пријатељу и сл.),* дати као илустрације за семантичку реализацију придева *поштован* и *цењен* 'као формула учтивости у усменом и или писменом обраћању'. На исти начин се представљају и описују и формуле *Драги господине, Драги поздрав* и *Мили поздрав*. Прва формула се описује уз секундарно значење придева *драг* 'у присном обраћању (понекад и ир.) или као формула за ословљавање у писмима и сл.', друга уз придев *драг*, уз његово значење 'љубазан, пријатељски, срдачан' и трећа уз придев *мио*, и то уз његово значење 'којим се изражава наклоност, поштовање и сл.' Дискурсну формулу реченичног типа *Како да не!*, која у говору свакодневне комуникације има функцију емоционалног, експресивног саглашавања и потврђивања, за разлику од шестотомног *Речника*, једнотомни *Речник* ју је забележио. Додуше, забележио ју је као синтаксички спој (колигацију) код речи **не**, илуструјући је примером – *Је ли љут на мене? Како да не!*

Овај поглед на *Речник српскога језика* из угла заступљености дискурских формула у њему показује неколике ствари. Прво, овај речник не само да броји више фраза и дискурских формула него што се то очекивало, с обзиром на ограничени обим, и друго, новозабележене формуле потичу махом из говора свакодневне комуникације. Може се зато рећи да је једнотомни *Речник*, за разлику од других наших општих дескриптивних речника, отворенији за формулаичке изразе из разговорног језика. Ову отвореност речника према живој речи, на одређени начин, потврђује и квалификовање фразе *Нема везе*, забележене и у РМС и у РСЈ. Овај израз се често појављује у усменој комуникацији неформалног стила и њиме се одриче важност, значајност онога о чему се говори, нпр. *Ево, враћам ти књигу. Мало се поцепала. Извини – Нема везе.* У шестотомном *Речнику* овај израз је

оквалификован као фамилијаран и вулгаран, док је у једнотомном описан само као фамилијаран, дакле не и као вулгаран, односно као неприкладан и увредљив.

Може се приметити и да је у опису дискурских формула лексикографски метајезик у једнотомном *Речнику* научно утемељенији и одређенији с обзиром на значење дате дискурсне формуле и њену употребу у комуникацији. Тако се, рецимо, формулаички израз *Срећан пут!* (код *пут*) у једнотомном *Речнику* прецизно одређује као 'поздрав при растанку којим се изражава жеља за срећним, угодним, успешним путовањем', док се у шестотомном одређује само као 'жеља да се угодно, успешно путује'. Такође се и у дефинисању израза *Срећно!*, *У срећан час!*, *Срећан рођендан!*, *Срећна Нова година!* код придева *срећан*, као саставнице тих израза — води рачуна о томе да се описом обухвате два аспекта дискурских формула, њихово значење и употреба, па се каже да имају значење *поздрава при растанку*, односно *жеље* да некога прати срећа (у новој години, на путу и сл.). И у самој лексикографској дефиницији многих дискурских формула користи се управо реч „формула“, чиме се јасно разграничавају фразе дискурсног карактера од других фразних јединица.

Све ово овде речено иде у прилог констатацији да се по заступљености фразних јединица, па и дискурских формула, *Речник српскога језика* МС издваја од других. Међутим, и даље је велик број дискурских формула из свакодневне, усмене комуникације остао незабележен. На пример, у речнику не налазимо следеће формуле: *Са задовољством*, *Врло радо*, *Нема проблема* – са значењем прихватања, потврђивања онога што саговорник говори, пита, захтева, односно са значењем саглашавања са саговорником; *Без бриге* (*Буди без бриге*) – са значењем уверавања саговорника у нешто; *Свако добро*, *Све најбоље* – са значењем поздрава при растанку; *Изволите на кафу* – формуле којом се позива саговорник у посету; *Шта има ново?* – учтивог питања при сусрету којим се отпочиње разговор са саговорником и др. То свакако није последица неакрибичности лексикографа него последица недовољног лингвистичког описивања и пописивања оваквих језичких јединица, као и одсуства ових форми у прикупљеној лексикографској грађи. Са већим бројем потврда из свакодневне комуникације, лексикографи би са великом поузданошћу могли да опишу форму, функцију, садржину и употребу ових и многих других дискурских формула, те би у речничком тексту свакако биле видљивије и транспарентније. И не само да би биле видљивије него би се подробнијим описом могле и нормирати, чиме би се јасно направила разлика између формула формалног и неформалног стила свакодневне комуникације, између формула писане и усмене комуникације, за-

тим између стандардно прихватљивих и стандардно неприхватљивих дискурсних формула, као што су то нпр. данас врло актуелне поздравне форме *Видимо се, Ђао, Како иде?* и др. Тако би живи језик, језик свакодневице, на ужем плану, био верно представљен у речнику и речник би имао употребну вредност у ширем кругу корисника. На општијем плану, тиме би се допринело нормирању оног дела српског језика који традиционалном нормом није био обухваћен или није био у довољној мери обухваћен.¹

ЛИТЕРАТУРА

- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Дражић 2016: Јасмина Дражић, Нејезички и језички фактори за конципирање речника колокација српског језика, у: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 305–320.
- Прћић 1997: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Прћић 2016: Твртко Прћић, Какав нам општи речник српског језика највише треба, у: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикологија и лексиколграфија у светлу савремених приступа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 87–117.
- Ристић 1997: Стана Ристић, Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, у: Бранимир Остојић (ур.), *Трећи лингвистички скуп Бошковићеви дани*, Подгорица: ЦАНУ, 223–232.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

¹ О потреби нормирања лексике разговорног језика в. Ристић 1997.

Бојана С. Милосављевић

ДИСКУРСНЕ ФОРМУЛЕ У РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Резиме

Полазећи од тезе да у комуникацији велику улогу имају фразне јединице, па самим тим и дискурсне формуле, специфичне за усмену комуникацију, у раду се испитивао статус тих формула у општем речнику српскога језика. Запажања су да се у једнотомном Речнику МС, с обзиром на обим, у великој мери бележе дискурсне формуле, али да је неопходно да у лексикографској грађи буде више потврда и из усменог говора свакодневне комуникације како би се и друге дискурсне формуле описале, али и нормирале.

Кључне речи: дискурсне формуле, фразне лексичке јединице, дескриптивна лексикографија, разговорни језик, нормирање.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

ВАСА ПАВКОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 20. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ВИЛЕ У РЕЧНИКУ САНУ

У раду се разматра лексикографска обрада лексема које означавају *виле* у Речнику САНУ. Мотивација њихових народних имена изведена је из места на којем живе или на којем се, по предању, појављују. Имена, као што су: *бродарица*, *језеркиња*, *нагоркиња*, *облакиња* итд. забележена су у књизи Душана Бандића *Народна религија Срба у 100 појмова*.

Кључне речи и изрази: вила, Речник САНУ, народна религија, лексикографија, лексема, одредница.

У књизи Душана Бандића *Народна религија Срба у 100 појмова*, под одредницом *вила* читамо и следеће речи: „Веровало се такође да виле живе у рекама, потоцима и језерима, затим у столетним шумама, под земљом или чак у облацима. У народу су их често називали по месту боравка: планинкиње, нагоркиње, подгоркиње, језеркиње, бродарице, приморкиње, облакиње итд.“ (Бандић 2004: 150).

Очито да списак није коначан, али нас је заинтересовало како су ова имена вила, мотивисана местом њиховог боравка или местом где их је по предању неко видео, обрађена у Речнику САНУ. При томе нам је посебно интересантно било да утврдимо како су у обради имена вила одражене два фактора. С једне стране, неписано правило да се при обрађивању речи из исте семантичке породице тежи иден-

* vasa.packovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тичним или веома блиским облицима дефинисања; и, с друге стране, чињеница да лексикографску обраду појединих *имена вила* дели и више од пола века, а да су аутори Речника САНУ људи различитих генерација, искустава, знања итд. Већина сарадника који данас раде на Речнику САНУ своје давнашње колеге и претходнике знају само на основу њихових имена из библиографија.

Како се види, као прва по азбучном реду, пред лексикографима који су започели писање Речника САНУ, у његовом другом тому (*бо-гољуб–Вражогрнци*), нашла се вила *бродарица*. Под одредницом **бродарица** у Речнику САНУ сусрећемо пет различитих значења, друго се тиче вила. Тамо читамо:

2. нар. а. (најчешће у атрибутој служби уз реч „вила“ или о самој вили) *она која живи у морима, рекама, језерима, бунарима и сл., чувајући их*; исп. бродарка, бродаркиња, бродаруша.

Дато је пет примера који потичу из народне песме те дела Ј. Веселиновића, И. Вукићевића, И. Андрића и фигуративан пример из Ф. Курелца. Сви примери су семантички одговарајући, а Веселиновићев као да је преписан из књиге Душана Бандића: „Оне виле које су у води, то су виле ‘бродарице’, и оне живе у морима“. Под тачком **б**, иначе, сусрећемо значење: (у атрибутој служби уз реч „река“) *која је пловна*. Како се види, одговарајуће значење речи *бродарица* одлично је дефинисано и лексикографски обрађено. Веома је драгоцено и што је испоређено са одговарајућим синонимима из народне традиције: *бродарка, бродаркиња и бродаруша*.

Код прве од ових одредница у Речнику САНУ читамо:

бродарка ж индив. (у атрибутој служби) *в. бродарица (2а)*. Будући да је једини пример из спева *Историја Црне Горе* Симе Милутиновића Сарајлије, мислимо да је добра и одредба „индив.“ која се налази уз ову лексему.

Већ следећа одредница у Речнику САНУ тиче се теме о којој пишемо и гласи:

бродаркиња ж нар. (у атрибутој служби) *в. бродарица (2а)*.

Потврђена је чак са три примера, од којих су два из народних песама, а трећи из поезије проте Васе Живковића.

Како се види, обједињавање ових потоњих одредница под аколладом избегнуто је, верујемо управо због различитог статуса одредница у нашем језику, што је и данас, лексикографски посматрано, прихватљиво.

Последња у овом низу је одредница:

бродаруша ж нар. в. *бродарица* (2a). Посведочена је једним примером из Херцеговине којег је на терену скупιο Ј. Борјановић, на самом почетку прошлог века.

Од момента када је написан и објављен други том Речника САНУ, а било је то 1962. године, прошло је шездесетак година, али бисмо могли рећи да је лексикографска обрада на завидном нивоу и да су се потоњи обрађивачи и редактори нашег тезаруса комотно могли ослонити на научни рад својих претходника.

Следећа вила са Бандићевог низа је *језеркиња*. Она је ушла у осми том Речника САНУ (*интонирати–јурве*) и тамо читамо:

језеркиња ж (обично уз реч вила) *она која живи поред језера или у језеру*.

Реч је потврђена са пет примера. Управо због првог од њих, дата је назнака „*обично* уз реч вила“ (истакао В. П.). Наиме, пример из Вуковог Рјечника гласи: Изилази змија језеркиња. Важност Вуковог Рјечника у историји наше културе и лексикографије утицала је на овакву одлуку писаца тог тома Речника САНУ. Четири остала примера потврђују управо значење виле која живи у језеру. Њихови аутори су Д. Станојевић, М. Вукићевић, Ф. Мажуранић и В. Назор. Изабрани примери потврђују дистрибуцију ове речи на широком српском и хрватском говорном подручју. Мислим да је било боље да су змија језеркиња и вила језеркиња одвојене под **а.** и **б.**, али за самог читаоца Речника САНУ, ова примедба нема претераног значаја.

Како се види, код ове одреднице не постоје испоређивања, мада ћемо на истој страници Речника САНУ сусрести и одредницу која гласи:

језерка ж **1.** в. *језеркиња*.

Ова одредница је поткрепљена са два примера. Први од њих, из поезије Ј. Суботића, тиче се *језерке девојке*, а други пример је из дела С. Новаковића и гласи: (Вила језерка) коју Скот издаде 1810, још је више прави скотленски народни спев. (Новаковићев пример потврђује присутност истог митског бића и у другој култури.)

Следећу од вила из народне митологије, коју наводи Душан Бандић, сресћемо у тринаестом тому Речника САНУ (*моире–наклапуша*). Тамо ћемо прочитати и одредницу:

нагоркиња ж нар. (најчешће као атрибут уз именицу „вила“) *вила која живи у гори, планини*; исп. горска вила (под вила изр.).

Одредница је илустрована са шест примера, од којих је први из Вуковог Рјечника, а наредни из Утјешеновића, народне песме, Јуркића, Грђић-Бјелокосића и С. Ћоровића. Свих шест примера се тичу *виле нагоркиње*, па помало чуди зашто је стављено *„најчешће* као атрибут уз именицу *’вила’*“ (подвукао В. П.). Помишљах да је у грађи постојао и пример за неку другу реч, али није био довољно ваљан или се није могао проверити.

Непосредно изнад одреднице *нагоркиња* сусрешћемо и одредницу:

нагорка ж в. *нагоркиња*, која је илустрована једним примером из народне песме: Заратише змаји и соколи / И нагорке виле из планине. Вероватно је тај zgodни облик речи био последица потребе да се задовољи десетерачки облик стиха у којем је епска песма испевана.

На списку Душана Бандића следећа по реду била би вила *облакиња*. У шеснаестом тому Речника САНУ (*нокат–одврзивати*) читамо:

облакиња ... ж мит. нар. (најчешће као атрибут уз именицу „вила“) *вила која живи у облацима*. Одредница је илустрована са шест одговарајућих примера из дела Ј. Суботића, Кукуљевићевог Аркива, Абердара, М. Бана, М. Вукићевић и Д. Шимуновића. Како се види, потврде су са целог простора српског и хрватског језика. Дефиниција је у складу са дефиницијама претходно размотрених вила, а обрада је унапређена и стављањем ознаке мит. која је раније изостављана. И овде су сви примери потврда за значење виле, али су опрезни обрађивачи речника САНУ, за сваки случај, ипак ставили: *најчешће* као атрибут уз именицу „вила“ (подвукао В. П.).

Нешто даље, у истом тому Речника САНУ, сусрешћемо и следећу одредницу, која нажалост није испоређена с облакињом:

облачица ж 1. песн. в. *облакиња*.

Оба примера су из Утјешеновићеве поезије. Управо је то утицало на појаву одредбе песн. уз ову реч. (Друго значење речи облачица тиче се тмурног, облачног времена.

Тако смо стигли и до имена вила које још увек нису изашле у оквиру одговарајућег тома Речника САНУ. Неке од њих су већ написане и припремљене за будуће књиге, док друге још нису дошле на ред. Захваљујући љубазности људи из техничке редакције Речника

САНУ, у прилици смо да размотримо још два имена вила из наше народне митолошке традиције. Ево прве:

планинкиња ж **1.** нар. (у функцији именичког атрибута уз именицу „вила“) *која живи у планини, нагоркиња*; исп. планинка (4).

Не улазећи у друга два значења ове речи, рећи ћемо само да је реч *планинкиња* у значењу виле потврђена са пет примера, и увек је реч о песничким текстовима. Аутори су М. Пуцић, Ј. Сундечић, П. Прерадовић и Б. Будисављевић, а један пример је из часописа Даница из 1861. Уочљиво је да је реч о старим примерима, а у лексикографској обради запажамо изостанак добре одредбе мит., као и прецизније одређивање улоге и места речи *планинкиња* уз именицу вила. Лично бисмо били склонији понављању ранијег обрасца обраде и дефинисања. Врло добро је што је *планинкиња* испоређена и с једним од значења речи *планинка*.

Тако долазимо и до последње обрађене виле у рукопису Речника САНУ. Та одредница гласи:

подгоркиња ж (најчешће као атрибут уз именицу „вила“) **а.** *вила која живи у гори, планини*; исп. горска вила (под вила изр.).

Два примера су из народних епских песама, један из Кукуљевићевог Аркива и један из часописа Смиље из 1901. године. Последњи и најмлађи пример за вилу *подгоркињу* је из поезије В. Назора. Како се види, и код ове виле је грађа доста стара. Додао бих и да нам се чини да би *подгоркиња* могла да буде и прецизније дефинисана, рецимо: *вила која живи у подножју горе, планине односно шуме...* (Тачка **б.** у значењу ове речи тиче се *оне која живи под гором, планином, у планини*, што потврђује нашу идеју у вези дефиниције виле *подгоркиње*.)

Од имена вила које наводи књига Душана Бандића остала је необрађена само *приморкиња*. Она ће се наћи у неком од наредних томова Речника САНУ.

Напоменућемо да Душан Бандић у својој одредници о вилама није тежио исцрпности свих имена вила, које се могу срести у нашој народној традицији. Тако су, на пример, изостале *загорка* и *загоркиња*, које су обрађене у петом тому Речника САНУ, а вероватно и неке друге.

Скрећемо пажњу на комплексну обраду саме речи *вила* у другом тому Речника САНУ, где ћемо у изразима наићи на читав низ вила, од којих смо неке поменули у овом осврту, док су друге изостале. Изостале су, на пример, виле: *добрица, милосница, чуварица, љутица*

итд., а у којима се мотивација имена вила налази у њиховом претпостављеном карактеру.

Из ове кратке анализе видљиве су најмање две ствари. Прва је да је лексикографска обрада вила у Речнику САНУ добра и веома уједначена. Друга је да је грађа која се тиче вила *бродарица*, *језеркиња*, *нагоркиња*, *облакиња* итд. доста стара и да би је требало иновирати управо књигама каква је *Народна религија Срба у 100 појмова* Душана Бандића, јер реч је о лексемама које су и даље живе у српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандић 2004: Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Друго исправљено издање, Београд: Нолит.
- Вуков Рјечник: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1852.
- Ђорђевић 1953: Тихомир Ђорђевић, Вештица и вила у нашем народном веровању и предању, Српски етнографски зборник LXIV, Београд.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Vasa Pavković

FAERIES IN SASA'S DICTIONARY OF THE SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE AND VERNACULARS

Summary

In this paper, the author is examining the interpretation of the word *vila* (Serbian mythological creature commonly translated into English as 'fairy') in SASA's Dictionary, based on materials gathered in the book *Narodna religija Srba u 100 pojmova* (*Serbian National Religion: 100 Key Terms*) by Dušan Bandić. The analysis covers the names of faeries derived from the names of places they are commonly believed to inhabit or the places where they are believed to appear.

Keywords: faery, Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language and Vernaculars of SASA, national religion, lexicography, lexema.

МИЛИЦА Н. РАДОВИЋ ТЕШИЋ*
(Универзитет у Београду
Учитељски факултет,
Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 20. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

КОГА ЈЕ РОДА ИМЕНИЦА *ПЕШТЕР*?

У прилогу се скреће пажња на распрострањену двојаку употребу топонима *Пештер* која се у новинском језику јавља као именица мушког и као именица женског рода. С обзиром на деклинацију ове именице у аутентичном говору становника Пештерске висоравни, зване Пештер, те конгруентног атрибута уз њу, ауторка показује да је то реч женског рода и да се деклинира као именице женског рода које се у ном. јд. завршавају на нулти суфикс. Наводе се и различите ознаке рода у речницима. Први речник који је правилно одредио род именице *Пештер* јесте *Обратни речник* Мирослава Николића, за разлику од Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности који је погрешно означио да је *Пештер* именица мушког рода. Прати се употреба датог топонима у новинском језику.

Кључне речи: Пештер, деклинација, род, речници српског језика, новинска пракса.

1. Када је група београдских и новосадских лингвиста 1987. године путовала пругом Београд–Бар на Први научни скуп „Бошковићеви дани“ у Подгорици посвећен проф. Радосаву Бошковићу, на дугом путовању возом у вагонима се обично живо расправљало и о лингвистичким проблемима. Како је воз јурио из места у место, а би-

* milica.tesic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ло је то дању, често је предмет разговора био и назив неког топонима на прузи којом смо пролазили; обично су његове етимолошке или морфолошке особине биле занимљиве. (Још увек се сећам дискусије нпр. о *Пријеполу*, *Прибоју*...). У вагону у коме сам седела био је и проф. др Радојица Јовићевић са Филолошког факултета у Београду (у младим данима асистент Р. Бошковића), иначе један од главних организатора скупа. Он је тада нама из Института за српски језик (који смо у то време радили на Речнику САНУ) скренуо пажњу на једну грешку у дотадашњим (српскохрватским) речницима кад је у питању именица *Пештер*:¹ „Пазите, рекао је, обраћајући се нама из Института (мени, можда и Мирославу Николићу, или Пешикану, не сећам се да ли смо сви били у истом вагону), да и ви не погрешите кад будете обрађивали именицу Пештер, она није мушког рода, како је то грешком означио загребачки Рјечник хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности, него је то именица женског рода“. (Интерпретирам ово према сећању, али оно његово „пазите“ – чврсто сам запамтила!).

2. Није Речник САНУ у изради тада био ни близу слова П. Окончавало се тек слово М (13. књ.). Ја сам Јовићевићево упозорење памтила и сећала га се до данашњих дана кад реч *Пештер* улази у 20. књигу, чији рукопис ускоро доспева за штампање.

3. Пратили смо од тада редовно појаву ове речи у „Политици“, која иначе врло често (како зими у време великих снегова тако и лети кад пашњаке прекрију стада оваца) доноси напise и репортаже о овој прелепој србијанској висоравни. Она се у нашем дневном листу (за кога се у доброј мери може рећи да брине, или је бринуо, о правилној употреби језика), нажалост, појављивала двојако – у различитим морфолошким облицима – час као именица мушког, а час као именица женског рода: *на Пештеру* – *на Пештери*, *сир са Пештера* – *сир са Пештери* итд. Све то време били смо у недоумици да ли је *Пештер* женског или мушког рода. За топониме се иначе као стандардан облик узима онај који је изговорно аутентичан, тј. важећи на датом терену. Међутим, када је једног дана објављен текст у „Политици“ у коме се помињу двочлани (микро)топоними *Горња Пештер* и *Доња Пештер*, постало је сасвим јасно да је *Пештер* именица женског рода, будући да су конгруентни атрибути *горња* и *доња* недвосмислено показивали род дате речи.

¹ Колико ми је познато, Јовићевић је рођени *Пештерац*. Ако се добро сећам, у истом вагону је седео и Мирослав Николић, који је тада такође радио у Институту; имао је реферат на скупу.

4. Више година касније, држећи часове српског језика у Одељењу београдског Учитељског факултета у Новом Пазару, у више наврата сам проверавала код студената како деклинирају именицу *Пештер* која се у номинативу завршава на сугласник односно на нулти суфикс. Сви изворни говорници изговарали су: *Био сам на Пештери; Долазим са Пештери; Причамо о Пештери*. То је недвосмислено показивало да је *Пештер* граматичког женског рода и да се мења као именице *ствар, ноћ, љубав, радост* итд. У граматикама су то именице (Стевановићеве) четврте деклинационе врсте и имају посебне наставке, другачије од већине именица женског рода које се завршавају на *-а*: тј. не као *жена – жене – жени* него *ствар – ствари – ствари ...*

5. Ове године Радио-телевизија Војводине у више наставака емитовала је у вечерњим сатима емисију под називом „Историја с Пештера“. Иако је у наслову *Пештер* мушког рода, локални учесници, мештани, у емисијама које сам каткад пратила, употребљавали су Пештер као именицу женског рода. Да цитирам једног учесника: *Пештер њега цијела познаје!* Додуше, нисам све емисије пратила, па не могу тврдити да је то било доследно код свих учесника. (Скоро је на телевизији бивши муфтија новопазарски Зукорлић употребио синтагму: *на Пештеру!*).

6. Како је у новинском и уопште књижевном језику дошло до погрешне (прецизније: двојаке) промене и рода ове именице?² Већина именица у српском језику које се у номинативу завршавају на сугласник односно нулти суфикс – мушког су рода, па говорници који не знају аутентичну промену датог топонима на терену, мењају је по аналогији према тим именицама, нпр. *Пештер – Пештера – Пештеру...* као *Дурмитор – Дурмитора – Дурмитору...* или: *прозор – прозора – прозору...*³ Ако бисмо се ослањали само на језичко осећање, ве-

² Кад су у питању домаћи топоними, није редак случај да се у новинама и у другим случајевима појављују погрешни падежни облици: *Пљевље (Плевља) м. Пљевља, Ужицама м. Ужицу, Кремнама м. Кремнима, Рожајима м. Рожајама, Дићу или Дићама м. Дићима* (село *Дићи* на Коридору 11), *Билеће м. Билећа* итд.

³ Није редак случај да су именице на нулти суфикс понекад и двородне. Код једног нашег савременог писца у делу „Овога пута о болу“, у наслову се *бол* појављује као именица граматичког мушког рода, али у тексту врло често и као именица женског рода, тј. с различитим конгруетним атрибутима, или је чак различито слагање с предикатом, што није очекивано (али ни препоручљиво) код истог аутора, у истом тексту, често и на истој страни: *Бол је неопредива и непролазна, бол је моје једино трајно, тињајуће средиште. Не престајем да размишљам о њему, јер га стално доживљавам. Раз-*

роватно би већина говорника српског језика деклинирала ову именицу као именицу мушког рода. Верујемо да се на језичко осећање ослонио и новинар и писац Бошко Ломовић у писму Политикиној ауторки рубрике „Слово о језику“ кад јој је, како она каже, послао своја запажања о „недоследностима које су се увријежиле у нашем листу у вези са падежима и родовима – чак и у насловима“. Међу тим насловима, Ломовић је као неправилан навео и наслов: *Суша на Пештери, нема воде за стоку*, а у рубрици је одговорено: „У праву је господин Ломовић и када каже да је именица Пештер мушког рода и да уместо „Суша на Пештери“ треба писати „Суша на Пештеру“ („Политика“, 16. септембар 2017, Културни додатак, 10).⁴

7. А како стоји ствар кад је у питању *Пештер* у речницама? Топоним *Пештер* је мало заступљен у речницима. Нема га у Вукову *Српском рјечнику* у оба издања (1818, 1852). Ипак, ова реч се, истина у другом значењу, појављује у тзв. трећем издању Вукова *Српског рјечника* из 1898. године, које су за издавача Вукових свих списа Српске краљевске државне штампарије брижљиво и зналачки припремили П. П. Петровић и Љуб. Стојановић.⁵ У том издању се *Пе-*

уме се да то није само физичка бол, она која се да угасити седативима или морфијумом, не, то је бол на коју сам сваког јутра спреман ... И та ме бол држи у будном стању... Чак и када сам се, после толико времена, поново нашао у њеној близини, бол настао после њеног првог одласка није до краја ишчезао... То и није бог-зна-шта, до тлапња о томе да су ми они које сам највише волео нанели највише боли (Београд 2007, 128). Или у синтагамама: део тог бола, сопствену бол (136), његов бол, нека бол (137), њихова бол је конкретизована и добила је свој облик (142), први бол је минуо (143), уживам у болу (170). И тако кроз целу књигу. Претпостављамо да је писац имао неке књижевноуметничке разлоге да тако двородно употребљава именицу *бол*, али читалац те разлоге не може лако уочити.

⁴ Можемо се присетити како смо изговарали као именицу мушког рода име фудбалског тима *Вележ* (из Мостара) који је добио назив према истоименој планини *Вележ*, *Вележи* која је именица женског рода (в. РСАНУ, под Вележ). Међутим, *Палеж*, *Скрапеж* су им. мушког рода.

⁵ На почетку *Предговора трећем издању* аутори кажу: „Приређујући ново издање *Српског рјечника*, потписани су се старали да оно, и ако *исправљено и допуњено*, опет остане *Вуково*, тј. да у речнику исправе и допуне само оно што би и Вук учинио, да је одмах после свога другог спремао за штампу и ново, треће, издање речника. Тога ради, не уносећи у речник нових речи ни из других Вукових списа ни из народних умотворина које је Вук издао, потписани су се непрестано у свему држали II издања Вукова (1852)“. Приређивачи даље наводе да су извршили исправке и допуне (1) из Вукова ручног примерка II издања унели су нове речи које је Вук својом руком био додао и (2) друго издање су поредили са I издањем па су унете речи

иштер појављује у значењу „племе“: „Пештер, српско племе као кнежина близу Рожаја. Кажу да у Пештеру имају велике пећине“.

Прва појава именице *Пеиштер* у значењу „крај у Старој Србији“ појављује се у *Рјечнику хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности где је означена као именица мушког рода, што би значило да се мења по I деklinационој врсти (као нпр. *гуиштер*, -а, -у... или *Златибор*, -а, -у...). Потврде за то су из Српског етнографског зборника 5, 1070 и 8, 116. Такође се додаје: „Тако се ондје зове и неки рашњак“, према Српском етнографском зборнику 6, 421. Речник даје и могућу етимологију па каже да је „Pešter zasijelo srodno s imenicom ...peć i s ...Peći, te bi se mjesto -št- očekivalo -ć-“.⁶ Још се каже: „Ne će biti pravo, što Vuk u svome rječniku (1898) kaže, da je Pešter 'pleme'. Међутим, чини се да није сасвим јасно шта је Вук подразумевао под тим кад каже „српско племе као кнежина близу Рожаја“. *Кнежина* је „административно-територијална јединица коју сачињава неколико села“ па се ово може тумачити и као „кнежина (територија) на којој живи неко племе“.

8. Шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (4. том, Нови Сад, 1971) нема речи *Пеиштер*. Такође је нема нити једнотомни *Речник српскога језика* (Нови Сад, 2007).

9. Тек се именица *Пеиштер* у правилном *женском* роду – а не у мушком, и не двородно – с обзиром на падежне облике и атрибуте који важе у датом природном говорном окружењу, јавља у *Обратном речнику српскога језика* (Београд, 2000) Мирослава Николића, узетим према извору из Просветине Мале енциклопедије. Уверени смо да је професор Николић, као изврстан дијалектолог, знао како се реч употребљава у језику Пештераца пошто је и сам аутор сјеничком говору блиске дијалекатске студије: *Говори србијанског Полимља* (Николић 1991).

(осим вулгаризама) којих омашком нема у II издању, а унете су оне речи које су записане на маргинама Вукова ручног примерка I издања. Све нове речи у III издању дате су у курзивном облику, а међу њима и *Пеиштер*. За објашњење географских имена приређивачи се захваљују проф. др Јовану Цвијићу, а „била им је од помоћи и ваљана расправа арх. Н. Дучића „Црна Гора“.

⁶ Без намере да овде говоримо о етимологији, навешћемо само да апелатив *пеиштера* у значењу „пећина“ потиче из црквенословенског језика. У Даничићеву Речнику из књижевних старина српских наводи се *пеиштера*, *spelunca* са примером: *Въвъргоше ꙗко въ пеѣрѣ каменѣю* (из Живот св. Симеуна, 4). И П. Скок *пеиштера* и *Пештер* сматра позајмљеницама из црквенословенског језика (пећи – *пекти) с помоћу *-ера* и *-ер*.

Д. Барјактаревић у дијалекатској студији *Новопазарско-сјенички говори* (Барјактаревић 1966) у ауторском тексту доследно употребљава *Пештер* као именицу женског рода: „Засебну целину представља шиптарски живаљ на Пештери“ (стр. 12) или: „Остатак 'Климелата' на Пештери доцније је примио ислам“ (13).

10. У Речнику САНУ (у рукопису 20. књиге припремљеном за штампу) *Пештер* је дата као именица *женског* рода и са прецизном дефиницијом географског појма (према енциклопедијском извору): „планински предео у југозападној Србији на великој висоравни, између долине Лима, на западу, Ибра на југу, Новопазарског поља на истоку и Сјеничког поља на северу“. Како можемо и очекивати – Речник САНУ даје одговарајуће граматичке податке: ген. јд. *-и*, род *ж*. У овом речнику *Пештер* је и презиме (Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 360). Дају се још апелативи *пештара*, *пештер*, *пештера* (дијал. *пешћера*) у значењу „пећина“.⁷

11. Закључујући овај кратки прилог, можемо сугерисати ово. Било би добро (о томе смо у Институту за српски језик више пута говорили) да се уради један потпун и прецизан *речник имена места* у Србији (градова, села, општина, округа) са правилним етницима и ктетицима изведеним од тих назива. Ако бисмо такав речник имали, не би се дешавале свакодневне грешке у новинским и јавним гласилима. То би био користан приручник у новинарству који би допринео тачном навођењу имена места и тако унапређивао српску језичку културу. До тада – граматичке облике (важнијих) топонима морамо просто учити.

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1966: Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, *Српски дијалектолошки зборник XVI*, Београд.
 Николић 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, Београд.
 Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Граматички системи и књижевнोजезичка норма. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научно дело.

⁷ У Полимљу је чест случај да су именице на нулти суфикс двојаког рода. Николић наводи: *брисан простор* али и: *једна велика простор*, *по простори* итд.

РЕЧНИЦИ

- Вук Рјечник: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник* (изд. 1818, 1852, 1898).
Даничић Рјечник: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд, 1863–1864.
Николић 2000: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик, Палчић – Матица српска.
Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.
Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 20, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 2017.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, IX, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1924–1927.

Милица Н. Радовић Тешић

КОГА ЈЕ РОДА ИМЕНИЦА ПЕШТЕР?

Резиме

Ауторка се у раду осврће на једну појаву карактеристичну за новински језик да се топоним *Пештер*, који се односи на познату србијанску висораван, употребљава двојако – као именица мушког или као именица женског рода. Да није реч о двородној именици, нити о именици мушког рода, показују примери употребе дате речи у говору становника пештерског краја, али и (микро)топоними *Доња Пештер* и *Горња Пештер* где је конгрунтни атрибут у женском роду. Даје се преглед обраде именице *Пештер* у речницима. У раду се констатује да први речник који правилно означава да је *Пештер* именица женског рода (тј. припада четвртој деклинационој врсти) јесте *Обратни речник* Мирослава Николића.

Кључне речи: Пештер, деклинација, род, речници српског језика, новинска пракса.

УДК 811. ...
811...

НИКОЛА И. РАМИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик)**

Оригинални научни рад
Примљен 17. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ИЗ ЛЕКСИКЕ ЛИВАДАРСТВА У ГОВОРУ СРБА ДОЊЕГ ЛИВАЊСКОГ ПОЉА

У раду се говори о лексици која се односи на *ливадарство* у говору Срба доњег Ливањског поља. Основни циљ јесте забиљежити лексику која функционише у оквиру семантичког поља *пољопривредне алатке за припремање сијена*, и протумачити лексичко-семантичке односе међу лексемама које то поље сачињавају.

Кључне ријечи: дијалекат, народни говор, лексикон, лексички подсистеми, ливадарство.

0. Лингвистичка истраживања лексикона народних говора, а унутар њих и лексичких подсистема који се односе на поједине области човјековог живота и рада, неодложан су задатак дијалекатске лексикографије, као и других дисциплина које се на неки начин баве дијалекатском лексиком. Фиксација термилошких система везаних за поједине домene традиционалне материјалне и духовне културе¹ у многим западнијим локалним говорима веома је отежана. Потпун инвентар јединица из тих (под)система у некима од њих никада неће бити састављен, нити ће бити на ваљан начин протумачена лексика

* nikola_ramic@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О принципима тематских истраживања лексике традиционалне културе исп. Недељков 2009, а о различитим ставовима о томе како успоставити критеријуме за разликовање *термина* од *не-термина* у оквиру те лексике исп. Рамић 2014. и тамо наведену литературу.

која их сачињава. Узрок томе јесу историјске околности, односно чињеница да је становништво многих западнијих подручја у којима су живјели Срби, због ратова крајем прошлога вијека, напустило своја станишта. Расељавање је радикално измијенило њихов начин живота и довело до раскидања са традиционалним облицима привређивања. Тиме се лексика која репрезентује стварност каква је била у појединим сегментима, на неком од тих географских простора, неминовно потискује у заборав.

0.1. На простору доњег Ливањског поља некада су живјели искључиво Срби ијекавци.² Данас је тај простор у великој мјери испразњен од становништва,³ па фиксација лексике у којој се чува слика некадашњег начина живота и рада, а која се још увијек може забиљежити од ријетких повратника⁴ из избјеглиштва, по правилу старијих људи, добија посебну димензију. То је претежно сточарски крај, са доста пашњака и ливада. Климатске прилике на томе простору су такве да је за исхрану стоке током зиме потребно припремати доста хране. Због тога је традиционално посебна пажња посвећивана чувању ливада и сакупљању сијена, па су *кѡсидба* и *кѹпљачина* увијек заузимали посебно мјесто између свих других послова становника овога краја. У овоме прилогу настоји се лексичко-семантички протумачити лексика која се односи на ту сферу њиховог живота и рада.

1. Термин *ливадарство* не функционише у лексикону овога говора. Дјелатност спремања сијена од траве са заштићених *ливада* (у овоме говору дијалекатски фонетизам *лївода*, ген. мн. *лївѡдѡ*) и уз-

² На рубовима сјевеозападног дијела поља, испод планина Старетине, Динаре и Шатора, које поље окружују, смјештена су села Нуглашица, Грковци, Бастаси, Богдаши, Врбица, Радановци, Бојмунти, Прово, Губин, Сајковић, Јаруга, Црни Луг, Пржине, Горњи Казанци и Доњи Казанци. Два села са мјешовитим становништвом, Челебић и Чапразлије, налазе се југоисточно, на простору који граничи са Хрватима икавцима.

³ Према подацима забиљеженим шездесетих година прошлога вијека, то подручје било је „доста густо насељено“, јер „у Ливањском пољу земља није тако слаба као на осталим нашим крашким пољима“ (в. Поповић 1961: 119).

⁴ Ареална истраживања овакве лексике, која подразумевају постојање мреже унапријед утврђених пунктова (обично на основу сазнања из етнолошке и етнографске литературе), и добрих могућности избора поузданих информатора, у садашњим приликама на овоме простору није могуће спровести на одговарајући начин. На располагању истраживачима још су само ријетки појединци који су запамтили како је некада било и како се радило. Аутор овога чланка одрастао је на том подручју па је грађу могао критички процјењивати и у извјесној мјери допуњавати је.

гојене на *мѣкотам* (овдје отворенији изговор и дјелимична редукција средњих вокала у предакценатској позицији, па је тако нпр. у ном. јд. *мѣкота*, док је под акцентом средњештокавска артикулациона вриједност, као у ном. мн. *мѣкоте*) и *кр̣чевинама* означава се лексемом *кѡсидба*. Под тим појмом подразумијева се више активности, а не само „резање, одсијецање траве косом“, на шта упућује основно значење лексеме *кѡсити* (в. Речник САНУ). То је скуп активности усмјерених на припремање *пѣћѣ*, како се овдје означава сточна храна, и то претежно сијено од ливадских трава – *сѣтно сѣјено* („је: континуант дугога јат, као фонетски специфична једносложна секвенца чији је први, затворенији дио сведен на редукован вокалски елеменат боје *и*), и у мањој мјери *бѣра* („слабо квалитено сијено од барске траве барине“): од чувања и гајења траве, преко њеног кошења, сушења, сакупљања сијена, превоза до мјеста складиштења, самог складиштења и др. Током тих активности предузимају се разноврсне радње и користе одговарајућа оруђа, направе, објекти и др. Та изванјезичка стварност, изванредно важна за живот сточара, веома је сегментирана, па њено језичко представљање захтијева богат лексички фонд организован у више семантичких поља.

2. У овоме раду биће представљена лексика којом се означавају оруђа којима се *кѡсѣ трава* и *кѣпѣ сѣјено*, тј. *кѡса* и *рѡкитало*, и лексика која се односи на дијелове косе и алате којима се она одржава, као и скуп лексема којима се именују оруђа која спадају у *рѡдило* за *кѣпљачину*, и њихови дијелови.

2.1. Лексема *кѡса* функционише са двије семеме, јер се њоме означава „пољопривредна алатка за кошење траве, која се састоји од дугог, лучно повијеног сјечива и косишта на које је то сјечиво насађено“, а означава се и „само то сјечиво“ (исп. Речник САНУ). Сјечиво израђује мајстор ковач у ковачници која се назива *вѣганъ*, па је то *кѡса кова̀ница*, а она која је фабричке израде назива се *кѡса лѣпара* (ријетко се користи). Горњи, зашиљени и мало закривљени дио сјечива назива се *вр̣* или *кр̣ива*, а доњи дио, онај који је при косишту, назива се *пѣтица*. Истрошена коса назива се *скѡсак*, а служи за кошење корова.

2.1.1. *Кѡсѣште* је дрвени дио косе, у виду дуже држаље са ручкама, на који се насађује метално сјечиво.

2.1.1.1. Косиште има двије ручке, и то једну за лијеву и једну за десну руку. Те ручке се називају *рѣцељи*: лијеви – који је прав, па је *пѣвнѣ рѣцељ*, и десни – који је закривљен, па је *кр̣ивѣ рѣцељ*. Некада се лексемом *рѣцељ* означава само *кривѣ рѣцељ*, а онај који је на врху косишта и прав је, остаје без посебног назива (у неким крајевима га нема на косишту).

2.1.2. Када се насади на косиште, сјечиво косе се учвршћује и подешава одговарајућим металним обручем који се назива *гривина*. Гривина је ручне израде, начињена ковањем у вигњу, и на косе кованице се заглављује набијањем, а ријетко је фабричке израде и служи за учвршћивање коса лепара, када је са шрафом. Осим тога што служи за причвршћивање сјечива косе за косиште, *гривинџ* се сјечиво подешава за кошење разних врста трава. Тако се коса може *затрјавити* („подесити сјечиво тако да буде под већим углом у односу на косиште, тј. да буде више окренуто ка земљи“, што је подешавање за ситније, *чипе* траве на *затјегнутим*, равним ливадама), или *отрјавити* („подесити сјечиво тако да се сасвим смањи угао у односу на косиште, тј. *одбити*, преусмјерити сјечиво од земље“, за крупније траве, обично мекоте или за барину).

2.1.3. Да би била подесна за рад, коса се редовно *клѣпā* (*клѣпати*, *-ā*, у императиву *клѣпāj*), тј. откива да јој се истањи сјечиво. За то се користи *ālāt*, а у алат спадају *клѣпац*, *бѣбица* и *дѣска*.

2.1.3.1. Основна алатка за клѣпање косе јесте *клѣпац*. То је чекић чије су обе стране једнаке, и са сведеним заобљеним врховима.

2.1.3.2. Уз клѣпац, у алату за откивање косци са собом увијек имају *бѣбицу*, како се назива мали нарочито израђен наковањ, са издуженим доњим дијелом који се забија у земљу.

2.1.3.3. Да би бабица била стабилна када се побија у земљу, користи се *дѣска*, тј. омањи раван комад дрвета, који на средини има рупу кроз коју се протура доњи дио бабице. На дасци, са горње стране, некада су издубљене рупе у које се сипа вода у којој косац кваси клѣпац када клѣпа.

2.1.4. Поред редовног клѣпања, косац за вријеме косидбе сјечиво косе редовно оштри. За то користи прибор који носи у *вод"јѣру*. *Вод"јѣр* је издубљени комад дрвета у којем се носе *брѹсови* и *квѣсилица* потопљени у води.

2.1.5. *Брѹс* је алатка којом се сјечиво косе оштри, односно коси *йзвлāчй жйца*.

2.1.6. Сјечиво се прије оштрења редовно кваси водом, а то се чини помоћу *квѣсилицѣ*. *Квѣсилица* је комад крпе причвршћен за дрвени штапић, који се натопа у *вод"јѣру* водом да би се њоме наквасило сјечиво косе прије оштрења.

2.1.7. *Вод"јѣр* се око струка косца причвршћује нарочито оплетеном и украшеном врпцом која се назива *вод"јѣрњачā*.

2.2. *Рѣдило* за *кѹпљачину* назива се *рѣкитало*. То је оруђе које се користи за купљене сијена на ливади, а у њега спадају *грѣбље* и *ви́ле*.

лексеме унутар ових структура појављују и као хипоними и као хипероними.

3.2. У осврту на фонетско-фонолошке одлике које се у овим лексемама манифестују и на морфолошку структуру лексема, може се примијетити неколико појединости важних за квалификацију овога локалног говора. Ово је ијекавски штакавски говор са типичним цртама које га у оквиру новоштокавскога комплекса супротстављају непосредно граничним икавским шћакавским говорима (исп. овдје нпр. *с"јѐно, вѡд"јѐр, кѡсѝиште, грѣбљѝиште* наспрам *сѝно, вѡдѝр, кѡсѝишће, грѣбљѝишће*, како је у говору сусједних икаваца). Структурно-семантичка својства анализираних твореница показују да су овдје активни дијалекатски творбени модели који допуштају сагледавање везе значења лексема и компоненти које их творе – што је једна од општих одлика дијалекатске лексике, а често је управо то један од диференцијалних знакова територијално раслојених идиома (исп. нпр. *кѡсѝиште, пѣрожак, рѣцељ* и др.).

4. У закључку је могуће констатовати да дијалекатски подаци који се манифестују у формалној структури лексема потврђују да се овај локални говор већином својих одлика укључује у групу западнобосанских ијекавских говора источнохерцеговачког (херцеговачкокрајишког) дијалекта (в. Дешић 1976). Овакву лексичку грађу, иако углавном посвједочену и на другим странама српске језичке територије у истој или сличној форми и блиског семантичког садржаја, потребно је фиксирати јер то омогућава поређења са стањем инвентара лексике истих семантичких поља у другим локалим говорима – посебно у непосредно граничним, који су на југоистоку икавски, а на сјеверозападу ијекавски. Тако се могу утврђивати домаћаји појединих изоглоса и пратити начини њиховога удруживања, а могућа је и прецизнија идентификација изолекси, важних како за дијалектологију тако и за етнолингвистику. Осим тога, оваква лексика, репрезентујући начин постојања макар једнога дијела изванјезичке стварности на једном географски ограниченом простору – који је у наше вријеме због ратова скоро сасвим остао без становништва, свједочи о једном локалном идиому и животу његових носилаца.

ЛИТЕРАТУРА

Дешић 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник XXI*, Београд.

- Недељков 2009: Љиљана Недељков, Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе, *Гласник Етнографског института САНУ* LVII/1, Београд, 189–200.
- Поповић 1961: Cvetko Đ. Popović, Privreda, u: Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. XV–XVI, Sarajevo, 119–139.
- Рамић 2014: Никола Рамић, Дијалекатска варирања у оквиру лексике традиционалне материјалне културе, Српски језик XIX, Београд, 585–594.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959 – .
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Толстој 1984: Н. И. Толстој, Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвостатистичкој перспективи, у: Јован Јерковић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет, 181–190.

Никола И. Рамић

ИЗ ЛЕКСИКЕ ЛИВАДАРСТВА У ГОВОРУ СРБА ДОЊЕГ ЛИВАЊСКОГ ПОЉА

Резиме

У раду је са лексичко-семантичког аспекта протумачена лексика којом се именује прибор за кошење траве и сакупљање сијена у говору Срба доњег Ливањског поља. Све манифестације дијалекатских црта које је могуће уочити у формалној структури ових лексема показују да тај локални говор спада у групу западнијих ијекавских говора источнохерцеговачког дијалекта, а саме лексеме омогућавају прецизнију идентификацију изолекси важних и за дијалектологију и за етнолингвистику.

Кључне ријечи: дијалекат, народни говор, лексикон, лексички подсистеми, ливадарство.

УДК 811. ...
811...

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ*
(Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 23. августа 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

КОРАЈСКА ДИВИЦА И ДАЉИНСКА АСИМИЛАЦИЈА ВОКАЛА

У раду се даљинском асимилацијом вокала објашњава наста-
нак топонима *Дивица* из атара Кораја, насеља на путу између Бијељине
и Тузле. Тиме се искључује могућност да наведени топоним чува
траг икавског супстрата.

Кључне речи и изрази: даљинска асимилација вокала, ијекавски
говор, икавски говор, топоним.

1. Тридесетак километара западно од Бијељине, на друму пре-
ма Тузли, лежи питомо место *Корај*, надалеко познато по вредним
трудбеницима и чувеном воћу, тамошњем најважнијем производу.
Почетком XX века Корај је имао око 400 кућа „и нешто више од 2000
житеља, самијех муслимана“ (Ћатић 1901: 444).

Ијекавски рефлекс јата и новоштокавска акцентуација говор
Корајаца несумњиво укључују у херцеговачко-крајишки дијалекат. О
наведеним језичким особинама уверљиво сведочи ономастика Кораја
(етници: *Корајац* и *Корајлија*, *Корајка*, ктетик *корајски*), коју је при-
купио, средио и у Ономатолошким прилозима објавио Хајрудин Бај-
ректаровић (Бајректаровић 2005), рођени Корајац. У корајској топо-

* profesorremetic@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка
истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство
просвете (бр. 178020), науке и технолошког развоја Републике Србије.

нимији стоји и *Дивица*, име једне њиве, предмет нашег интересовања.¹

2. У разматрању питања порекла топонима *Дивица* најупутније је, по нашем мишљењу, поћи од некадашњег лика **дѣвица*. То значи да се до данашње *Дивице* дошло истим путем којим се стигло и до ликова *сикира*, *видрица* (Ивић 1985: 71–72), као и до хидронима *Дитиња* (Ивић 1985: 326–330). На исти начин, уосталом, добијени су и „икавски“ *дитићи* у зони незамењенога јата (Реметић 1981: 68, 94), као и ојконим *Дивич* код Зворника (Реметић 1999). Корајској *Дивици*, најкраће речено, екавски пандан би била *Девица*.

3. Имајући у виду нашу дијалектолошку доктрину, односно дугу научну дискусију, у којој су учествовали највећи српски и хрватски ауторитети, о ранијем дијалекатском статусу подручја Кораја и његове шире околине, не треба заобићи ни питање: крије ли се, неким случајем, у топониму *Дивица* органски икавски рефлекс јата? У том случају имали бисмо посла са језичким супстратом, остатком појаве у основи затрвене доласком ијекавске досеђеничке струје. Српску (и хрватску) дијалектологију обележила је вишедеценијска полемика око проблема дијалекатске основице средњовековне источне Босне. Простор између Дрине и Босне деценијама је, примера ради, Александар Белић сматрао изворно икавским. По њему је икавски источnobосански идиом играо врло важну улогу у генези шумадијско-војвођанског дијалекта, који је, по мишљењу водећег српског језикословца прве половине XX века, настао укрштањем домаће екавице и из источне Босне унете икавице (Белић 1905; Белић 1929; Белић 1958; Реметић 1981 и тамо нав. лит.). Милан Решетар је, на другој страни, предност давао аутохтоном органском развоју овога новоштокавског дијалекатског типа (Решетар 1907: 14–17, 68). Његову теорију у основи је прихватио и новом аргументацијом још чвршће утемељио Павле Ивић (Ивић 1955–1956: 106–121; Ивић 1985: 71–72, 80–82). Практично сва каснија теренска истраживања потврђивала су и подупирала Решетарово и Ивићево тумачење. Данас је, уосталом, јасно да се на источnobосанском терену мора говорити о изворном ијекавском, односно ијекавско-екавском дијалекатском супстрату (Брабец 1957–1958; Брозовић 1966; Реметић 1982). У широкој зони северозападне Србије (терен оивичен околином Обреновца и дрин-

¹ Овај прилог написан је пре публикавања Бајректаровићевог рада, али се, стицајем околности, тек сада објављује. У грађи припреманој за штампу аутор ми је тада лик *Дивица* изговарао са краткoузлазним акцентом на иницијалном слогу (*Дивица*), уместо кога у штампаној верзији (Бајректаровић 2005: 445) стоји краткосилазни (*Дивица*).

ским падинама Вацевских планина) посведочена је фонолошка индивидуалност јата у основи речи (Реметић 1981; Симић 1980) комбинована са већином такозваних икавизама шумадијско-војвођанског типа. Реч је о крунском доказу да Дрина у прошлости није била граница између икаваца и екаваца него између источнобосанских ијекаваца и западносрбијанских јатоваца, носилаца незамењеног јата (Реметић 1981: 99). Све изнето искључује и могућност да корајска *Дивица* представља потврду, траг икавскога говорног типа на том терену. И *Дивица* је, дакле, као и већ помињани ојконим *Дивич* поред Зворника, настала даљинском асимилацијом вокала.

ЛИТЕРАТУРА

- Байректаровић 2005: Hajrudin Bajrektorović, Onomastika Koraja, *Onomato-loški prilozi XVIII*, Beograd, 431–454.
- Белић 1905: А. Белић, *Диалектологическая карта сербскаго языка*, Отдельный оттискъ изъ „Сборника по славяноведению“ ИИ, Санктпетербургъ 1905 (датум сепарата; на самом зборнику стоји година 1906), 1–59 (с картом).
- Белић 1929: А. Белић, Штокавски дијалекат, у: Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, ИВ, Загреб: Библиографски завод, 1064–1077.
- Белић 1958: А. Белић, Периодизација српскохрватског језика, *Јужнословенски филолог XXIIII*, Београд, 3–15.
- Брабец 1957–1958: Ivan Brabec, Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima), *Pitanja književnosti i jezika IV–V*, sv. b, , Sarajevo, 43–86.
- Брозовић 1966: Dalibor Brozović, О problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, *Hrvatski dijalektološki zbornik II*, Zagreb, 119–208.
- Ивић 1955–1956: Павле Ивић, О неким проблемима наше историјске дијалектологије, *Јужнословенски филолог XXI*, Београд, 97–129.
- Ивић² 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 1993: Павле Ивић, Вода Дитиња и даљинска асимилација вокала, *Philologia slavica. К 70-летию академика Н. И. Толстого*, Москва: Российская академия наук. Отделение литературы и языка. Отделение истории. Институт славяноведения и балканистики, αНаукаЕ, 326—330.

- Реметић 1981: Слободан Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, Београд, 7–105 (са картом).
- Реметић 1982: Слободан Реметић, О још једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 9/2, Београд, 181–186.
- Реметић 1999: Слободан Реметић, Село Дивич и даљинска асимилација вокала, *Српски језик* IV/1–2, Београд, 265–268.
- Решетар 1907: Милан Решетар, *Der štokavische Dialekt*, Wien: Kais. Akad. der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Ling. Abt. VIII.
- Симић 1980: Радоје Симић, Скица за дијалектолошку карту северне Србије, *Југословенски семинар за стране слависте* 31, Београд, 93–136.
- Ћатић 1901: Alija Ćatić, Bilješke o Koraju i Tutnjevцу, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XIII/2–3, Sarajevo.

Слободан Н. Реметић

КОРАЈСКА ДИВИЦА И ДАЉИНСКА АСИМИЛАЦИЈА ВОКАЛА

Резиме

У раду се даљинском асимилацијом вокала тумачи настанак топонима *Дивица*, локалитета у Корају, насељу на путу између Бијељине и Тузле. *Дивица* је, највероватније, настала на исти начин као и сеикавскиЕ ликови *сикира* и *видрица* у екавским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, односно као и хидроним *Дитиња* у западној Србији и ојконим *Дивич* код Зворника.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 13. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЛЕКСЕМЕ ЗА ИМЕНОВАЊЕ ОСОБА МАЛЕ ГЛАВЕ У ГОВОРИМА СВРЉИШКОГ КРАЈА

У овом раду представљене су именичке лексеме којима се на основу семе изгледа „који је мале главе“ именују особе у говорима сврљишког краја. Коришћена грађа прикупљена је при изради докторске дисертације *Антрополошка лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ*, а употпуњена подацима из *Антрополошког речника југоисточне Србије* Н. Богдановића. Анализом је обухваћено 20 именичких лексема, углавном заснованих на субјективној оцени појединаца, али и на уверењима и представама патријархалне заједнице.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочки дијалекат, сврљишки крај, мала глава, субјективна оцена.

Предмет нашег истраживања јесу лексичке јединице којима се у говорима сврљишког краја¹, (источна Србија) именују лица на основу семе изгледа „који је мале главе“. Анализом су обухваћене именичке лексеме: *запртак*; *кошта́н*; *лиси́ца*; *мајму́н*, *мајмунџа*; *ма́лиша*, *маљуза́н*; *на́каз*, *невесту́лка* / *невесту́ља*; *песни́чка*; *причу́д-*

*anasavic81@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Сврљишки говор не постоји као посебан говор једног краја. Јединствено општинско подручје Сврљига покривају два говорна типа призренско-тимочке дијалекатске области – источни део припада тимочко-лужничком, а западни сврљишко-заплањском типу.

њак, причудњица; путпудалџа; пуљоглавац / пуљогљавац, пуноглавац, пуљоглава; цацарац, цацарка / цацарка; шућур, шућурче.

Будући да говорна подручја обухваћена *Речником села Каменице код Ниша* В. Јовановића, *Тимочким дијалекатским речником* Ј. Динића и *Речником тимочког говора* Љ. Рајковића Кожељаца представљају шира подручја у која се делови сврљишког краја укључују као периферија, податке забележене на терену упоредили смо с онима који су у њима регистровани.

Лексемама *малиша* и *маљузан* примарно се именује „особа мала, ниска раста“, али се посредством перспективизације употребљавају за именовање особе мале главе. Ови именички деривати јесу у односу релативне синонимије јер се њима изражава различит субјективни став према носиоцу дате особине (Драгићевић 2007: 250–251). Дериват *малиша* у основном значењу ’човек малог раста’ (РМС 1969: 284) доспео је у ове говоре посредством књижевног језика. Код њега доминира хипокористично значење које произилази из семантичког односа основинске речи *мали* и суфикса *-иша*. Међутим, у одређеним контекстно условљеним ситуацијама, утемељеним на бројним екстралингвистичким факторима, односно на психолошким и културним нормама говорне заједнице, може се испољити и пејоративно значење. Наиме, у говорној ситуацији из деминутивног може произаћи пејоративно значење, које је условљено негативним ставом говорника према носиоцу особине. У таквом контексту одређени облик јесте само формално деминутив, док се као доминантно јавља секундарно, пејоративно значење условљено потенцијалном диференцијалном семом, у овом случају – ’који је закржљао, заостао у развоју’. Дакле, негативна конотација која се прикључује секундарном значењу, заснива се на афективности коју испитаник има према особи ’који је мале главе’ и представља његову вербалну асоцијацију на дати стимуланс (Драгићевић 2010: 56–57).

Примарно пејоративно значење деривата *маљузан* условљено је пејоративношћу основинске речи *маљоз* / *маљуз*, у основном значењу ’који је ниског раста’ (Рајковић Кожељак 2014: 265), док примарно неутрални суфикс *-ан* развија пејоративну вредност у контакту с пејоративном творбеном основом. Потврду да је реч о негативној физичкој особини нуди и илустративни материјал који прати придевску лексему *маљозес*, *-та*, *-то* у значењу „који је малог раста, који је доста ситан“ (Динић 2008: 399; Рајковић Кожељак 2014: 265). Потврду да је реч о непожељној физичкој особини нуди и илустративни материјал у вези са придевском лексемом *маљозес*, *-та*, *-то* у значењу „који је малог раста, који је доста ситан“. У тимочком крају Динић (2008: 399) је забележио карактеризацију типа „Добро момче, са-

мо малко маљозесто“, а Рајковић Кожељца (2014: 265) „Остáл је маљозес“.

Један број именовања настао је метафоризацијом према различитим ентитетима из човекова окружења: *зап́ртак*, *коштáн*, *песни́чка*, *ца́царац*, *ца́царка* / *ца́цáрка*; *шу́ћур*, *шу́ћурче*. Метафоричка номинација подстакнута је везом по сличности између датог појма и човека мале главе.

У РСАНУ (1969: 313) лексема *зап́ртак* дефинисана је као мало јаје 1. „које кокош снесе на послетку, кад престаје носити“ и 2. „јаје у коме је угинуо заметак“. Динић (2008: 231) поред првог бележи и значење „онај који је закржљао, који је мали растом“. Скок (1973: 643) наводи да је реч о префиксалној твореници словенског порекла (од индоевропског корена **per-* „родити“) чије се значење „*starmali*, *ratuljak*, *panus*“ метафорички развило из значења „*ovum ventosum*, *му́сак*“. Развој секундарног значења омогућила је сема „мала величина“, која се и у примарном и у секундарном значењу јавља као диференцијална. Поред тога, у хијерархијској структури лексеме *зап́ртак*, са значењем „покварено јаје, мућак“, у самом врху је сема „покварен, лошег квалитета“ која је при развоју секундарног значења условила и развој пејоративности.

Именичка лексема *коштáн* настала је супстантивизацијом придева. Како Скок (1972: 163) каже, реч је о придеву словенског порекла са суфиксом *-ан (-ьн)* којим се описује онај „који је од кости“. Динић (2008: 356) региструје придевску лексему *коштáн*, *-а*, *-о* „који има тврду љуску, коштуњав“, док се у сврљишким говорима овом лексемом именује орах. Дакле, најпре је на основу семе „који је тврд“ дошло до метафоричког повезивања ораха и кости, а потом је сема „који је мали“ условила метафоричко преношење имена с ораха на особу мале главе. Народно веровање по коме је орах „дрво подземног света, вештица и злих духова“ (СМР 1970: 237) доприноси митолошкој семантичкој спецификацији забележене лексеме, што особе оваква изгледа додатно негативно квалификује.

Сема изгледа у којој је садржана информација о величини главе мање од прототипичне била је главни стимуланс при настанку метафоричког назива *песни́чка*. Иако је реч о деминутивном облику – *песни́чка* ’мала песница’ (Јовановић 2004: 531; Динић 2008: 566), при развоју секундарног значења развија се афективност коју прати негативна конотација.

Синонимима *ца́царка* и *шу́ћур* именује се врста мале тикве, што потврђује и Рајковић Кожељац (2014: 601, 1034). Секундарно значење које се односи на малу главу настало је метафоричким преносом назива с биљке на особу мале главе. Овакву семантичку реали-

зацију бележи и Динић (2008: 875). Из значења „мала глава“ синегдохом се развило значење „особа мале главе“. Лексемом *шућур* и деми-нутивним обликом *шућурче* истовремено се именује мала глава и особа мале главе. На другој страни, напореда с дериватом *цацарка* / *цацарка* којим се именује врста тикве, али и жена мале главе, развија се и мушки корелатив *цацарац*.

Потврђен је и велики број секундарних семантичких реализације зоолошких лексема које се односе на човека мале главе: *лисица*; *мајмун*, *мајмунџа*; *невестуљка* / *невестуљћа*; *пуљоглавац* / *пуљогљавац*, *пуноглавац*, *пуљоглавка*; *путпудалћа*. Забележене зоометафоре углавном се темеље на семантичким компонентама које су у вези са изгледом животиње. Будући да смо већину ових лексема потврдили у само једном пункту и да потврде значењу 'који је мале главе' нема у дијалекатским речницима, не можемо рећи да су оваква именовања поникла на искуству и да су плод колективне експресије говорне заједнице, већ су најчешће резултат вербалне асоцијације дијалекатских говорника.

Секундарно значење лексеме *лисица* – „особа мале главе“ добијено је метафоричком трансформацијом само једне семе „који је мале главе“ из основног семантичког садржаја. Наиме, у семској структури основног значења лексеме *лисица* сема „мала глава“ налази се на периферији и ретко утиче на развој секундарних значења. Сличном вербалном асоцијацијом испитаника подстакнут је назив *невестуљка* / *невестуљћа*. Широм говорног подручја лексема *невестуљка* / *невестуљћа* примарно се употребљава за именовање ласице, животиње из реда куна (Динић 2008: 475), чији физички изглед карактерише релативно мала глава у односу на тело. Оваква телесна карактеристика била је повод метафоричког повезивања и преноса назива на особу мале главе.

Секундарно значење корелативног пара *мајмун*, *мајмунџа* базира се на семантичкој компоненти „који је мале главе“ и негативној колективној експресији утемељеној на искуству. Пејоративно значење лексеме *мајмун* произилази из фигуративног значења које се односи на неозбиљно, глупо понашање, опонашање других ради придобијања пажње и сл. (РСАНУ 1981: 782), за шта у народу постоји израз „човек кратке, мале памети“. Метафоричком асоцијацијом заснованом на трансформацији апстрактно–конкретно (мала памет – мала глава) развија се значење које се односи на недовољну човекову физичку развијеност.

Лексема *пуноглавац* „ларва жабе“ забележена је у фонетским варијантама: *пуноглавац*, *пуљоглавац* / *пуљогљавац*, а потврђен је и женски корелатив *пуљоглавка*. Ниједан дијалекатски речник не реги-

струје ову лексему у секундарном значењу „који је мале главе“. Нејасноћа је појачана и чињеницом да је на телу пуноглавца управо глава доминантна! Такође, ни семантика првог дела ове сложенице није потпуно јасна. Према Скоковом (1973: 74) мишљењу реч је о деминутиву чешког порекла *pules*, која је на „српскохрватском“ говорном подручју замењена с *полу-* и *пуно-*.

Из основног значења лексеме *путпудáљћа* „птица препелица“ метафоричким преносом развило се значење „особа мале главе“. Јовановић (2004: 273) у истом значењу бележи фонетску варијанту *путпудáјка*. Величина препеличје главе релативно је мала у односу на тело, те је сема изгледа подстакла овакву асоцијацију испитаника.

У руралним срединама, каква је и ова, сматра се да је непожељна физичка обележеност у посредној или непосредној вези с вишим силама, што се на језичком плану исказује називима чије се примарно значење везује за семантичку категорију демононима (Радић 2000: 893). Верује се да многи телесни деформитети и специфичности које нарушавају складност човекова тела и лица сугеришу демонски карактер. Тако се и за именовање особе мале главе употребљавају лексеме *наказ* и *причудњак*, *причудњица*.

Веома ружна, нагрђена особа, изражених физичких недостатака широм говорног подручја именује се називом *наказ* / *наказа*. Митолошка димензија лексеме *наказ* види се и у секундарном придевском облику *наказан*, који је дефинисан као „који је унакажен, нагрђен, веома ружан“, али и „чудовишан, накарадан, изопачен“ (РМС 1990: 551). Етимологија лексеме *наказ* / *наказа* наводи на реконструкцију њеног основног значења. Скок (1971: 320) говори о поствербалу *nakaza* с општесловенском основом *kaz-* која је настала превојем од општесловенске основе *čez-* потврђене код глагола *чезнути*. У РЈАЗУ (1884–1886: 19) глаголска лексема *čeznuti* дефинише се у значењу „čezne tko ili što kad ga nestaje, kad u sebi gine, opada, slabi, i to od kakoga god zla u kom se nahodi; čeljade najviše od zla duševnoga: od straha, od brige, od jada, od tuge, od tuge koja može biti i u ljubavi i u želji, kad čega nema a želi se, rijetko od zla tjelesnoga, od bola tjelesnoga“ и доводи у везу с лексемом *nakaza* (РЈАЗУ 1911: 385–386) за означавање човека који је од патње и бола физички пропао и изобличен. Митолошка спецификација лексеме *наказа* остварује се посредством сема „страшан“ и довођењем у синонимни однос с лексемом *утвара*, натприродним бићем српске митологије (СМР 1970: 306).

Корелативни пар *причудњак*, *причудњица* забележен је у једном пункту. Први део ове префиксално-суфиксалне творенице чини префикс *при-* који уноси деминуцију у значење речи (Скок 1973: 39), док у другом делу препознајемо основу придева *чудан* у значењу „što

робуђује u коме чуђење“ (РЈАЗУ 1884–1886: 84), који упућује на нешто натприродно, фантастично, али и страшно (Исто: 95).²

Бројност и разноврсност квалитативних критеријума за дефинисање онога што је у руралној патријархалној средини естетски прихватљиво, условили су конституисање чак 20 експресивно спецификованих именичких лексема. Највећи број ових речи настао је метафоризацијом према различитим ентитетима из човекова окружења. Оваква именовања доприносе нијансирању човекових особина и богаћењу лексичких средстава у експресивном погледу јер садрже сему оцене и то обично негативну. Иако је формирање ових лексичких јединица првенствено засновано на визуелној перцепцији, при сагледавању њихових значењских вредности у односу на прототип битну улогу имали су и многи екстралингвистички фактори, у првом реду вербалне асоцијације испитаника на дати стимуланс, али и социокултурне специфичности говорне заједнице у којима су садржане традиционалне животне вредности човека из руралне средине.

ЛИТЕРАТУРА

- Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, Вербалне асоцијације кроз лексичке односе и културу, у: *Пети међународни интердисциплинарни симпозијум „Сусрет култура“*. Зборник радова 1, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 585–592.
- Јовановић 2004: Властимир Јовановић, Речник села Каменице, *Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд, 313–688.
- Јовановић 2007: Властимир Јовановић, Додатак речнику села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд, 403–520.
- Радић 2000: Првослав Радић, Из митолошке лексике: Вирогон, *Јужнословенски филолог LVI/3–4*, Београд, 891–900.
- Рајковић Кожељац 2014: Љубиша Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

² Речници не бележе ову префиксално-суфиксалну твореницу, већ само лексеме *чудило*, *чуда́к* (Јовановић 2004: 676), *чудíште* (Динић 2008: 896).

- PJAZУ 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–2014: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- СМР 1970: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.

ИЗВОРИ

- Богдановић 2016: Недељко Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, Београд, 276 стр.
- Савић-Грујић у штампи: Ана Савић-Грујић, *Антропографска лексика у говорима сврљшког краја – лингвогеографски приступ* (докторска дисертација, одбрањена 11. јула 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду).

Ana Savić Grijčić

A person with a small head in the speech of the Svrlijig area

Summary

In this paper we present nominal lexemes which based on the sense of an appearance “with a small head” are used to name people in the speech of the Svrlijig area (east Serbia). The analysis included 20 nominal lexemes whose formation is primarily based on visual perception. However, when viewing their semantic value compared to the prototype, an important role was played by many extralinguistic factors, first and foremost sociocultural specificities of the speech communities with the traditional life values of men from rural environments, but also the subjective associations of the participants which reflect the system of values of the speakers of the dialect. Considering that this is a feature which is manifested in the external aspect and deviates from the esthetic norms of the patriarchal societies, most of the noted lexemes were specified by a negative semantic component. The widespread use of metaphors which are dominated by vi-

vid images and a broad palette of connotations speaks of a symbolic view of the world, specific for the given linguocultural field.

Key words: the Serbian language, the speech of the Timok-Lužnica area, the speech of the Svrlijig-Zaplanje area, the Svrlijig area, a small head, subjective evaluation.

УДК 811. ...
811...

РАДОЈЕ СИМИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)

Оригинални научни рад
Примљен 23. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

О ГЛАГОЛСКОЈ ПРЕФИКСАЦИЈИ И ПРЕФИКСИМА

Циљ овог рада није ни дубље залажење у подробности о употреби префикса, нити пак у иначе несавладиву литературу о постављеном питању. Расправу ћемо водити заправо о статусу префикса у творбеном корпусу глаголских речи и о природи префиксације. Покушаћемо да покажемо да ли је префикс творбени еквивалент суфикса, на једној страни, и да ли има искључиво граматичку функцију, на другој страни.

Кључне речи: префикс, суфикс, творба, граматички, лексички.

1. Уводне речи

1. У једном теоријском приручнику стоје дословце написане следеће тврдње: „Особеност афикса – префикса, суфикса, наставака – лежи у томе што се не употребљавају изоловано, без присуства других морфова. Корени пак, као што следи из њихове дефиниције, могу се употребљавати и изоловано (*кино, беж, хлоп*), као и у споју са наставцима (*весн-а, толст-ый, нес-у*)... Ипак, ни издалека нису сви корени тако самостални, него се [многи] јављају искључиво у пратњи префикса и суфикса. Тако нпр. у речима *прибавить, отбавить, сбавить*, надбавка издваја се корен *бав-*, који се не употребљава ван пратње префикса. Речи *хозяин, хозяйка, хозяйский, хозяйничать, хозяйственный* садрже корен *хозяй-*, који се такође не употребљава са-

* jelenajo@bitsyu.net

мостално, него увек у пратњи суфикса. Корени који се искључиво јављају у пратњи префикса или суфикса називају се везани корени (Лопатин и др. 1989: 10). На овом релативно малом простору аутори су учинили две непријатне грешке.

а) Прва се тиче префикса, који се изједначују са суфиксима тврдњом да се „не употребљавају изоловано“, што ће свакако рећи; као самосталне лексеме. Префикси су у начелу исто што и предлози, и било би апсурдно устврдити да се ови не јављају као посебне речи (Исп.: – Авион надлеће село // Авион лети над селом; – Јазавци поткопавају обалу // – Јазавци копају под обалом итд.).

б) Друга се грешка налази у тврдњи да префикс и основна реч кад се нађу у контакту не чине спој ’везаних корена’.

в) Но ако је истакнуто начело слободне употребе да би се префикс сматрао ’кореном’, зашто се аутори онда не држе њега и у случајевима са *бав-*, *хозяй-* и сл.? Неконсеквентност је трећа ствар која се овде мора приговорити.

2. И управо је у расправи о префиксима једно од најзначајнијих питања њихов творбени статус: јесу ли то прости афикси, попут суфикса, или имају неких посебности које их примичу ’коренима’. И у вези с тим – јесу ли префиксалне творенице изведене или сложене речи.

2.1. Колебања и грешке о којима смо говорили проистичу код руских граматичара, а и западних такође, из прошлости и различитих општих недоумица о прерасподели науке о језику на дисциплине, као и о томе шта која дисциплина обухвата. Упутићемо само на обавештења о томе која даје В. В. Виноградов у књизи *Руски језик* (1947, 1972: 9). Он ово у крајњој линији објашњава слабостима руске науке о језику:

Тако је у граматици савременог руског језика много више несугласица и противречја него у било којој другој науци. Зашто је то тако? Могуће је истаћи два основна узрока. Граматичка структура руског језика слабо је изучена. Осветљење многих граматичких питања оснива се на случајној грађи... Други разлог лутања савремене граматике налази се у недостатку добрих теоријских основа или тачног описа основних граматичких појмова, посебно речи и реченице. Снага Потебњиног учења у значајној мери је зависила од тога што се он у својим граматичким схватањима ослањао на дубоко поимање основних граматичких појмова – појмова речи и реченице.

2.2. И сам Виноградов у суштини се колеба у многим питањима, између осталог и око функција творбених и граматичких система.

а) У широко заснованој студији о историјским проблемима творбе и граматике руског језика, као и њиховог изучавања (Виноградов 1975: 192), долази до схватања да су граматички и творбени систем принципски различите појаве:

Дубока је квалитативна разлика у природи творбе речи и суштинне граматичких категорија, које изражавају разнородне односе у стварности. Граматичке категорије тога типа – нпр. категорија падежа, категорија глаголске модалности, категорија времена, категорија лица са гледишта говора итд. – изражавајући однос међу предметима и појавама стварности, а такође и однос говора према реалности, никако се не прихватају као производ простог уопштавања лексичког материјала и његове апстракције.

б) У истој књизи схватање о природи префиксације Виноградов формулише на следећи начин (Виноградов 1975: 421–422):

Већи део глаголских префикса чува сву пуноћу својих реалних значења и служи као средство за творбу нових речи. Значење свршеног вида које ти префикси доносе глаголу резултат је лексичких измена које они узрокују у значењском склопу речи спајајући се са основама строго одређеног значења. Ипак, неки глаголски префикси преобраћају се у чисто видске ознаке и служе као чиста граматичка средства за образовање облика свршеног вида. Од творбених префикса они постају средства за обележавање облика.

Аутор разликује два типа таквих измена статуса и службе префикса. Прво су „индивидуалне измене у лексичком значењу глагола“ (нпр. *снити се* – *приснити се*; *мирити* – *примирити* – *помирити се*). Друго: „закономерни развој одређеног морфолошког састава“ (*ћелавити* – *оћелавити*). Није сасвим јасно шта Виноградов хоће утврдити својим интерпретацијама, али је јасно да је реч о односу примарних и секундарних појава, с тим што секундарне не би ваљало сматрати самосталном појавом (док су по било ком основу у тесној вези са примарним; контекстуална варијација и сличне појаве не могу бити сматране посебним категоријама, већ тек кад се стабилизују и осамостале као творбени или морфолошки, или било који други тип. ’Чиста префикасиција’ није ништа друго до префикасација, као

и она која се сматра 'нечистом', с тим што префикс под утицајем контекста варира укључењем нових особености у свој хабитус.

2.3. У Руској граматичкој (Шведова и др. 1988: 584) једнозначно је изражен став да су видске корелације искључиво међулексичке по статусу, да се дакле вид јавља као лексичко-граматичка, а не као морфолошка категорија у ужем смислу.

Видски пар образују два различита глагола, који се налазе у међуодносу творбене (словообразовательная) мотивације. У пару *делать* – *сделать* гл. *сделать* уз помоћ префикса *с-* образован је од глагола *делать*; у пару *переписать* – *переписывать* уз помоћ суфиксалног морфа *-ива-* образован је од гл. *переписать*. Сваки члан видског пара има статус самосталног глагола са својом појасом формом – инфинитивом.

При томе се префикси експлицитно дефинишу као искључиво творбене морфеме (Шведова и др. 1988: 129).

Овакав став познат је и старијим аспектолозима. Ђ. Грубор (1953: 347) апострофира и Кошмидера (1931). Ево његових речи: „У питању граматичности и лексикалности аспекта сл[овенског] држим да нема права ни Кошмидер, који их држи граматичким категоријама, ни Карцевски, који перфективност држи лексикалном, а имперфективност граматичком; јер се њихова граматична индоевропска база није сасвим затрла, кад су у праслов. језику полексикаљени, те су оба аспекта као једна цјелина у великој, тешко да не већој, лексикалне нарави на граматичкој бази“.

2.4. Бондарко (у: Бондарко–Булањин 1967: 34) износи мишљење да је видска творба делимично граматичког и унутарлексичког карактера (имперфектизација), а делимично међулексемског. У најновије време С. Оертле (2016: 48)³ износи мисао о двојаким карактеру префиксације; 'пунозначни' префикси фактор су творбених процеса, дакле међулексемских по карактеру, док 'празни' чине граматичку 'унутарлексемску' појаву:

³ Монорафија је иначе замишљена врло амбициозно, отприлике као синтеза светске славистике, а и шире, уколико се односи на проблематику префикса. Но и поред све ширине, књига се у најмању руку мора сматрати непотпуном. Из незнања или из дискриминационих побуда, не знамо, тек аутор можемо рећи сасвим заобилази српску (и хрватску) литературу. Чак и тако значајна имена као А. Белић и Ђ. Грубор нису ни једном речи поменута у тексту, а – сем два безначајна Белићева прилога из раног периода његова рада – ни у литературу нису укључена.

Лексикални и видски (aktionsartlich) су префикси семантичке, док су празни префикси граматичке природе. Док су квалификујућим префиксом образовани глаголи аутономне лексеме, и развијају секундарну перфективност (укр. підписати – підписувати..., рус. подписать – подписывать), глаголи образовани префиксима са модифицирајућом функцијом стоје директно насупрот основног глагола.

Значи да су, прво, пуни префикси 'квалифицирајући', по функцији, а празни 'модифицирајући', и да су они први фактор творбе једних глаголских лексема од других, а други – творбе граматичких облика од основног глагола.

3. Али разграничење творбених и обличко-граматичких појава не значи заправо много као аргумент у расправи о статусу префикса, јер их многи сматрају 'афиксима' који су функционално еквивалентни суфиксима. Битан је моменат само значење префиксалних јединица. Аутори 'Руске граматике' (124) управо то не увиђају, него механички, вероватно повучени системом термина са завршним '-фикс', тврде (разликујући 'морф' од 'морфеме'): „Коренски морф... обавезно постоји у сваком облику речи и садржи у себи основни елемент лексичког значења речи... – Афиксални морфи... јављају се у сваком облику речи и садрже допунско, помоћно значење – творбено или флексіјско...“. При томе се префиксални морф ставља на исти план као суфикс, инфикс или сл.

2. Ка теми

1. И у нашој науци о језику, несравњиво сиромашнијој и нејачијој од руске, и још поводљивој за више сумњивим него на истини о језику заснованим идејама лансираним из разних центара ван србиистике, ван славистике и уопште ван консеквентно научних токова – владају каткад више недоумице него извесности о најважнијим питањима наше науке. Али у целини гледано, дуго су се одржавали стабилни односи што се тиче кључних појмова (в. даље). У новије време, међутим, све су чешћа колебања, недоумице, чак каткад и прави аматеризам мотивисан мноштвом увезених у суштини нелингвистичких теорија језика. Нека нам само један периферни случај конкретно покаже шта смо хтели рећи. У зборнику радова са једне научне конференције недавно одржане на Филолошком факултету у Београду (в. Драгићевић (гл. ур.) 2014: 529–534) аутор анализира префиксирне глаголе „којима се обележава људско кретање“, и на крају закључује:

Путем префиксације, која је доминантни вид творбе глагола, не-директивни примарни глаголи кретања постају перфективни и добијају обележје директивности. Осим директивних значења (адлативног, аблативног и перлативног) у процесу творбе се јављају још и ингресивно, сативно и континуативно(,) али много ређе...

У објашњењима фигурирају искључиво видско-аспекатски појмови, па би се морало претпоставити да под „модификацијама значења основног глагола“ аутор рада мисли на вид и његове подврсте. Али у анализи примера ствар стоји много друкчије. Узмимо само пасус који непосредно претходи закључном, где стоји следеће: „Префикс *мимо-* гради једино глагол *мимоићи* (се). ’проћи мимо, покрај’ у значењу кретања поред локализатора ’мимоишли су шуму’ или у значењу кретања особа у супротним правцима које у једном тренутку прођу једна поред друге ’мимоишли су се на узаном путу’“.⁴ Нигде помена о аспектним значењима, већ су свуда у првом плану предметне трансформације, заправо проширења значења основе прикључењем новог које уноси префикс.⁵

2. Аутор чланка, упркос добром аналитичком поступку, у закључцима види ставове некомпетентних ’узора’, којима је стало једино до теоријских конструкција, а не и своје налазе, који се тичу предмета расправе. Зато су ови испали празни и неистинити. Но рекосмо да је то један периферни случај који сведочи о ’модерном’ приступу који игнорише домаћу филолошко-лингвистичку традицију. У целини гледано, наша граматичка литература, и поред свести наших водећих лингвиста о релативности свих класификација и нивелација грађе, ипак се држи стабилних, традицијом утврђених поступака и појмовних дистинкција.

⁴ Овоме претходи опис твореница са префиксом *над-*, сасвим слично конципиран: „Префикс *над-* (*нат-*) гради 2 префиксала са различитим значењима. Глаголом *надићи* ’одоздо заобићи’ означава се кретање које се одвија изнад чега, а глаголом *натпливати* ’победити, надмашити у пливању’ се означава (= означава се) не конкретно кретање већ он има апстрактно значење, значење супериорности, надмоћи, победе над неким...

⁵ Енгел у својој *Немачкој граматичи* (Енгел 1988: 439) нарочито истиче семантичку страну.

3. О теми непосредно

1. Увиђајући оно што новији аутори понесени модним 'трендовима' не виде, старији истраживачи префиксацијских творбених модела сасвим исправно закључују о њиховој физиономији и садржају.

2. У домаћој филолошкој литератури (српској и хрватској) префикси се једнозначно сматрају фактором слагања речи.

а) Тако Т. Маретић (1963: 410), називајући префиксе по њиховом статусу у улози самосталних речи 'предлозима' – утврђује следеће: „У сложенице с глаголима саставља се ових 16 приједлога: *до, из, на, над, о(б), од, по, под, пре, при, про, раз, с(а), у, уз, за*. Други се приједлози у оваке сложенице или никад не слажу или се слажу веома ријетко. Тако са приједлогом мимо имамо само *мимоићи, мимоилазити...*“.

б) А. Белић у својим универзитетским предавањима (2000: 200) с правом префиксалне творенице сматра 'правим сложеницама': „Правим сложеним глаголима можемо назвати глаголе сложене са префиксима, јер у њима префикси увек задржавају извесну аутономију: осећају се као делови сложеног глагола и уносе у њ или измену реалног значења (*искòпати* 'копањем извадити из земље') или измену глаголског вида (*в́ришити : св́ришити*). Ти се глаголи нашим осећањем тако деле у два дела да могу послужити као углед за образовање нових сличних глагола (*искòпати : кòпати, изв́ући : в́ући, ѝзводити : в̑дити* и сл.)“.

в) Такође и М. Стевановић, говорећи у *Савременом српскохрватском језику* (1991: 434) о 'сложеним глаголима', истакнуто место даје префиксима: „Глаголи постали слагањем простих глагола с префиксима по међусобном синтаксичком односу саставних делова су... одредбене сложенице, јер префикс увек собом уноси и извесну измену значења глагола с којим сраста у сложеницу“.

3. Новији радови о творби речи према проблему префикса одnose се доста колебљиво.

а) Тако Стј. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику* (1986: 33) упућује на схватања о префиксима као фактору деривације речи, али се сам одлучује да је сматра композицијом:

Због граматичке посебности приједлога и нијечнице, због тога што многи префикси и нису самосталне ријечи и што они који јесу често у твореници немају значења које имају као самосталне ријечи, нпр. *òмален, н̑гл̑х, н̑чути, н̑слушати се, пòпити...*,

сматра се да префиксална творба иде у извођење, а не у слагање. Ипак, због дефиниције извођења и слагања и због јединствености овога творбенога начина префиксалну ћемо творбу сматрати слагањем, творенице префиксалне творбе сложеницама, али ћемо због посебности префиксалне творбе такве творенице убрајати у посебну врсту слагања.

б) И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* (Клајн 2002: 180),⁶ после дуге расправе и навођења различитих мишљења, одлучује се за приступ енглеских граматичара (Кверк и др. 1985), који разликују четири творбена типа: префиксацију, суфиксацију, конверзију и слагање, па „будући да је код нас уобичајено – наставља аутор на истом месту – да се под изведеницама подразумевају само речи са суфиксом, у овом раду нећемо тај термин примењивати и на речи с префиксима. Називаћемо их префиксалним твореницама...“. Аутор се приклања решењу којим се заправо избегава проблем (или се индиректно прихвата погрешан став о префиксацији као типу 'извођења'), уместо да се разреши. Но ако узмемо да су 'слагање' и 'префиксација' – заправо два типа композиције, онда је решење прихватљиво, јер префиксација стварно има значајних специфичности у односу на слагање речи иначе.

в) Наше је мишљење да је укључивање префиксације у категорију ове или оне творбе, најсврсисходније поћи од принципских чињеница. А оне су несумњиво следеће.

(1) Суфикси у начелу спадају у категорију везаних морфема, а префикси опет начелно долазе у ред јединица као слободне морфеме. То што се неки префикси стицајем развојних и употребних околности у савременом стању језика више не срећу у слободној употреби, не мења ништа у начелним односима. Мислимо стога да је неоправдан приговор Маретићу што префиксе сматра заправо оном групом јединица коју чине у својој примарној, слободној употреби – предлозима. Префиксална њихова употреба у ствари је контекстно условљена, те све појаве варијације и транспозиције имају секундарни карактер и не могу служити као факта за одлучивање о њиховој правој природи.

(2) И у семантичкој сфери односа владају начелно исте прилике. Ово је лако показати на неколика примера. Узећемо их с реда да не бисмо оставили утисак избегавња проблема (PCJ):

⁶ В. приказ Николић 2001.

додбавити ...свр. 1. снабдети се нечим од неког другог, са стране, набавити; обезбедити да буде на располагању, прибавити од-некуд: - храну, - књигу, - кола, - коња. 2. обезбедити да неко дође, наћи: - мајстора, - зидаре, - учитеља.

додбављати ...несвр. од добавити.

добазати ...свр. доћи базајући, долуњати, дошврљати.

добасати и *додбасати* ... свр. доћи басајући, дотумарати.

добатрџати (се) ...свр. доћи батргајући се.

добауљати... свр. доћи, стићи бауљајући, допузати, дотумарати.

добацивати (се) ...несвр. према добацити (се).

добацити ...свр. 1а. додати бацањем, бацити некоме, до некога нечега. б. додати, дотурити узгредно или кришом; превацити (пренети или превести) до одређеног места... в. упутити, послати, управити... г. јавити се, обратити се некоме кратком примедбом, обратити се кратко, узгредно. обратити се некоме љутито или заједљиво, пецкајући; пецнути. 2.а. бацањем додати на нешто, бацањем дометнути... 3.а. бацањем досегнути, домашити; досегнути зрнима, пројектилима... б. (некоме), достићи некога такмичећи се у бацању, бацити колико и неко други...

добегавати и *добјегавати*... несвр према добећи, добегнути.

додбегнути и *додбјегнути*... свр. в. добећи.

добежавати и *добјежавати*... несвр.в. добегавати.

добежати и *добјежати*... свр. 1. в. добећи. 2. дотрчати, дојурити.

добележавати и *добилежавати*... несвр. према добележити.

добележити и *добилежити*.... свр. додати бележећи, пишући, дописати.

добелити и *добијелити*... свр. обелити до краја, довршити бељење.

добеснети и *добјеснети*... свр. доћи, стићи беснећи.

додбећи и *додбејћи*... а. бежећи доћи некамо склањајући се испред неке опасности, пребећи. б. (о девојци) побећи момку против воље својих родитеља.

добивати и *добијати*... несвр. према добити.

додбити... свр. ...1.а. примити у власништво, на располагање, коришћење нешто што пре тога није поседовано: - поклон, - књигу, - стан, - пса... б. набавити, прибавити (за новац и сл.). в. ...примити неко саопштење или поруку (писмено или усмено); приити на знање или, на извршење...: - писмо, - телеграм, - позив, - налог, - упутства, - задатак... г. добавити за неки поао, службу: - помоћника, - сарадника, - учитеља, - д. стећи као брачног друга, партнера: - мужа, - добру жену... ђ. примити у своју средину: - госте, - посету, - новог ученика... 2.а. постићи, стећи неко признање, привилегију и сл.: -

чин, - квалификацију, - диплому, - похвале, - власт, - боловање, - излаз у град, - наградно одсуство...

Глагол 'добити' има свих четрнаест значења, скоро сва са више подзначења. Али за нашу расправу довољно је и оволико грађе, јер се и овде препознају многе појаве и законитости понашања префиксираних глагола, као и самих префикса.

а) Прво што пада у очи – јесте енормна варијација глаголских твореница што се тиче њиховог лексичког значења, а то зависи од врсте и особина предметног садржаја њиховог. Доминирају глаголи кретања (*добећи*, а на ивестан начин и *добазати*, *добасати*, *добауљати*, који се сви могу сматрати варијантама глагола *доћи*), или глаголи који означавају радње везане за кретање (*добеснети* или сл.). Сви они значе достизање циља у простору и времену, чему претходи кретање. При томе је лимитативност (очитована у достизању циља) обележена префиксом *до-*. Основа увек упућује на врсту или начин кретања (*добежати* = бежањем доћи; *добазати* = доћи базајући), и евентуално пратећу радњу (*добеснети* = беснећи доћи).

б) Варијација ипак за полазиште има одређено семантичко језгро, које је код префикса по правилу блиско значењу одговарајућег предлога. Исп. нпр. РСЈ:

до предл. I а. место завршетка кретања или простирања, протезања у непосредној близини, односно у сфери, области онога уз чије име предлог стоји: доћи до куће, протезати се до мора, отићи до факултета, попети се до врха (до на врх)...

до- преф. I. у глаголима који значе: а) вршењем радње основнога глагола доћи, доспети до одређеног места или довести неког до одређеног места: дотрчати, доћи, допузати, дотерати, довући...

в) Завршни део дефиниције предлога (доћи до на врх) показује како се мења значење под утицајем контекста: значење 'непосредне близине' или сл. уступа место доспевању на само 'одређено место'. Не треба никако такву варијацију превиђати и код одговарајућег префикса. У базичној употреби илустрованој нашим примером *потакође* не инсистира на доспевању 'на одређено место' (*доћи* не мора значити 'по завршеном ходању заузети тачан положај у односу на неко место'), а онда варијација иде у смеровима који су наравно различити од оних код предлога, и усклађени са употребним зонама префиксалних твореница: *добележити* 'додати бележећи, пишући, дописати' значи заправо 'ставити' крај 'писма' уз остали део.

Следе више фазе варијације, од којих је разазнатљива и неутрализацијска – апстрактно значење краја радње, као у: *добелити* или сл. Или просто ознака перфективности, одн. финитивности у *добити* (првобитно вероватно: 'довести до краја тучу око нечега' или сл.).

4. Супротне особености налазимо код творбених наставака или суфикса. А. Белић (1998: 177 и д.) уверљиво је показао, прво да суфикси имају врло широко и апстрактно значење, због чега је сваки од њих, друго, способан за творбу великог броја практично врло разноврсних изведеница (исп. суфикс *-а̋к*: *се̋дма̋к*, *тре̋ћа̋к*; *гӳшча̋к*, *сви̋ња̋к*; *о̋чња̋к*, *кӳтња̋к*; *све̋ћња̋к*, *па̋личња̋к* итд.). И коначно, Белић (2000: 200) управо тако схвата значење глагола са префиксима: „Правим сложеним глаголима можемо назвати глаголе са префиксима, јер у њима префикси увек задржавају своју аутономију: осећају се као делови сложеног глагола и уносе у њ измену реалног значења (*ископати*: 'копањем извадити из земље') или измену глаголског вида (*вршити*: *свршити*)“. Без обзира на постанак, суфикси су у начелу савим друкчији тип морфема у односу на префиксе.

4. Закључне речи

1. Мишљења смо стога, полазећи од давно утврђене лингвистичке истине да контекстна варијација није нити може бити фактор трансмутације, тј. преласка једне језичке јединице у другу – да је префикс, начелно посматран, у крајњој линији само употребна варијанта предлога. Зато су творенице од префикса и других основа – без обзира како на то гледају савремени теоретичари – класификабилне једнозначно и искључиво као сложенице. Сваки други поступак теоријски је неисправан и лингвистички неприхватљив – и сведочи о научном аналфабетизму.

2. Што код Маретића у групи предлога налазимо и непостојеће речи као *про* и *раз*, о томе је довољно рећи следеће: варијација није једносмеран процес, већ се шири у разним правцима, захватајући базу на различите начине. Ова стога не мора држати форму и позицију какву је имала на почетку развоја неких варијаната, већ се и сама мења. А један од типова трансформације свакако је и настанак неутралних, па и нултих форми.

ГРАЂА

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, редиговао и уредио М. Николић, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.
- Белић 1998: Александар Белић, *Опита лингвистика*, Изабрана дела 1, Београд: Завод за уџбенике.
- Белић 2000: Александар Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела 14, Београд: Завод за уџбенике.
- Бондарко, Булањин 1967: А. Б. Бондарко, И. А. Буланин, *Русский глагол*, Ленинград: Просвещение.
- Виноградов 1972: Виктор В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, 2-е изд. (1-е изд. 1947), Москва: Высшая школа.
- Виноградов 1975: Виктор В. Виноградов, *Исследования по русской грамматике*, Москва: Наука.
- Грицкат 1966–1967: Ирена Грицкат, Префиксација као средство грама-тичке (чисте) перфектизације, *Јужнословенски филолог XXVII/1–2*, Београд, 185–223.
- Драгићевић (гл. ур.) 2012: Рајна Драгићевић (гл. ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Енгел 1988: Ulrich Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos.
- Кверк и др. 1985: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London – New York.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Oertle 2016: S. Oertle, *Die slavischen Verbalpräfixe und Präpositionen: Polysemie und Grammatikalisierung*, Herene: Gabriele Schaafer Verlag.
- Лопатин и др. 1989: В. В. Лопатин, И. Г. Милославски, М. А. Шелкин, *Современный русский язык, теоретический курс: словообразование, морфология*, Москва: Русский язык.

- Николић 2001: Мирослав Николић, Иван Клајн. Творба речи у савременом српском језику (Први део: Слагање и префиксација), *Наш језик* XXXIV, Београд, 157–161.
- Симић 2006: Радоје Симић, Облици речи између морфологије и синтаксе, *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1*, Београд, 75–82.
- Шведова и др. 1980: Н. Шведова (гл. ред.), *Русская грамматика* I–II, Москва: Наука.

Radoje Simić

ABOUT VERBAL PREFIXATION AND PREFIKS

Summary

The discussion in this paper is essentially about the status of prefixes in the creative corpus of verbal words and the nature of the prefixation. It has been assumed that the prefix is a constituent element equivalent to the 'root' of the template words, and that the alterations that depart from its base are exclusively a It has been assumed that the prefix is a constituent element equivalent to the 'root' of the template words, and that the changes that depart from its base represent a purely contextual variation.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 22. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ВИДСКИ ПОРТРЕТ ГЛАГОЛА *ВЕЗАТИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се разматра вид глагола *везати*. Указује се на то да је овај глагол двовидски у већини својих значења на основу грађе из дескриптивних речника савременог српског језика (пре свега РСАНУ). Језички осећај савремених говорника да је глагол *везати* само свршеног вида потпомогнут је чињеницом да се он повезује са глаголом *везивати* као несвршеним у видски пар. Тиме се слаби имперфективна видска вредност глагола *везати*, јер *везивати*, као њен конкурент, преузима улогу имперфективне видске вредности овог глагола. Ипак, грађа показује да су потврде за несвршени вид и даље заступљене у савременом српском језику и да се он може сматрати двовидским глаголом.

Кључне речи: глаголски вид, двовидски глаголи, глагол *везати*.

Наводећи потврде за двовидске глаголе, у српским граматикама и приручницима обично се посеже за глаголима *видети*, *чути* и сл., и готово неизоставно се упућује на глаголе са основама страног порекла на *-ирати*, *-исати* и *-овати*. Међутим, анализирајући, рецимо, однос вида и семантике глагола *видети*, показано је да је овај глагол двовидски само у појединим семантичким реализацијама (Спасојевић 2017), што важи и за глагол *чути*, а ни глаголи страног порекла са наведеним творбеним уобличењима не морају нужно бити

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

двовидски, већ се њихов вид често диференцира у зависности од семантике, нпр. *ликвидирати* свр., *масирати* несвр. итд. (Спасојевић 2015). Овом приликом пажњу ћемо усмерити на вид глагола *везати*, који се на први поглед код савремених говорника српског језика доживљава као свршени, имајући у виду постојање и улогу глагола не-свршеног вида *везивати*. Међутим, према дескриптивним речницима савременог српског језика и грађи у њима, овај глагол би се могао придружити глаголима којима се илуструју двовидски глаголи. Такође, указаћемо на још неке видске особености које карактеришу овај глагол у саодносy са префиксираним дериватима.

Најпре је Вук у Рјечнику глагол *везати* одредио као двовидски. То је недвосмислено потврдио и историјски речник српскога језика РЈАЗУ, додајући напомену да ће пред примерима са перфективним глаголом стајати квалификатор pf. Дескриптивни речници савременог српског језика РСАНУ и РМС, такође, глагол *везати* квалификују као двовидски (с тим што РСАНУ у заглављу речничког чланка наводи и као несвршени парњак *везивати*). Но, у својој студији о двовидским глаголима Ирена Грицкат (1957–1958: 70) сматра да се његова двовидност своди на перфективност у савременом српском језику. То колебање у видском потенцијалу региструју новија лексикографска остварења. Тако је у ОРСЈ несвршени вид наведен као секундарни – (не)свр., као и у РСЈ – свр. (несвр.).

Како овај глагол има веома развијену полисемантичку структуру, која укључује различите стилски маркиране семантичке реализације, на основу његове обраде у тезаурусном Речнику САНУ испитаћемо везу вида и значења, узевши у обзир и новију грађу из ЕК, као и примере из разговорног језика.

Метајезик лексикографске дефиниције, тј. употреба глагола оба вида исте семантичке вредности и примери у којима се глагол *везати* реализује као свршен и као несвршен потврђују његову двовидност кроз читаву полисемантичку структуру:¹

’(на)правити чвор, омчу на нечему и сл.; причврстити, причвршћивати’: Ипак, само после неколико недеља, Морисон је већ *везао* (= *завезао*, *свр.*) светлу машину на бели оковратник да би се ... одвезао на заседање перова! (Густинчић Ј., Пол. 1959, 16634/8). За тим крајеве конца ... стегнути па *везати* (= *завезати*, *свр.*) на замку (Спасић Д. 3, 371). Маказице је *везала* (= *заве-*

¹ Овде наводимо избор примера из РСАНУ и ЕК. За примере из РСАНУ користимо скраћенице установљене за овај речник (уп. књ. XIX). У заградама дајемо парафразу синонимним глаголом/глаголима ради интерпретације видске вредности посматраног глагола.

зала, причврстила, свр.) дугачким канапом о заглавље кревета (Киш Д., *Ното poeticus*, ЕК) : Во се *веже* (= *везује, причвршћује, несвр.*) за рогове, а чоек за језик (НПосл Вук). Једна рубље пере, | Једна *веже* (= *везује, несвр.*) уже (Пол. 1960, 16670/11). Обилазио је око камиона и наређивао како треба ствари *везати* (= *везивати, причвршћивати, несвр.*) (Требјешанин Ж., ЕК).

'повез(ив)ати, свез(ив)ати, увез(ив)ати и сл.' : Више [пара] нема! *Везао сам* (= *свезао, стегао сам, свр.*) кесу (Никол. Д., XX век 1939, 243). Косом су јој *везали* (= *свезали, свр.*) браду да се не смеје (Павић М., ЕК) : Још као дијете од десет година у винограду *веже* (= *повезује, несвр.*), плијеви (Игњ. Ј. 3, 82). Имала је мала уста и скоро неприметне усне. *Вежући* (= *везујући, увезујући, несвр.*) косу у кратки репић, доња избачена вилица још [јој] је више долазила до изражаја (Пол. 26. 2, 2005, ЕК).

'спутати, спутавати везивањем' : Није био успео да се ишчупа из чаршава којим су га *везали* (= *су свезали, свр.*) (Пол. 1959, 16617/11). Своје псе *везасмо* (= *завезасмо, свр.*) (Савић М., ЕК). *Везаше* (= *завезаше, свр.*) им руке и ноге (Давид Ф., ЕК) : Кад почну *везати* (= *несвр.*) мога оца, види он шта ће бити (Нен. М. 2, 66).

'(у)коричити' : Оба су протокола *везана* (= *су повезана, укоричена, свр.*), и учитељ треба да их држи чисто у школском орману (Мил. М. Ћ. 10, 55) : А сад како сам примио ... векслу, исплатио сам га, и књиге већ *вежу* (= *повезују, кориче, несвр.*) (Вук 12, 657).

'спојити, спајати' : Алихоца гледа ... како се усправише прво две греде, а затим како се испе један бркат резервиста и *веза* (= *споји, повеза, свр.*) их трећом (Андрић 7, 320). Има изгледа да ће се у скорој будућности ... *везати* (= *ће се спојити, повезати, свр.*) [железницом] Дунав с јадранским морем (Јов. Л. 1, 22) : Па се и његова ... мисао исто тако распрсне ... и он је послјије с муком враћа и *веже* (= *спаја, повезује, несвр.*) (Ћоп. 5, 184). Са комшијом нас *веже* (= *спаја, повезује, несвр.*) капицик (Ред.).

'(за нешто) управити, управљати' : *Вежите* (= *уперите, свр.*) ватру за коту 507 (Ред.) : Обележена тачка ... је предмет, који бира командант ... било да се за њу *веже* (= *управља, несвр.*) сноп батерије, или да се од ње врши мерење (Мин. в. 25, 16).

'(у)кочити' : Слутња на зло *везала* (= *1. завезала, укочила, свр.; 1. везивала, кочила, несвр.*) му вилице (Невес. 1, 53). Гадне су ... оне сирене, њихово завијање ... људима *веже* (= *1. завеже, укочи, свр.; 2. везује, кочи, несвр.*) и руке и ноге, само унезверено гледају (Рист. Мил., Књиж. 2, 132).

'привући, привлачити' : Кикић одједном блесне, оживи и ... *веже* (= *привуче, свр.*) нас за свој објекат (Селим., Кик. 1, 52) :

Осећало [се] да га та материја *није* интимније *везала* (= 1. *није привукла, свр.*; 2. *није привлачила, несвр.*) (Чолић М., Пол. 1960, 16836/9).

’обавез(ив)ати, принудити, принуђавати’: За то је од преке потребе, да сопственик *веже* (= *обавезе, свр.*) закупца уговором (Мијок. 1, 49) : Племићи [су] држали да реч задана сељаку не *веже* (= *обавезује, несвр.*), као ни псу (СК 1940, 128/10). Пређе на новије дужнике, те њих поче „*везати*“ (= *обавезивати, несвр.*) обвезницама (Ћор. С. 9, 463).

’уговорити, уговарати’: Султан и Свети Патрика у Цариграду су овако *везали* (= *су уговорили, свр.*) (Бож. Г. 1, 66). Милошу предложи ... да се скупи више кнезова из народа и дођу *везиру*, да мир *вежу* (= *уговоре, свр.*) (Вукић. М. 5, 90) : Нешто Стака глави са Турцима, | ... Нешто *веже* (= *уговара, несвр.*) (НП, БВ 1913, 142).

’спојити, спајати каквом духовном везом, осећањем’: Можда је већ тада ... начињен пројект да се српски двор још тешње *веже* (= *повезе, свр.*) с латинским царем Робертом (Радон. Ј. 7, 95) : С другима [новелама] је *вежу* (= *повезују, несвр.*) неке заједничке слабости које су резултат пишчева манира (Селим., Кик. 1, 57). Уз њега нужно *вежем* (= *везујем, несвр.*) доживљај овог простора (НИН, 278. 6. 2002, ЕК).

’(за нешто) ставити, стављати у одређено време, раздобље, место, крај и сл.’: Поједини ... књижевни историчари покушали су да ову песму [„Евгеније Оњегин“] *вежу* (= *ставе у везу, свр.*) за горке и тамне поеме Бајрона (Глиг., Књиж. 4, 200) : Најпослије ћемо изнијети ... она казивања која *се вежу* (= *се стављају у важније године, несвр.*) за важније године и она која се рачунају по генерацијама (Дед. Ј. 3, 159).

’заметнути, заметати плод, родити, рађати (о воћкама)’: Шљиве, сем оне, које су од града пострададе, добро *су везале* (= *су заметнуле, свр.*) (ЦГл 1896, 101) : Јабукe не *вежу* (= *земећу, рађају, несвр.*) сваке године (Ред.).

’задржа(ва)ти (мокраћу)’: Путем иду три Марије. Једна вели: *вежи* (= 1. *задржи, свр.*; 2. *задржавај, несвр.*) воду, друга вели: *дријеши* воду (Дуч. С. 1, 539).²

Такође глагол *везати* у научној терминологији има оба вида, што нам потврђује његова употреба у текстовима из области математике, физике, хемије и сл.

² Пример са глаголом свршеног вида *дрешити* омогућава исту видску интерпретацију глагола *везати*.

’мат. саставити, састављати цртом тачке у равни; спојити, спајати’: Обилазећи круг у једном и истом смислу *вежимо* (= *повежимо, спојимо, свр.*) буди коју подеону тачку „А” са „а”-ом испред ње (Неш. 5, 231) : Описујемо кружницу *вежући* (= *повезујући, спајајући, несвр.*) обележене тачке (Ред.).

’физ. упи(ја)ти, (по)трошити’: Кад се у епрувету пуну угљен-диоксида и изврнуту у живу унесе комадић угљена, он *веже* (= 1. *упије, свр.*; 2. *упија, несвр.*) за себе угљен-диоксид и жива испуни епрувету (Ред.). Грам леда приликом топљења *веже* (= 1. *потроши, свр.*; 2. *троши, несвр.*) 80 грам-калорија (Ред.).

Могућност двовидске реализације важи и за рефлексивне форме, што потврђују следећи примери:

’завезати се, везивати се, причврстити се, причвршћивати се’: Авион се спушта. *Вежите се* (= *завежите се, причврстите се, свр.*) за седишта! (Ред.) : Вредни неки Турци! ... Ево, сами *се вежу* (= *се везују, несвр.*)! (Весел. 6, 263).

’спојити се, спајати се међусобно или с нечим, припојити се, припојавати се некоме, нечему’: Ови одреди ... *везали би се* патролима (= *припојили би се, свр.*) (Ђурић Д. 1, 372). У току ноћи ... *везали се* (= *припојили се, свр.*) облаци за планине, а по небу међу собом (Андрић 7, 345). : Једна јој грана иде преко драгоманског брда ... а отуд *се* даље преко Витоша са Родопом *веже* (= *спаја се, несвр.*) (Панч. 9, 1). Тешић је ... свјесно градио чланковити стих према Дису и тужбаличкој традицији, бирајући за чланак петосложне одсјечке умјесто четворосложених, *вежући се* (= *везујући се, несвр.*) тако за традицију симетричног (лирског) десетерца (Политкин културни додатак 2001, ЕК).

’задржа(ва)ти се (о очима, погледу)’: Преко воље очи ми *се везале* (= 1. *се привезале, свр.*; 2. *се везивале, несвр.*) за њега, за тога убојицу (Вукић. И. 1, 185). Са овог места поглед *се* човеку и нехотице *веже* (= 1. *се привеже, свр.*; 2. *се привезује, несвр.*) за величанствену планину (Ред.).

’(у)кочити се’: Језик ми *се био везао* (= *се био завезао, свр.*) и мисли се олениле (Живад. 6, 39) : Док идем на испит, *вежу* ми *се* (= *везују, несвр.*) ноге.

’ограничити се, ограничавати се на нешто’: Са годинама и бољешћу човек *се* све више *веже* (= *везује се, несвр.*) за кућу, па скоро и престане излазити (Ред.) : Али што *се* [метод] више *веже* (= *везује се, ограничава, несвр.*) за тај један [предмет], тим мање може пристати и за друге (Шапч. 3, 74).

’обавез(ив)ати се’: Ипак не требаш да *се вежеш* (= 1. *се зближиш, свр.*; 2. *се зближаваш, несвр.*) одвише (Нех. 1, 6).

’надовез(ив)ати се’: Чекао је да Марко заврши да *се веже* (= *се надовеже, свр.*) за његову причу.

’задржа(ва)ти се (о мокраћи)’: *Везала му се* (= 1. *задржала се, свр.*; 2. *задржавала се, несвр.*) вода (Батут 1, под вода) : Кверулантска параноја ... настаје такође сличним знаковима *вежући се* (= *надовезујући се, несвр.*) на један сукоб (Поп. Добр. 1, 379).

’хем. сјединити (се), сједињавати (се)’ : Мора [се] киселина најпре „*везати*“ (= *сјединити, свр.*), па онда поново препецати (СБ 1938, 3/4). Супер-фосфат ... и калијев хлорид растурају се ... на месец дана пре сетве, како би имали времена да *се* пре клијања усева *вежу* (= *сједине се, свр.*) за земљу (Лоз. 3, 13). Свака киселина у вину лакше *се веже* (= 1. *се сједињава, несвр.*; 2. *се сједињује, свр.*) но сирћетна (Сав. М. 1, 104).

Употреба само свршеног вида код *везати* може се приметити у неколико семантичких реализација у нереклексивној и рефлексивној форми, иако су оне представљене као двовидске. То су најпре стилски и територијално маркиране семантичке реализације, везане за обичаје и веровања, празноверје.

’омађијати’: *Везала га бештија*, па иде сиромаш човек за њом као луд (Банат, Лот.). Има ли ... баба или травара, који су на гласу „да могу човека“ *везати*, или да могу „учинити“ да он мора сам до извесне жене доћи? (Ђорђ. Вл. и Вал., СА 1874, 282). Да простите, *везала га* (Банат, Лот.).

’пренети се (о мађијама)’ : „*Везало му се од мечке*“ (= *дошло је, свр.*), каже се за онога који се родио са неком мечком у истом месецу, па мора и умрети у истом месецу у коме она цркне (Сврљиг и Пирот, Васиљ.).

Такође, за рефлексивно значење из РСАНУ ’ступити, ступати у брак, (о)женити се, уда(ва)ти се’ примери показују да је употреба несвршеног вида ретка. Први пример једино дозвољава супституцију овог глагола глаголима несвршеног вида, али не убедљиву.

Он беше у оној доби младости ... кад је младића страх да *се веже* (= 1. *ступи у брак, се ожени, свр.*; 2. *ступа у брак, жени се, несвр.?*) (Г–Г 2, 16). Није [се] оженио, *није везао* (= *ступио у брак, свр.*) (као што говораше), већ и даље остао оно што је био. Са□м (Станк. Б. 2, 82). А ви сте ме салетели да *се вежем* (= *ступим у брак, оженим се, свр.*) и да вучем терет кроз цео живот (Јанк. Мил. 1, 157).

У изразу *везати главу (себи)* ’оженити се, удати се’, глагол има перфективни вид, а и израз је протумачен глаголима тога вида.

Похिताх да се оженим, једно с тога да *вежем себи главу*; друго, да нађем кући чобана (Љуб. 3, 48). Само кад *је везала главу!* Сад нек ради што хоће! (Ред.).

Употреба глагола *везати* у изразима такође показује могућност његове употребе и као глагола свршеног и као глагола несвршеног вида. Али, има и израза који имплицирају само један вид, што не значи да се смањује његов видски потенцијал. Тако је свршени вид глагола *везати* уочљив код израза *бити везан* (= *завезан, привезан, свр.*) *за постељу* 'лежати болестан', *бити везаних* (= *завезаних, свр.*) *руку* 'немати слободу одлучивања, поступања; не моћи вршити одређену акцију', али идиоматизација је омогућила да израз у квалификативном значењу имплицира трајање. У изразима (*једва, тешко, некако*) *везати крај с крајем*, *везати лико на узицу*, *везати лику за опуту*, *везати лик с опутом* 'мучно, тешко живети, натезати с новцем (са издржавањем)' глагол се може тумачити као двовидски, али израз такође упућује на трајање.

За остале, који су још *везани за постељу*, даваће клоновни ... шаљив програм (Радић Д. 3, 17). Скадарски паша, и сувише заузет покретом у Црној Гори ... *био је везаних руку* према плачкашима (Том. Јов. 1, 163). Осман-ага Вилић утањио, па код куће *једва веже крај с крајем* (Хумо 3, 161). И раније ... Демировљани су *тешко везали крај с крајем* (Ћоп. 12, 718). *Веже лико на узицу* (једва живи којекако) (НПосл Вук). Неки од њих [сељака-књижевника] принуђени су да чак иду и у надницу, а и остали ... „*вежу лику за опуту*“ (Тешић М., Разв. 1938, 305).

Перфективност код овог глагола је видљива у изразима *везати чалму* 'потурчити се, преврнути вером', *везати чвор* 'пропасти, свршити своје', *везати чвор нечега, на нечему* 'замрсити нешто, направити заплет у нечему.

Не бих му остао да контроманцирам, да бих морао *чалму везати* па кроз Београд проћи (Нен. М. 2, 76). Шта ти прича онај лопов Ђорђе? Он, изгледа, *везао чвор* (Никол. Д. 1, 53). Да се није оно догодило што *је везало чвор на њихову односу*, сигурно се сутра не би ни сетио да ли је била плава или гарава (Петр. В. 5, 62).

На основу обимне грађе коју доносе дескриптивни речници, нарочито РСАНУ, и ЕК потврђена су оба вида код глагола *везати* у већини значења, како у онима која означавају конкретну активност или остварење, тако и у оним значењима која су се различитим механизмима полисемије развила у она која означавају апстрактне ситуације. У актуелном тренутку, могло би се рећи, глагол *везати* управо показује превирање, тј. специјализацију вида, очито у правцу перфек-

тивности, али грађа показује да се он и те како реализује као несвршени глагол.³ Такву видску вредност обавезно задржава у исказивању хабитуалних, квалификативних и сл. ситуација. Такође, употреба глагола *везати* као допуне фазном глаголу *почети* (*поче везати*) није уобичајена, али је у грађи регистрована у примерима из 19. века.

У језичком развоју, промене вида које подразумевају и специјализацију вида код двовидских глагола нису необичне (Грицкат 1957–1958: 94–95). Ову специјализацију вида могуће је објаснити, такође, аспектолошком појавом – видским парњаштвом. Наиме, улогу исказивања несвршеног вида данас је преузео глагол *везивати*, који са перфективном вредношћу глагола *везати* образује видски пар, чиме се слаби имперфективна видска вредност глагола *везати* и на тај начин се неутралише двовидност код овог глагола. *Веза свршени глагол – несвршени глагол настао секундарном имперфективизацијом*, као *везати–везивати*, представља типичан видски парњак, где се разлика међу лексемама састоји само у граматичком – видском а не лексичком значењу (уп. Грицкат 1984–1985) и тиме се може објаснити тенденција престојавања или преквалификације глагола *везати* у свршене глаголе, тј. тенденција његове видске специјализације. Конкурентнији је свакако члан који има и формално обележје, у овом случају морфемско уобличење *.ивати* од оног који истовремено истом формом покрива два вида. С друге стране, иако су учестали и видски парови које образује имперфективна видска вредност глагола *везати* и префиксирани глаголи: *везати–завезати*, *везати–повезати*, *везати–свезати*, *везати–увезати* и сл., у тим случајевима није реч о изражавању искључиво видске опозиције, као у *везати–везивати*, већ о исказивању и резултативности, дистрибутивности и других акционалних значења итд., те бројност ових парова, по свој прилици, нема утицаја на очување и учвршћивање несвршене видске вредности глагола *везате*. У конкуренцији на релацији видски пар који чине имперфективна видска вредност глагола *везати* и неки префиксирани глагол и видски пар који чини перфективна видска вредност глагола *везати* и имперфективни глагол *везивати* настао секундарном имперфективизацијом, директнија видска опозиција видљивија је у другом пару, јер је *-ивати* искључиво носилац аспектуалног значења. По свему судећи, то може бити узрок за постепено потискивање глагола *везати* несвршеног вида. Ипак, анализирана грађа показује да се глагол *везати* несумњиво може сматрати двовидским глаголом и даље (изузев у неким значењима) ако узмемо у обзир развојну перспективу

³ За прецизно исказивање односа реализације свршеног или несвршеног вида код овог глагола била би неопходна статистичка испитивања.

српског књижевног језика на Вуковој основици, што је видљиво у примарном и њему блиским значењима.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вук, Рј(ечник): *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, четврто државно издање, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1935.
- Грицкат 1957–1958: Ирена Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, *Јужнословенски филолог* XXII, Београд, 65–130.
- Грицкат 1984–1985: Ирена Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 197–203.
- ЕК: *Korpus savremenog srpskog jezika*, Beograd: Matematički fakultet, <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.
- ОРСЈ: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Спасојевић 2015: Марина Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Спасојевић 2017: Марина Спасојевић, Глагол видети кроз векове: о значају и потреби изучавања глаголског вида на дијахроној и синхроној равни, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VIII, Дани српскога духовног преображења XXIV, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2017, 199–212.

Марина Љ. Спасојевић

ВИДСКИ ПОРТРЕТ ГЛАГОЛА *ВЕЗАТИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду се разматра вид глагола *везати*. Указује се на то да је овај глагол двовидски у већини својих значења на основу грађе из дескриптивних речника савременог српског језика. Језички осећај савремених говорника да је глагол *везати* само свршеног вида потпомогнут је чињеницом да се он повезује са глаголом *везивати* као несвршеним у видски пар. Тиме се слаби имперфективна видска вредност глагола *везати*, јер *везивати*, као њен конкурент, на себе преузима улогу имперфективне видске вредности овог глагола. Ипак, грађа показује да су потврде за несвршени вид глагола *везати* и даље заступљене у савременом српском језику и да се он може сматрати двовидским глаголом.

Кључне речи: глаголски вид, двовидски глаголи, глагол *везати*.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

РАДА СТИЈОВИЋ^{*}
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)^{**}

Оригинални научни рад
Примљен 11. децембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ГРАЂА ЗА РЕЧНИК САНУ – БЛАГО КОЈЕ ТРЕБА САЧУВАТИ (о дигитализацији листића)

Грађа за Речник САНУ прикупљана је више од 120 година, садржи преко 5.000 извора и око 300 збирки речи из народних говора. Забележена је, у највећој мери, на око 6.000.000 листића. Дигитализација грађе и њена организација у дигитални репозиторијум омогућиће да се ови у највећем броју врло трошни листићи сачувају, да се учине подесним за аутоматизацију рада на Речнику, што води знатном убрзању његове израде, као и да се грађа записана на њима учини доступном научној, стручној и широј културној јавности.

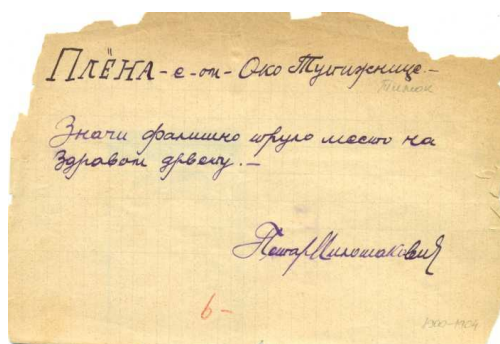
Кључне речи: Речник САНУ, грађа, листићи, дигитализација, анотација.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ представља, како је више пута истицано, монументално дело српске и словенске лексикографије и несумњиво је једно од најзначајнијих дела савремене српске науке и културе. Предвиђа се да ће, када буде завршен, садржати око 500.000 речи, које припадају књижевном језику у току протекла два века (од Доситеја и Вука па до данас) и народним говорима са целокупног српског језичког простора. Свака од ових речи углавном је потврђена бројним примерима (изузимајући

^{*} rada.stijovic@isj.sanu.ac.rs

^{**} Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

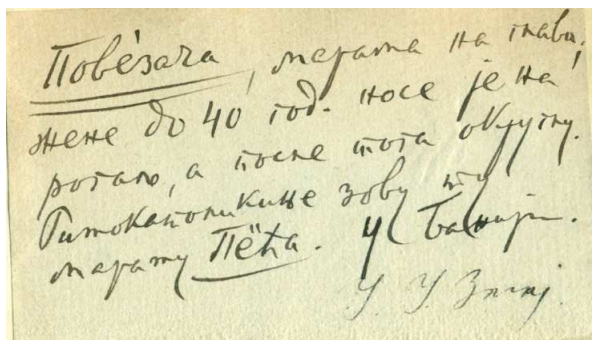
хапаксе, поједине покрајинске речи и сл.), који су забележени на листиће и, узбучени, смештени у одговарајуће кутије. Овако богат лексички материјал, који се прикупља већ више од 120 година, ексерпиран је из око 5.000 извора и око 300 рукописних збирки речи са целокупног српског језичког простора.¹ На њему су радила многа зменита имена наше културне историје. Грађу на терену бележили су песник и лекар Јован Јовановић Змај (највише у Војводини, али и у другим српским крајевима), историчар, а тада „гимназист“ Владимир Ћоровић (у Херцеговини), проф. Велике школе и председник СКА Сима Лозанић (у Рипњу и Параћину), учитељица Марица Косановић, рођена Тесла (по Хрватској), сликар Новак Радонић (у Бачкој), књижевница Јелена Билбија (у Босни и Херцеговини) и многи други. Међу онима који су подвлачили речи у књигама из којих ће се ексерпирати грађа и онима који су те речи исписивали на картице били су: филолог Милан Решетар, филолог, историчар књижевности, дипломата Стојан Новаковић, књижевни критичар Јован Скерлић, књижевници Радоје Домановић, Јаша Продановић, Исидора Секулић и други.²

Из збирке свештеника Петра Милошаковића (1898–1902)

¹ О грађи за Речник САНУ и збиркама речи прикупљеним за Речник – њиховој структури, ауторима, времену настанка и сл. писали су Н. Ивановић (в. Ивановић 2013: 151–180), затим Н. Ивановић, М. Јакић и С. Ристић (Ивановић и др. 2016: 141–142).

² О изворима за Речник, нарочито о листићима – њиховом изгледу, ауторима, начину ексерпирања примера забележених на њима и др. в. Павковић 2014.

Из збирке Ј. Ј. Змаја из разних српских краја из тимочког краја
(1900–1904)

Грађа за Речник повремено се допуњава и осавременује. Ексертирају се дела савремених писаца, консултују нови речници (књижевног језика и дијалеката), енциклопедије, уџбеници, часописи и прилажу нове збирке речи. Међутим, наш циљ у овом раду јесте да укажемо на трошност старе и у многоне оштећене грађе, њену ненадокнадиву вредност, као и на потребу да се она сачува, учини погодном за аутоматизацију рада на Речнику и доступном научној, стручној и широкој културној јавности.

Вредност грађе је вишеструка. Не само што на основу ње треба да буде написано још најмање 15 томова Речника, већ и зато што она пружа обиље других података. Она може бити основа за разна језичка истраживања у области фонетике, морфологије и синтаксе српског језика, на основу ње се може пратити развој језика током протекла два века, могу се сазнати бројне дијалекатске црте из времена када су збирке настале (већина примера једини су подаци о говору неког краја тога времена), могу се правити етимолошке студије итд. Грађа пружа податке и за ванјезичка истраживања – о материјалној и духовној култури српског народа током протекла два века, о његовим обичајима, веровањима, занимањима, начинима размишљања, етичким начелима, научној мисли и др. Могу се на основу ње изводити и разноврсна статистичка истраживања, формирати синонимски низови итд. И, што је веома важно, она може бити најшира полазна основа за формирање српског језичког корпуса. Ипак, за потребе Института, због којих је и прикупљана, најважније је сачувати је како би се написали преостали томови Речника и дати јој форму која ће омогућити убрзавање рада на Речнику.

С тим циљем се у Институту 2016. године почело прво са скенирањем целокупне грађе³, које се успешно реализује.⁴ Године 2017. приступило се процесу њене дигитализације.⁵ Имајући у виду то да је остало да се за Речник обради око 3.000,000 листића од слова П па до слова Ш, почело се прво са том грађом, а потом ће се наставити са грађом која је већ искоришћена у Речнику (у мери у којој је за Речник било потребно), али је драгоцене за друга истраживања.

Израдом дигиталног каталога листића са грађом за Речник САНУ, на системски, квалитетан и уједначен начин обезбедиће се организовање ове обимне грађе, као и њена лакша доступност и прегледност. Имплементацијом система за управљање дигиталним каталогом скенираних листића, њиховим обележавањем на одговарајући начин и похрањивањем у базу података биће обезбеђено лакше руковање листићима и прегледање грађе по обележеним подацима.

Информатички тим са Рударско-геолошког факултета у Београду осмислио је софтверско решење, у виду веб-апликације, према спецификацији и потребама корисника који су запослени у Институту за српски језик САНУ и који у свакодневном раду користе листиће, а које је израдио лингвистички тим из Института.

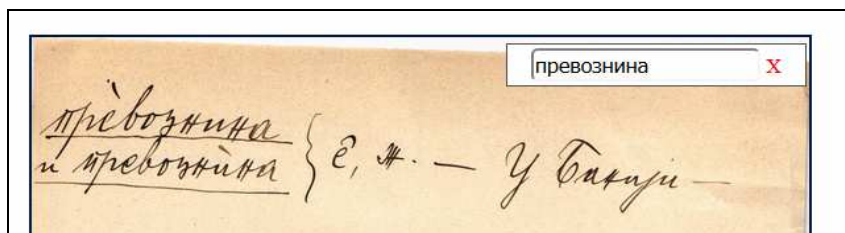
Апликација је заснована на комбинацији PHP и MySQL технологија и омогућује везу између корисника различитих профила, апликативног сервера, репозиторијума скенираних листића⁶ и базе података у коју се анотације похрањују. Овлашћени корисници могу јој приступити путем веб читача, анотатирати листиће коришћењем форми апликације, чиме се допуњује база података. Постоје два сценарија анотирања. Прво је скраћена анотација, која подразумева обележавање одредница.

³ Треба рећи да је скенирање, односно каснија дигитализација целокупне речничке грађе, и оне која је употребљена за већ објављене томове речника, неопходна, јер се у Речник уноси само њен мали део – можда око 20%.

⁴ Драгоцену помоћ у овоме, нарочито у првим корацима, Институту је пружила Универзитетска библиотека из Београда.

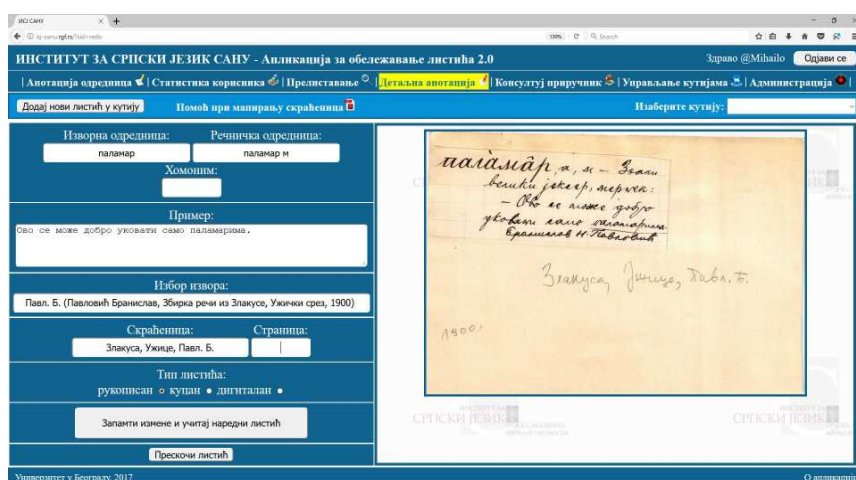
⁵ Овај посао је почет у оквиру пројекта Израда дигиталног каталога листића Речника САНУ, који је суфинансирало Министарство културе и информисања Републике Србије, а који ради информатичко-лингвистички тим на челу са Ранком Станковић и Душком Витасом, односно Радом Стијовић.

⁶ Сви скенирани листићи налазе се у облику *jpg* датотека организованих у каталоге који одговарају кутијама, односно секцијама листића. Методаци о сликама листића, подељене по каталозима према кутији у којој се налазе њихове физичке копије аутоматски су пресликане у базу података, чиме је значајно убрзана анотација листића.

Скраћена анотација: листић анотиран само одредницом

Друго је пуно анотирање, које омогућава унос речничке одреднице тј. одреднице у облику који ће имати у Речнику (што подразумева њен књижевни лик, без обзира на то у ком је лику забележен у извору – дијалекатском, некњижевном или сл.) и одреднице у изворном лику (забележеном у примеру на листићу), затим ознаке за хомоним, текста примера, извора из кога је пример узет са скраћеницом под којом се доноси у Речнику, типа листића (рукопис, куцан текст) и додатне напомене. Различити статистички прикази помажу у праћењу процеса анотације листића.

Пуна анотација

Исти информатичко-лингвистички тим отпочео је 2016. године припрему за дигитализовану верзију РСАНУ. Засада су креиране процедуре за анализу дигитализованог текста 1. и 19. тома, сегментирани речнички чланци и информационе целине у оквиру речничког

чланка.⁷ Дигитализовањем речника, картица са примерима и библиотечких извора, као и осавремењавањем начина израде речника знатно ће се убрзати његова израда.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Ивановић 2013: Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексикографског аспекта)*, необјављен докторски рад, одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ивановић и др. 2016: Ненад Ивановић, Милена Јакић, Стана Ристић, Грађа Речника САНУ – потребе и могућности дигитализације у светлу савремених приступа, у: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Павковић 2014: Васа Павковић, Грађа за Речник САНУ, у: Рајна Драгићевић (ур.) *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Београд: Филолошки факултет, 55–59.
- РСАНУ: *Речник српкохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–2014.
- СТИЈОВИЋ–СТАНКОВИЋ 2018: Рада Стијовић, Ранка Станковић, Дигитално издање Речника САНУ: формални опис микроструктуре Речника САНУ, *Научни састанак слависта у Вукове дане 47/1*, Београд, у штампи.

■ Рада Стијовић

ГРАЂА ЗА РЕЧНИК САНУ – БЛАГО КОЈЕ ТРЕБА САЧУВАТИ (о дигитализацији листића)

Резиме

Поступком скенирања листића са грађом за Речник САНУ и њиховог превођења у електронски облик, који је отпочет у Институту за српски језик САНУ, сачуваће се драгоцен грађа, а истовремено

⁷ Више о томе у Стијовић–Станковић 2018.

но, израдом дигиталног каталога листића, на системски, квалитетан и уједначен начин обезбедиће се организовање ове обимне грађе, као и њена лакша доступност и прегледност. Савременим методама и технологијама које се примењују у светској лексикографској пракси биће унапређен и убрзан рад на Речнику САНУ.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 11. децембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ТРИ НЕЗАБИЉЕЖЕНА ГЛАГОЛА

Човјек на селу свој живот и навике стварао је у зависности од обавеза које су му задавали послови којим се бавио. По правилу, у сваком крају човјек је имао обавезе преко цијеле године, било је мало дана кад нема шта да ради, изузетак су били само свеци у које се не смије радити. Само нерадне особе имале су на претек времена, па су могле да љенчаре проводећи време у дугом лежању, сједењу и спавању. У вучијачком крају народни говор има посебне глаголе за такво прекомјерно сједење, лежање и спавање. Они са својим основним значењем носе и негативан став према особи на коју се односе.

Кључне ријечи и изрази: Вучијак, народни говор, негативан став, *лежѝндрати*, *сједѝндрати*, *спавѝндрати*.

У раду ће бити ријечи о три глагола које нисам нашао ни у једном од репрезентативних рјечника српског језика, почевши од Вукова, рјечника ЈАЗУ, шестотомног рјечника Матице српске, једнотомног рјечника Матице српске до рјечника САНУ – у написаном дијелу и грађи ненаписаног дијела. Ти глаголи свакако не припадају књижевном језику, по свему судећи, није им ни подручје употребе широко, али заслужују да се сачувају од заборавља. Рад је посвећен професору Мирославу Николићу, који је, бавећи се и другим гранама науке о српском језику, цио свој радни вијек посветио обради народног језичког блага: радећи на изradi *Речника српскохрватског књижевног*

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

и народног језика. Уз то, скупио је и вриједну збирку ријечи из свога краја – Горобилџа крај Пожеге. Он је знао значај и вриједност дијалекатске лексике. Уосталом, „народни говори представљају неисцрпну ризницу података који осветљавају историју језика, лингвистичку типологију, етноисторију, историју социјалних односа и културних утицаја те њихово систематско и исцрпно истраживање превазилази чисто лингвистичке интересе“ (Реметић 1999: 275). У том смислу посебну вриједност има народно лексичко благо будући „да се на основу исцрпног дијалекатског речника добија увид у све језичке сегменте дотичног идиома, а и поуздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села јер су две револуције, технолошка и идеолошка, радикално измениле живот руралних средина и до словце затрле многе старе обичаје и облике ранијег привређивања“ (Реметић 2017).

Глаголи о којим ће се говорити јесу *лежјиндрати*, *сједјиндрати*, *спавјиндрати*. Забиљежени су у говору Вучијака, планине у Босанској Посавини испод 500 м. нв. На истоку граница јој иде ријеком Босном од Добоја до Модриче, па до Оцака на Сави, сјеверна граница иде од Оцака на запад Савом до Брода на западу; западна граница, узето грубо, иде од Брода на Сави преко Дервенте до Добоја. До грађанског рата 90-их година 20. вијека становништво је претежно било српско, али је било и хрватског и муслиманског; посљедњи су били претежно у приградским селима. Данас изразиту већину чини српско становништво, чији говор припада источнохерцеговачком дијалекту, односно херцеговачко-крајишком по новијој терминологији. Становништво Вучијака се традиционално бавило пољопривредом. Географија одређује и пољопривреду: земљорадња, воћарство, сточарство – нема великих покретних стада оваца као у планинским крајевима. Ова напомена успут дата није безначајна; у складу с начином живота код људи се формирају и погледи на свијет и односи према људима.

Да би се утврдило значење поменутих глагола, добро је упоредити њихово значење са значењем глагола који у српском језику постоје за стања човјека која и они именују. Прије тога треба примјетити и то да су сва три глагола несвршеног вида; немају према себи свршене парњаке, или су они много рјеђи.

Глагол *лежати* је основни глагол за стање супротно стајању и седењу. Има разгранато значење, а рјечник САНУ као прво, 1а. дефинише слједеће: „заузимати водораван положај на каквој подлози (постељи, земљи и др.) ради спавања, одмора, обављања каквог посла и сл.“ (РСАНУ 11). У шестотомном рјечнику Матице српске прво значење тог глагола дефинисано је на слједећи начин: 1а. „бити у водоравном положају ослањајући се телом на какву подлогу“ (РМС 3).

Слично је и у новијем, једнотомном рјечнику Матице српске: 1а. „заузимаи водораван положај на некој подлози (постели, земљи и др.), обично ради спавања, одмора, обављања неког посла и др.“ (РСЈ). Иако нису сасвим идентичне дефиниције основног значења овог глагола (прва и трећа дају и циљ или разлог лежања), оне су у основи врло сличне. Овај глагол не носи сам собом разлог за формирање става према носиоцу стања: ни позитивног ни негативног. Кад је посриједи глагол *лежсиндрати*, другачије је. Он подразумеива да се појам коме се стање приписује неоправдано налази у њему (стању), говорник то стање именује са негативним ставом: нема разлога, или су одавно престали постојати, који су наведени у дефиницији због којих неко лежи или који би се могли навести иза оног *и сл., и др.*; уп.: *у* *устану*, што *лежсиндрати* цијели *д* *н*; Кад *гођ* *д* *ћем* *код* *ња*, он *лежсиндра*, никад га нијесам затекла за послом; Пр *ва* је *љенчина*, св *б'* да други *уради*, а он с *мо* *лежсиндра*. Зато су незамисливе реченице с овим глаголом: Он *лежсиндра* јер је уморан; Уморан је па *лежсиндра* цијели дан – какве су сасвим уобичајене кад је посриједи глагол *лежати*.

Није баш прихватљиво или дозвољено лежати само кад је посриједи неки од наведених разлога или њима сличан. Има ситуација кад се лежи и да то није тако „прописано“. То се онда именује неким другим глаголима: *лешкарити*, *излежавати се*. У вишетомном рјечнику САНУ глагол *лешкарити* се дефинише: „проводити време, одмарати се угодно лежећи, излежавати се“ (РСАНУ 11), у вишетомном рјечнику МС глагол *лешкарити* дефинише се: „одмарати се лежећи“ (РМС 3), а једнотомни: „одмарати се угодно лежећи, излежавати се“ (РСЈ). Дакле, нема негативног става према носиоцу стања које се исказује тим глаголом. Слично је и с глаголом *лешкати*, који се и дефинише глаголом *лешкарити*. Дакле, глагол *лешкарити* доноси само информацију да се неко осећа угодно док се одмара лежећи, нема негативног става према лешкарењу. Нешто је другачије стоји с глаголом *излежавати се*. У рјечнику САНУ основно значење тог глагола јесте: „проводити много времена лежећи, лешкарећи (од беспослице, нерада, лењости); ленствовати“ (РСАНУ 7). У шестотомном рјечнику Матице српске овај глагол се упућује на свршени *излежати се*, који под 2. наводи значење „провести дуже време лежећи, ништа не радећи, проленчарити“ (РСЈ); интересантно је да се не наводе примјери ни уз свршени ни уз несвршени глагол, као да глагол није чест у употреби. И у једнотомном рјечнику Матице српске глагол *излежавати се* упућује на свршени *излежати се*, само је сад то значење 2. наведено под 1. „одморити се лежећи, лешкарећи, належати се“ (РСЈ). Ово посљедње тумачење – належати се – указује да се по тим

глаголом подразумејева (и) надовољити се лежања. Радни човјек на селу је имао обавезе у свако доба године и имао је времена за лежање само да се одмори и спава, тек колико је нужну, некад и мање од тога. Само у неким ситуацијама, рецимо о вјерским празницима – кад се не ваља радити, могао је да се мало излежава, да се надовољи лежања. Тако овај глагол нема негативан предзнак у своме значењу. Разумије се, сваки од наведених глагола у неком контексту може означавати и претјерано, неоправдано лежање.

Другачије је с глаголом *лежиндрати*. Њиме се никад не исказује стање слично глаголу *излежавати се* или *лешикарити*. Ко *лежиндра*, лежи предуго без икаквог разлога, без потребе за одмарањем, не подразумејева се да је преморен, да је у претходном периоду дуго и напорно радио. Обрнуто, тај лежи без мјере и икаквог разлога за одмором, ради се о особи која је претјерано лијена. Сваки пут кад се за неку особу каже да лежиндра, каже се то с негативним ставом према таквом њеном понашању.

Глагол *сјединдрати*¹ налази се у односу према глаголу *сједјети* / *сједити*. У шестотомном рјечнику Матице српски прво значење дато му је на следећи начин: „налазити се у положају у којему се доњи део трупа ослања на нешто и носи тежину тела“ (РМС 5). У једнотомном рјечнику Матице српске тај глагол се дефинише на исти начин: седети ... „бити у положају у ком се доњи део трупа ослања на нешто носећи тежину тела“ (РСЈ). Дакле, глагол само информише о стању у ком се налази нека особа без икаквог става према томе. Истина, овим глаголом се може исказивати и ситуација да неко проводи вријеме бескорисно, не радећи ништа; у ова два рјечника такво значење се наводи већ на другом мјесту: 2. а. „налазећи се претежно, често у таквом положају трошити бескорисно време, не радити: седи док други раде, седи цело лето“ (РМС 5); 2. а. „трошити време бескорисно, не радећи, дангубити“ (РСЈ). Истина, ово значење је контекстуално условљено, начин бескорисног трошења времена у седењу увијек се разазнаје из датог контекста, језичког и(ли) ванјезичког.

Глагол *сјединдрати* увијек, поред ове основне информације, носи и додатну – да особа претјерано дуго сједи, да се не бави некаквим послом него проводи вријеме у сједењу. Увијек се на томе инсистира, то је у првом плану: Он се никад не види на њиви, само сјединдра неће у ладу; Сјединдра поваздан у кући, ни у двориште неће да изађе, несрећа једна и ништа друго. Док је с глаголом *сједити* са-

¹ У говору Вучијака глас *с* се у контакту са гласом *ј* (и) из јата јотује и добија се глас *с'*. Пошто то за ову тему није битно, не биљежи се у примјерима.

свим уобичајена реченица: Копали су од раног јутра, па сад мало сједе да преда¹ ну – с глаголом *сјединдрати* то никад не може доћи у обзир; увијек је на првом мјесту неоправдано сједење. Овај глагол је једнозначан и контекст не може промијенити то значење, односно не може се наћи у контексту који би био у супротности с његовим значењем.

Трећи глагол је *спавендрати*. И он стоји у извјесном односу с глаголом *спавати*. У шестотомном рјечнику Матице српске има више значења, а прво је дефинисано на сљедећи начин: „бити у стању сна“ (РМС 5); на исти начин, дословно, дато је прво значење његово и у једнотомном рјечнику Матице српске. Дакле, и у случају овога глагола даје се само неутрална информација о стању у коме се нека особа налази, без икаквих ставова о томе, особа се ни на који начин не вреднује. Кад је посриједи глагол *спавендрати*, опет је њиме, уз информацију о стању сна, дат и негативан став о томе, особа спава преко уобичајене норме, то је квалификује као лијену, нерадну: Ајде устани, уми се, *спавендраш* до подне; По цијели дан *спавендра*, не знам како му не утрну леђа; Устани, нешто ради, само *лежиндраш* и *спавендраш*, окрastaће ти се леђа.

Видимо да се ради о три глагола који именују стања у којим се човјек налази, што су за човјека природна, а за које су основни глаголи *лежати*, *сједити*, *спавати*. Како су то природна стања у којим се човјек налази, овим глаголима се не износи никакав став, не даје се никакав вриједноси суд о томе стању или личности којој се неко од тих стања приписује. Глаголи *лежиндрати*, *сјединдрати* и *спавендрати*, напротив, уз информацију о стању лежања, сједења, спавања обавезно дају негативан став: увијек се неко од ових стања везује за особу која је лијена, нерадна; зато се никад не могу ни наћи у реченици уклопљеној у контекст који би био супротан овоме њиховом значењу.

На почетку је истакнуто да је подручје Вучијака погодно за пољопривреду, да је земљорадња са сточарством и воћарством била занимање становника тога краја. Земљорадња је занимање слично војничком: никад нема слободног времена. Од раног прољећа већ почињу њивски послови, као и послови у воћњацима – нешто мањи, они трају све до под зиму, до касне јесени, а о стоци се брине током цијеле године. Њивски послови трају од изода [исхода] до касно у ноћ, радни дан диктира врста посла и хитност његовог завршетка. Ријетко се дешава да је неки послови заврше а да не чека неки други такође велики и значајан посао. А између тих главних послова, увијек се нађе нешто што се такође мора завршити: покрпити ограда, поправити алат, притегнути кола. Такође, зими кад се не ради на њиви, има по-

сла за све: мушкарци, припремају дрва за огрев, поправљају алатке, праве суђе; жене предуг, ткају, плету, везу. У кућама се ријетко налазило времена да се чељад наспавају, одморе, па и опусте – лешкаре. То се догађало само у вријеме већих и запречитих светаца, кад се не ваља ништа радити. Тада је могуће и прихватљиво да се лешкари, па и излежава. Тада се за особу неће рећи да *лежиндра*, *сјединдра* или *спавендра*.

Из свега реченог да се закључити да су глаголи *лежиндрати*, *сјединдрати* и *спавендрати*, са таквим својим значењем, настали у складу с начином живота становника Вучијака. Они именују стања у којим се човјек налази, али та стања нису пожељна ако трају преко условне норме, напротив обавезе које човјек има живећи од свог рада и зависећи од природног календара – готово цијеле године *лежање*, *сједење* и *спавање* морају да трају и испод условне норме. Само лијева, нерадна особа има времена за свакодневно дуго *лежање*, *сједење* и *спавање*. За њих су и створени ови глаголи да их издвоје између вриједних укућана.

ЛИТЕРАТУРА

- Реметић 1999: Слободан Реметић, Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње испитаности и даљи задаци, у: *Српски духовни простор*, Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске, 275–283.
- Реметић 2017: Слободан Н. Реметић, Српска дијалектологија јуче, данас и сутра, *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4, Београд, 85–112.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, ур. Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Срето З. Танасич

Три незафиксированных глагола

Резюме

В работе речь идет о трех глаголах *лежиндрати*, *сјединдрати*, *спавендрати*, незафиксированных ни в одном из репрезентативных словарей сербского языка, начав с словаря Вука, словаря ЈАЗУ, шеститомного словаря Матицы сербской, однотомного словаря Матицы сербской до многотомного словаря САНУ – в составленной части и в материале несоставленной части. Они во всяком случае не принадлежат литературному языку, по всей вероятности, сфера их употребления не широка, но они заслуживают, чтобы их сохранили от забвения. Они со своим основным значением несут и отрицательную позицию к лицу, к которому относятся. Область Вучияка благоприятна для сельского хозяйства, чем люди и занимались; в то же время это требует прилежной работы в течение всего года. Поэтому *лежание*, *сидение* и *сон* должны длиться ниже условной нормы, а не сверх такой нормы. Только у ленивого, нетрудолюбивого человека есть время повседневно долго лежать, сидеть и спать. Именно для них эти глаголы были образованы с целью выделить их по отношению к старательным людям.

Ключевые слова и выражения: Вучияк, народный говор, отрицательная позиция, *лежиндрати*, *сјединдрати*, *спавендрати*.

УДК 811. ...
811...

ДИНА П. ТОМИЋ АНИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

Оригинални научни рад
Примљен 16. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЗНАЧЕЊА МНОЖИНСКИХ ОБЛИКА ГРАДИВНИХ ИМЕНИЦА

У раду се разматра питање да ли градивне именице у својим множинским облицима остају градивне или их тада треба посматрати као заједничке, како се помиње у литератури. Посебно се коментаришу значења множинских облика градивних именица. Последишно се проблематизује сврставање градивних међу именице које су *singularia tantum*.

Кључне речи: градивне именице, множина градивних именица, заједничке именице, *singularia tantum*, подела именица по значењу.

Увод

Повод за овај рад дала нам је завршна напомена о градивним именицама у граматичи М. Стевановића (1981: 186):

„И уопште се тзв. градивне именице могу употребљавати у облицима множине. Али оне тада не казују множину онога што именица значи у јединици, него означавају већи број врста дотичне материје. А тада оне, у ствари, и нису више градивне већ заједничке именице.“¹

* dina@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Сличну констатацију срећемо и у раду В. Ломпар о класификацији именица (2005: 180–181).

У раду ћемо покушати да аргументујемо супротан став – да градивне именице остају градивне и у својим множинским облицима. Тачније, покушаћемо да покажемо да је управо то померање значења код множинских облика особеност градивних именица због које их и издавамо у посебну групу у оквиру поделе именица по значењу, јер семантички критеријуми који се не огледају (доследно) у граматичком понашању речи не би требало да буду основ за граматички релевантне поделе.

У већини граматика српског језика за градивне именице се констатује да немају облике множине и да облицима јединине означавају и најмању и највећу количину онога што значе (Стевановић 1981: 185; Станојчић–Поповић 2002: 80; Станојчић–Поповић 2008: 79; Кликовац 2008/2009: 73; уп. и Ломпар 2016: 81), а слично се градивне именице објашњавају и у кроатистичкој граматичарској пракси (уп. Барић и др. 1997: 100). П. Пипер и И. Клајн у *Нормативној граматичкој српског језика* наводе градивне именице међу именицама које су *singularia tantum*, а нешто даље кажу да „множина градивних и апстрактних именица није уобичајена“ (2014: 58).²

Не редукује се морфолошка категорија броја код градивних именица на један (неутрални) члан ове бинарне опозиције само у граматицима: М. Ивић каже да градивна именица „не разликује својим обликом једину од множине“ и уз множински облик **несци* ставља астериск, који „упозорава на то да је овакав пример артифицијелна творевина, тј. да не постоји у језику“ (Ивић 2008: 15). У предговору другом издању *Речника српског језика* (РСЈ 2011: 7), М. Николић напомиње и закључује да се покушај обележавања именица које, „у неутралном стилу“, имају само облике јединине (*singularia tantum*) показао тежим него што се то у почетку чинило, „јер је за то потребно огромно и студиозно истраживање, које, колико је нама познато, још увек не постоји“, а из напомене³ видимо да ту сврстава и градивне именице.

² На истом месту, говорећи о *pluralia tantum* именицама, кажу и да оне, између осталог, „значе градивност“. Ми ћемо овом приликом питање градивности код именица које имају само множинске облике оставити по страни.

³ Напомена гласи: „Тако смо, нпр., у нашем речнику ставили **чѐлик** м (мн. ѓ), мада се у Просветиној енциклопедији (МЕР, Београд 1978) под одредницом **челик** објашњава како се добијају „легирани челици“. Тако исто у овом речнику стоји **шљѐнак**, -нка м (мн. ѓ), а у једној песми Љ. Ршумовића читамо стих: *Кад чујете негде / Да шкрипућу шљѐнци / будите сигурни / То беже бегунци*“ (РСЈ 2011: 7).

Градивне именице у множини

П. Пипер и И. Клајн, као што је речено, множину градивних именица квалификују као неуобичајену, а у наставку текста констатиру да множина градивних именица, „када се употреби, обично се односи на различите врсте исте материје“ (Пипер–Клајн 2014: 58). Ова напомена о померању од основног значења („материја“) у облицима множине налази се у свим поменутих граматикама. И код М. Стевановића (1981: 186), после примера,⁴ читамо:

„У првој реченици именица *киша* употребљена је у множини зато што се мисли на кише које су више пута падале, а именица *вода* што се мисли на различите врсте вода: на потоке, реке итд., или пак на више одређених потока, река...; *наша вина* означавају, рецимо: бело, црно, жупско, фрушкогорско итд. А именица *хлеб*, поред одређене материје која служи за храну људима, значи и одређену количину у којој се та храна спрема, и онда се, наравно, употребљава у множини.“

Поред тога што се, дакле, множином градивних именица означавају различите врсте (као у примерима са именицама *вода*, *вино* или *мирис*), множинске облике имају и градивне именице када је материја која се њима означава на неки начин ограничена – просторно и/или временски (*киша* и *снег*),⁵ с једне стране, или количински и/или облички (*хлеб*), с друге.

⁴ Примери су: *Од силних киша су све воде надошле, и реке су се излиле из својих корита* (дн. шт.) – *Наша вина су на доброј цени у иностранству* (дн. шт.) – *Те зиме су нападали велики снегови*. – *Заповеди Јосиф лекарима да мирисима помажу његова оца*. – *Камион је урадио у ивичњак и од тога удара хлебови су се расули по коловозу*.

⁵ Употреба множинских облика да означи просторно и/или временски одређене појаве означене градивним именицама битно је ређа у односу на друга два типа значења (а рекли бисмо и да је везана за тематску групу именица у вези са атмосферским и сродним појавама), те је овом приликом нећемо разматрати. Такође, чини се да се множински облик градивне именице са оваквим значењем може заменити јединским са мање последица по значење него што је то случај са множинским облицима када значе врсте или одређене (уобличене) количине материје (уп. *Од силних киша су све воде надошле* : *Од силне кише су све воде надошле*, али *Заповеди Јосиф лекарима да мирисима помажу његова оца* : *Заповеди Јосиф лекарима да мирисом помажу његова оца*).

Градивне именице са тако помереним, „ограниченим“ значењем концептуализују се као јединични ентитети⁶ пошто „идентитет нечега што је по себи ’предмет’ подразумева и димензионалну одређеност, док идентитет нечега што је по себи ’материја’ не подразумева“ (Ивић 1980: 10) и због тога у таквим значењима градивне именице постају бројиве.

То још увек не значи нужно да градивне именице постају заједничке, бар не у смислу који се имплицира (а врло ретко и експлицира) поделом заступљеном у граматикама српског језика, према којој заједничке именице представљају неку врсту „регуларних“ именица са становишта броја (облицима једнине означавају јединичност, чему се супротстављају множински облици, који значе већи број онога што се означава јединским облицима), а све друге показују одступања од овог очекиваног обрасца.⁷

Јесу ли градивне именице *singularia tantum*?

У граматикама које дају поделу именица по значењу градивне именице се по правилу означавају као *singularia tantum*, али чињеница да се у свакој од тих граматика неизоставно помиње множина градивних именица значи да или

(1) градивне именице нису *singularia tantum*, или

(2) именице *singularia tantum* могу имати и облике множине (за разлику од именица *pluralia tantum*, које немају облике једнине, иако бисмо их могли направити јединским наставцима одговарајуће деклинационе врсте), или

(3) постоје две врсте *singularia tantum* именица (тј. њихових значења) – оне код којих се множински облици никада не користе и оне код којих се користе (можда ређе, али се користе), или

(4) множински облици градивних именица постају заједничке именице, како каже М. Стевановић на месту наведеном у уводу овог рада (1981: 186).

Убрајање градивних именица међу именице *singularia tantum* последица је тога што градивне именице, како најчешће кажу граматице, обликом једнине означавају и највећу и најмању количину неке

⁶ У недостатку бољег термина, користимо реч *ентитет* у значењу „део онога што постоји, елеменат света, јединка“ (Клајн–Шипка 2006: s. v. *ентитет*), при чему самосвојност ентитета могу имати бића, предмети, појаве, различите врсте материје итд.

⁷ Одступање од ове врсте „регуларности“ категорије броја код заједничких именица наводи се само код именица *pluralia tantum*, које су по правилу у граматикама издвојене и илустроване ограниченим бројем примера.

материје (уп. Ломпар 2016: 81). Другим речима, градивне именице имају „кумулятивну референцију“ (Ивић 1980: 2; Лејзерсон 2011: 1137) и „дистрибутивну референцију“ (Лејзерсон 2011: 1137).

Кумулативна референција подразумева да ако неки ентитет означимо именицом *вода* и други ентитет означимо именицом *вода*, та два ентитета заједно означена једном речју не мењају граматички број употребљене речи – они остају означени као *вода* (а не *воде*). Ово важи и за збирне именице, и за множинске облике заједничких именица, али не и за заједничке именице у једнини.⁸

Дистрибутивна референција значи да ако неки ентитет означимо именицом *вода*, сваки део тог ентитета можемо такође означити именицом *вода*. За разлику од кумулативности, дистрибутивност не важи за друге врсте именица – јединским обликом заједничке именице *кућа* не можемо именовати ниједан њен део, множински облик *куће* не може означити ниједну кућу појединачно, а збирном именицом *намештај* не упућујемо ни на један комад намештаја посебно.

Истовремено постојање кумулативне и дистрибутивне референције типично је, дакле, за градивне именице, а обе ове особине засноване су на семантици, која се (у примарним градивним значењима именица) односи на неку материју (супстанцу, твар) у недефинисаном облику или количини (тј. „димензионално неодређену“, уп. Ивић 1980: 10).

Множински облици градивних именица недвосмислено постоје, али се у граматикама њихова употреба, као што смо поменули, карактерише као „неуобичајена“. Међутим, како констатује Ђ. Оташевић (1989: 133), „под утицајем терминологије у општем језику све већи број градивних именица користи се и у множини“.

Ђ. Оташевић (1989: 133–135) наводи следеће множинске облике градивних именица и примере употребе за сваку од њих: *антрацити*, *бриљантини*, *велури*, *воскови*, *горива*, *инзулини*, *керамике*, *лигнити*, *масноће*, *мебла*⁹, *најлони*, *пепели*, *пескови*, *пива*, *пиреи*, *пенушици*,

⁸ Овде разматрамо само конкретне именице. Понашање апстрактних именица зависи од њихове концептуализације – апстрактне именице концептуализоване као денотати градивних именица (као неуобичајена материја) имаће кумулативну и дистрибутивну референцију, тј. понашаће се као градивне именице, а оне концептуализоване као јединични ентитети неће.

⁹ Ова је именица збирна и очекивано би било да се понаша као именица *намештај*, јер јој је то и значење (Клајн–Шипка 2006: s. v. *мебл*). У разговорном српском језику се, међутим, *мебл* често користи за материјал којим се намештај пресвлачи. Пример који се у цитираном раду наводи је: „Чиме ћеш уредити кућу, сигурно *меблима* прве класе (Божин Павловски:

пластике, полиуретани, прахови, пишенице, сирови, угљеви и шампањци. Списак можемо продужити наводећи још многе множинске облике које свакодневно срећемо у српском језику, у различитим приликама, у различитим регистрима и код различитих корисника језика, као што су: *материје, материјали, твари, супстанце; гасови, течности; метали, руде; соли, шећери, масти, киселине, базе; сапуни, детерџенти, прашкови, шампони, креме, пудери; фарбе, лепкови, лакови; уља, вина, сокови, сирупи, кафе; сиреви, медови, намази; кремове, каше, сладоледи; штофови...* Питање је колико су ови и овакви множински облици заиста неуобичајени и да ли су изван стандарда, а ако и припадају језицима појединих струка, њихова је употреба, чини нам се, довољно раширена¹⁰ да заправо губе маркираност према сфери употребе.

Значења множинских облика градивних именица

Множина, као опозиција једнини,¹¹ подразумева „више јединичних вредности“. Јединична вредност је денотатима градивних именица (у основном значењу) ускраћена као концепт, због њихове „димензионалне неодређености“ (Ивић 1980: 10), али се јединичност постиже померањем семантике градивне именице, када она постаје „димензионално одређена“ – било у физичком смислу (као одређена одмерена количина, „порција“), било у апстрактном смислу (као јединица неког хијерархијски устројеног хипонимског или таксонимског низа, као врста или тип).

Важно је рећи да овакво померање семантике захвата најпре једнину градивне именице (па она тада означава неку конкретну врсту или неку одмерену количину материје из примарног градивног значења), а пошто се тада именица одликује јединичношћу, може имати и множинске облике са семантиком „увишестручених појединачности“.

Хотел дува. БИГЗ, Београд 1981, 153)“ (Оташевић 1989: 134), а из њега није недвосмислено јасно да ли је реч о „намештају“ или „тканини“, иако је збирно значење вероватније.

¹⁰ Раширеност наведених облика множине вредело би (и требало би) свакако проверити на релевантном корпусу.

¹¹ Због постојања облика паукала у српском језику можда би било прецизније рећи „*неједнина*“ уместо *множина*, али сматрамо да нема потребе за увођењем тог или сличног термина, јер је на нивоу значења за овај рад важна опозиција *једнина* : *множина*.

Два су, дакле, значења множинских облика градивних именица посебно присутна у језику: оно када њихова множина значи врсте и оно када њихова множина значи одмерене количине.

Значење множине градивних именица као скуп различитих врста материје означене једином градивне именице често се везује за стручну терминологију (уп. Оташевић 1989, Тодоровић 2014), мада се заправо таква множина користи и у научно-стручној и у „народној“ таксономији, а оне се могу, али не морају поклапати (Вјежбица 1984: 315). Реченицу *Треба ли избегавати масти?* очекујемо да сретнемо (и) изван стручног жаргона хемичара, па тако облик *масти* у њој не рашчитавамо у значењу (1а)¹² према РСЈ, већ као различите врсте материје описане у значењу (1б)¹³ или (1в)¹⁴.

Множина са значењем одмерене количине везује се за разговорни стил (или нпр. за „ресторански жаргон“ – према Ивић 2008: 22 и Драгићевић 2000: 438), па је у једнотомном РСЈ под одредницом *кафа* значење (в)¹⁵ тако и квалификовано. Имплицитна партикуларизација, она код које се „партикуларизатор квантификативног карактера не изриче, али се подразумева“ (в. Ивић 1980: 5–6)¹⁶, нарочито се везује за именице које означавају најразличитије намирнице (и предмете трговине), и то онда када постоји нека конвенција о устаљеној „порцији“ материје коју именица означава („садржавачу“ или „уобличивачу“, уп. Драгићевић 2000: 438), а која се изражава партикуларизатором. Конвенционализованих партикуларизатора може постоја-

¹² – у мн.: *група органских једињења од којих се претежно састоји сланина, сало, лој, маслац, разне врсте уља и др., а редован су састојак животињских и биљних ткива и један од битних елемената хране; група таквих једињења која су на обичној температури у чврстом стању (за разлику од уља) (у јд.: такво једињење)* (РСЈ 2011: с. v. *маст*).

¹³ – *намирница која се добија топљењем свињског сала и сланине, ређе од ткива других животиња, прерадом уља и др.* (РСЈ 2011: с. v. *маст*).

¹⁴ – *уопште састојак хране и прехранбених производа који углавном чине масти (1а)* (РСЈ 2011: с. v. *маст*).

¹⁵ ...разг. *количина кафе (б) која запрема одређену посуду (шољи(ц)у или сл.):* попити две кафе (РСЈ 2011: с. v. *кафа*). Ово значење није регистровано у ранијим речницима (РЈАЗУ, РСАНУ, РМС), па ни у првом издању РСЈ.

¹⁶ Оба значења множине градивних именица можемо, следећи термилошки апарат М. Ивић, третирати као имплицитну партикуларизацију: у првом случају уз помоћ „неутралног“, *генеричког партикуларизатора* (као што је „израз“ *врста* или *тип*), а у другом уз помоћ квантификаторског, „уобличивачког“ или неког другог партикуларизатора (Ивић 1980: 3–6; Ивић 2008: 34).

ти и више, при чему би онда прималац поруке помоћу контекста (језичког или ситуационог) требало да може недвосмислено одредити који партикуларизатор је изостављен (тј. на коју се „димензионално одређену“ количину реферише).¹⁷

Кумулативна референција, којом се одликују градивне именице, омогућава да једински облици преузму и семантику коју обично имају неједински облици – да означе „више јединичних вредности“. Ако на столу стоји десет шољица кафе, можемо рећи и *На столу су кафе* и *На столу је кафа*, али нећемо рећи *На столу је књига* ако књига на столу има десет. Дакле, и када као референте (дакле, конкретне ентитете на које упућујемо у говору) имамо више „димензионално одређених“ јединица неке материје, можемо их све заједно означити јединским обликом градивне именице, што код заједничких именица није могуће.

Множина градивних и множина заједничких именица

Множина градивних именица (*ГГ*) није исто што и множина заједничке именице (*ЗЗ*), коју можемо представити као:

$$ЗЗ = 3 + 3 + \dots$$

Код градивних именица се множина *ГГ* најчешће јавља у два значења, означена овде као (1) и (2).

$$(1) \quad ГГ = \text{„једна врста } Г^{\text{“}} + \text{„друга врста } Г^{\text{“}} + \dots$$

Сваки елемент збира означеног множином, овде назван „једна/друга врста *Г*“, одликује се истовремено и кумулативном и дистрибутивном референцијом (тј. градивношћу) уколико има једински облик (*брашина* = *пшенично брашно* + *ражено брашно* . . .), или се даље може разложити на елементе (хипониме или таксониме) ако је у

¹⁷ Градивне именице са умереним значењем одмерене количине често се јављају са експлицираним квантификаторима типичним за бројиве именице, посебно као директни објекат уз свршене глаголе, јер „свршени глаголи захтевају одређен, спецификован објекат“ (Кликовац 1996: 136–137):

Данас сам већ попила кафу / једну кафу / неколико кафа / ?кафе;

*Данас сам већ пила кафу / *једну кафу / *неколико кафа / *кафе;*

Волим да попијем кафу / једну кафу / неколико кафа / ?кафе;

*Волим да пијем кафу / *једну кафу / *неколико кафа / *кафе;*

али не обавезно:

Обрадовали смо се кад смо видели (све оне) кафе на столу испред чистаонице.

Референт именице *кафа* се у овим примерима не мења, већ множина сугерише или одређује постојање већег броја одмерених „порција“.

облику множине (*горива* = *чврста горива* (= *угаљ* + *дрво* + . . .) + *течна горива* (= *бензин* + *дизел* + . . .) + . . .), при чему ће се елементи „најнижег ранга“ у хипонимијској или таксонимијској хијерархији поново одликовати градивношћу.

И множина заједничких именица може да означава различите врсте денотираних предмета, на пример, али се то (а) никако не подразумева, а уз то, (б) јединице најнижег ранга у хипонимијској или таксонимијској хијерархији никада немају способност дистрибутивне, а углавном ни кумулативне референције.¹⁸

Друго значење множине градивних именица јесте:

(2) $ГГ = „нека одређена порција Г“ + „још једна таква порција Г“ + \dots$

Градивне именице се без подразумеваног партикуларизатора не могу употребити у множини са оваквим значењем, а оно се разликује од множине заједничких именица из два разлога. Прво, код заједничких именица у оваквом „збрајању“ не постоји подразумевана конвенционализована „порција“, а друго, ако би се и говорило о „порцијама“, ниједна од њих не би се могла означити једнинским обликом заједничке именице, а посебно не све оне заједно. Дакле, и код овакве множине градивних именица јединични елементи означеног скупа показују могућност кумулативне и дистрибутивне референције, на чему у почива градивност именица.

З а к љ у ч а к

Множински облици градивне именице имају другачије значење од множинских облика заједничке именице. Они по правилу значе или скуп различитих врста материје означене градивном именицом или скуп одмерених количина те материје.

У првом случају, када значе скуп различитих врста, а то значи да посматрана градивна именица ступа у хипонимијске (или таксонимијске) односе са сваком од појединачних врста (било да су оне исказане лексемама или лексичким спојевима), сви хипоними најнижег ранга задржавају два основна својства градивности – кумулативну и дистрибутивну референцију. Исто важи и за елементе скупа одмерених количина материје означеног множинским обликом градивне именице.

За именице које се одликују градивношћу, тј. кумулативном и дистрибутивном референцијом, не бисмо рекли да постају у множин-

¹⁸ Кумулативну референцију могу имати само ако су означене именицама *pluralia tantum*.

ским облицима заједничке, као што каже М. Стевановић у одељку цитираном на почетку овог рада, јер „јединичне вредности“ од којих се множина градивних именица састоји задржавају поменућу особину градивности.

Због свега реченог, пошли бисмо од констатације Ћ. Оташевића (1989: 133) да градивне именице „уколико постоји више врста те материје и ако је њихово разликовање од значаја за ту струку, имају множину“ и додали да свака градивна именица потенцијално има множину (1) ако је разликовање врста материје коју означава учесницима комуникације релевантно (у конкретној говорној ситуацији) или (2) ако се уз њу везује неки конвенционализовани партикуларизатор, који се у датој говорној ситуацији може изоставити без умањивања информативности исказа. Уколико би опширније истраживање на корпусу показало да је оваква хипотеза основана, то би значило да ваља преиспитати место градивних у оквиру именица означених као *singularia tantum*. Тек такво истраживање ће показати да ли је множина градивних именица заиста неуобичајена (и колико) или је реч о потенцијалу сваке градивне именице да развија своју полисемантичку структуру оваквим видовима метонимије.

ЛИТЕРАТУРА

- Барић и др. ²1997: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavčević, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Вјежбица 1984: Anna Wierzbicka, Apples are not a “kind of fruit“, *American Ethnologist* 11, 313–328.
- Драгићевић 2000: Рајна Драгићевић, О партикуларизаторима-садржаваћима, *Српски језик* V/1–2, Београд, 427–447.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 1980: Милка Ивић, О „партикуларизаторима“, *Јужнословенски филолог* XXXVI, Београд, 1–12.
- Ивић ³2008: Milka Ivić, Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek, 13–38.
- Клајн–Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Кликовац 1996: Duška Klikovac, O glagolskom vidu u srpskohrvatskom jeziku iz drugog ugla, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXIX/1, Novi Sad, 135–139.

- Кликовац ⁴2008/2009: Душка Кликовац, *Граматика српског језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- Лејзерсон 2011: Peter Lasersohn, Mass Nouns and Plurals, у: Klaus von Heusinger i dr. (ur.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning 2*, Berlin: De Gruyter, 1131–1153.
- Ломпар 2005: Весна Ломпар, О класификацији именица у сербокроатистичким граматикама, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 34/3, Београд, 177–183.
- Ломпар 2016: Весна Ломпар, *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Оташевић 1989: Ђорђе Оташевић, Множина градивних именица, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXI/2*, Нови Сад, 133–135.
- Пипер–Клајн ²2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXII, Zagreb: Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, 1892–1897.
- РМС ²1990: *Речник српскохрватског књижевног језика*, друго фототипско издање, Књига друга (1967), Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.
- РСЈ ²2011: Мирослав Николић (ур.), *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић–Поповић ⁸2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станојчић–Поповић ¹¹2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић ⁴1981: М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Тодоровић 2014: Стефан Тодоровић, Множина градивних именица у научном стилу српског језика, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност 1. Српски језик – од Вука до данас*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 103–116.

Дина П. Томић Анић

ЗНАЧЕЊА МНОЖИНСКИХ ОБЛИКА ГРАДИВНИХ ИМЕНИЦА

Резиме

У раду се разматра питање да ли градивне именице у својим множинским облицима остају градивне или их тада треба посматрати као заједничке, како се наводи у првом тому *Савременог српскохрватског језика* М. Стевановића. Множински облици градивне именице имају другачије значење од множинских облика заједничке именице. Они по правилу значе или скуп различитих врста материје означене градивном именицом или скуп одмерених количина те материје.

Као резултат запажања изнетих у раду рекли бисмо да свака градивна именица потенцијално има множину (1) ако је разликовање врста материје коју означава учесницима комуникације релевантно (у конкретној говорној ситуацију) или (2) ако се уз њу везује неки конвенционализовани партикуларизатор, који се у датој говорној ситуацији може изоставити без умањивања информативности исказа. Опширније истраживање на корпусу показало да ли треба преиспитати место градивних у оквиру именица означених као *singularia tantum*, односно да ли је множина градивних именица заиста неуобичајена (и колико) или је реч о потенцијалу сваке градивне именице да развија своју полисемантичку структуру оваквим видовима метонимије.

Кључне речи: градивне именице, множина градивних именица, заједничке именице, *singularia tantum*, подела именица по значењу.

УДК 811. 163.41'...
811. 163.41'3...

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 6. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

О ЗБИРНОСТИ ИМЕНИЦА ТИПА *АЗБУКА*, *АТЛЕТИКА*, *НОМЕНКЛАТУРА*, *ОНОМАСТИКА* И СЛ. У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се представљају збирне именице и њихове главне карактеристике, а потом се детаљније анализирају именице попут *азбука*, *атлетика*, *митологија*, *номенклатура*, *ономастика* и сл. У бугарској лингвистичкој литератури поједини аутори наведене именице посматрају као лексичке збирне именице. То нас је подстакло да испитамо и утврдимо да ли дате именице у српском језику на основу морфолошких карактеристика и семантичког садржаја могу да се сврстају у лексичке збирне именице или припадају другим именичким врстама.

Кључне речи: српски језик, збирна именица, морфологија, семантика, семантички садржај, семантичка константа, лексичка збирност.

1.0. У традиционалним српским граматикама збирне именице се посматрају као подврста једне класе речи – именичке врсте речи. Према значењу именице се деле на властите (особне), заједничке (опште), збирне (колективне), градивне, апстрактне (мисаоне). Збирне именице означавају скуп више предмета, ствари, бића посматраних у неком неодређеном збиру који се разумева као једна целина. Као најважнија особина ових именица истиче се то да оне обликом јединице

* cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

означавају множину предмета или бића, и зато оне, по правилу, немају множину. То потврђују дефиниције збирних именица у граматичкој литератури, које обједињују два аспекта – морфолошки и семантички. Као заједнички модел за све дефиниције, који покрива оба аспекта В. Ломпар (2016: 72) издваја следећи:

Збирне именице	стојећи у облику једине	означавају	збир	бића и предмета
-------------------	-------------------------------	------------	------	--------------------

Табела 1: Уопштена дефиниција збирних именица у граматичкој литератури

1.1. Дакле, традиционални приступ проучавању збирних именица у српском језику држи се првенствено формалног аспекта, те се издвајају именице деривирани суфиксима *-ад*, *-еж*, *-ија*, *-ина*, *-је*, *-ство* као именице којима се исказује збирност. М. Стевановић (1986: 184–185) као посебне групе именица издваја и именице *живина*, *марва*, *раја*, *стока* које означавају мноштво, односно неодређен број јединки узетих као један јединствен појам, а које у језику никада немају службу граматичког означавања множине, већ се искључиво употребљавају у облику једине и именице типа *јато*, *крдо*, *народ*, *рој*, *стадо*, *чопор* које означавају скупине већег броја бића и које се употребљавају и у множини. М. Ивић (1995: 26–27) издваја два типа именица са збирним значењем: један је егземплификован образовањима која стоје у корелацији са регуларно изведеним множинским облицима (*грана*: *грање*–*грање*, *стена*: *стене*–*стење*, *момак*: *момци*–*момчад*, *звер*: *звери*–*зверад* и др.) и други образовањима лишеним такве корелације, већ је семантички маркиран (*дивљач*, *живина*, *наметија*, *одећа* и сл.). Према томе, лингвистичка литература указује на то да постоје збирне именице са препознатљивим суфиксом за збирност (*јагњад*, *младеж*, *клинчадија*, *омладина*, *грање*, *грађанство* и др.) и именице без формалног обележја збирности (*бижутерија*, *јато*, *марва*, *накит*, *породица*, *роба*, *руља* и сл.), односно лексичке збирне именице¹ код којих се помоћу семантичких константи² типа 'скуп', 'мноштво', 'збир', 'маса', 'група', 'гомила', 'велики број' (људи, предмета, ствари и сл.) исказује збирни карактер. Збирно зна-

¹ О лексичким збирним именицама се веома мало писало у српском језику: Стевановић (1986), Ивић (1995), Симић (2007), Ивановић Н. (2013), Цвијовић (2017). У другим словенским језицима више пажње је посвећивано опису именица које збирни карактер испољавају лексичким путем: Браун (1930); Виноградов (1986); Пети (2001); Буров (2004); Петров (2015).

² Н. Ивановић (2013) користи термин *метајезичка константа*.

чење које се код ових именица реализује лексичким путем уочава се из дефиниција којима су оне описане у дескриптивној српској лексикографији³:

живо/лице:

породица: **1.** „заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ“ → **2.** фиг. „круг, скуп људи које веже заједно исти или сличан циљ, мисао, рад и сл.“;

руља: „неуређена, неорганизована, недисциплинована маса људи, гомила, светина“;

живо/нелице – животиња:

марва: **1. а.** зб. „четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи), стока; ретко појединачно сточно грло, марвинче“ → **б.** фиг. погрд. „недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља“;

неживо/предмет, ствар:

накит: **1. а.** „скуп украса (огрлице, наруквице, прстење, минђуше и др.), начињени обично од племенитих метала, драгог камења, бисера и сл., који најчешће носе жене“;

штампа **1.** „вештина умножавања списка помоћу ливених, оловних слова; исп. тисак (1)“ → **2.** „заједнички, општи назив за све дневне и периодичне листове; скуп свега оног што се штампа“.

1.2. Из наведених дефиниција се примећује да немотивисане именице збирни карактер реализују у неком од својих значења, било примарном било секундарном / секундарним значењима. Код именица које имају развијену полисемантичку структуру, збирност се постиже неким од механизма полисемије (метафором, метонимијом, синегдохом). Те стога, када се именица не препознаје као збирна са формалног аспекта, односно помоћу суфикса којима се творе именички деривати са значењем збирности, прибегава се семантичким критеријумима – издвајањем сема скупности, мноштва, збира, привидно неограниченог мноштва и карактеристичних семантичких константи којима се бележи збирно значење.

2.0. На основу постављених семантичких критеријума поставља се питање да ли се именице типа *азбука*, *атлетика*, *митологија*, *номенклатура*, *ономастика* могу уврстити у лексичке збирне именице у српском језику.

³ Грађа је преузета из тезаурусног *Речника* САНУ и шестотомног *Речника* МС.

2.1. Лингвиста В. Петров (2015: 58–59) именице типа *азбука*, *атлетика*, *галактика*, *ономастика*, *фонетика* сврстава у скупину лексичких збирних именица у бугарском језику. Аутор наглашава да су то периферне⁴ збирне именице, те при класификацији прави разлику између именица типа *азбука*, *галактика* и сл. које означавају предмете и имају и једининску и множинску форму од именице *атлетика* која такође означава предмете али има само јединински облик, или од именице *периодика* која је део терминолошког система. Потом, именице *антропонимика*, *симболика* и сл. сврстава у апстрактно-збирне именице које се препознају по томе што у свом саставу садрже мноштво, збир, масу чега (Петров 2015: 384–385). Дакле, аутор укршта морфолошки и семантички критеријум при анализи лексичке збирности у бугарском језику.

2.2. Међутим, именице *азбука*, *атлетика*, *митологија*, *номенклатура* нису опредмећене у српском језику, те према томе, не могу се третирали као лексичке збирне именице јер би се по том критеријуму свака именица која обележава већи скуп или мноштво могла прогласити збирном. Нпр. именица *азбука* дефинише се на следећи начин: **1.** „утврђени ред слова гласовног система једног језика“, и заиста, азбука се састоји од 30 слова али ту постоји уређен систем према коме се тај ред слова ниже, а да би именица била збирна, потребно је да тај скуп буде несамерљив и опредмећен што слова азбуке нису. То је главни предуслов за остваривање збирног значења. На сличан начин можемо сагледати и именицу *атлетика* која се у РСАНУ дефинише као **1.** „скуп одређених спортских дисциплина, код којих је главно развијање и испољавање снаге и издржљивости: лака ~ (скакање, трчање, бацање диска, копља и др.), тешка ~ (дизање терета, боксовање, рвање и др.)“. Иако постоји семантичка константа типа 'скуп', којом се региструје збирни карактер код лексичких збирних именица, у наведеном примеру то није остварљиво јер је реч о коначно дефинисаном броју неопредмећених ентитета.

Примери:

Гај [је] покушао да јединство *азбуке* изведе увођењем ћирилице за цео народ (РСАНУ, Трив. 2, 3); Планом и програмом предвиђена су два часа читања када се пређе цела *азбука* (СрпКор, Пол.); Ћирилица има једно слово за тај глас, и то исто свугде где се та *азбука* употребљава (СрпКор, Ивић);

⁴ В. Петров (2015) спроводи анализу збирних именица у бугарском језику на основу лексичкосемантичких и граматичких карактеристика, а његова главна подела збирних именица односи се на прототипичне и периферне збирне именице.

Трчање и *атлетика*, у последње време маратон, мој су велики хоби (СрпКор, Пол.); Први пут наша *атлетика* није имала ни једног финалисту светског првенства (СрпКор, Пол.).

2.3. Наведеном критеријуму подлежу и остале лексеме које садрже компоненте збирности: *митологија*, *номенклатура*. Нпр. именица *митологија* дефинише се на следећи начин у РСАНУ: **а.** „скуп митова и легенди, обично о божанствима, полубоговима и легендарним, хероичним личностима одређене етничке групе: грчка ~, римска ~, словенска ~ и др.“ Дакле, семантички показатељ збирности је присутан, али је недовољан јер је реч о апстрактној појави која није опипљива. На исти начин дефинише се и именица *номенклатура* **а.** „скуп, систем назива, термина који се употребљавају у некој грани науке, уметности, технике и др., терминологија, називље“. Са формалног аспекта нема препрека за исказивање множинског облика код обеју именица: *митологије*, *номенклатуре*, међутим, у контекстуалним реализацијама заступљенији је јединински облик.

Примери:

Андромеда ... је по *митологији* и овде на небу још непрестано прикована за усамљену стену у мору (РСАНУ, Стан. Ћ. 1, 35); Збир свих тих блиставих легенди, који се зове *митологија*, то је само физика коју су радили песници и направили је неизмерном поезијом (РСАНУ, Дуч. Ј. 5, 176); Извори овог песништва налазе се на подручјима многих цивилизација и *митологија* (СрпКор, Пол.); Словенска *митологија* је препуна злих божанстава какав је Мокош (СрпКор, Ист. 6);

Номенклатура ... казује нам научне називе или имена појединих биљака (РСАНУ, Црн. 1, 7); У једнопартијском систему политичка класа била је јединствена и озната под називом *номенклатура* (СрпКор, Пол.); Новокомпоновани бизнисмени и њихови сарадници из политичких и струковних *номенклатура* од паркова и шеталишта праве трговачке центре (СрпКор, Пол.).

2.4. Именице као што су *ономастика*, *симболика* и сл. у секундарним семантичким реализацијама указују на потенцијални збирни карактер. У Речнику МС забележене су следеће дефиниције: *ономастика* **1.** „грана лингвистике која проучава значење и творбу властитих имена (личних имена, презимена, надимака, географских имена), као и систем властитих имена, начина именовања у једном или више језика или дијалеката“ → **2.** „скуп свих властитих имена на одређеном подручју“ и *симболика* **1.** „представљање идеја симболима помоћу одређених знакова“ → **2.** „скуп свих симбола“. Именице *ономастика*, *симболика* такође припадају групи апстрактних именица, међутим, преношењем сема скупности и збира у секундарним значењима

ма указују на збирни карактер.⁵ Стога бисмо могли говорити о лексичкој збирности која се код њих реализује у секундарним семантичким реализацијама. Ентитети су апстрактни и неопипљиви али су несамерљиви и чине непрегледно мноштво исказано скупом, збиром.⁶

Примери:

Ископавања [ће да се] проведу и у старом Ридеру ... данас селу Данисељу код Шибеника ... које је својим институцијама — особито националном *ономастиком* — кроз више столећа пркосило римској окупацији (РСАНУ, КН 1948, 44/4). *Ономастика* се зову ... сва властита имена (особа и мјеста) некога језика или географског или етничког ареала (РСАНУ, Симеон. Р. 1). Ако античка *ономастика* Паноније, илирска или не, показује јасно несловенски карактер, са нешто другачијом ситуацијом суочавамо се у Дакији (РСАНУ, Лома А., ЈФ 49, 200).

Живо се бави математиком, ни он ... није изишао из *симболике* бројева (РМС, Баз. А.).

3. Из ове кратке анализе уочава се да се под збирним именицама не подразумевају само именице које су деривирани одређеним суфиксима за збирност, о чему најчешће сведочи граматичка литература. Са формалног аспекта оне јесу репрезентативне и типичне за наведену именичку врсту, међутим неопходно је сагледати и остале критеријуме који указују на постојање других типова збирних имени-

⁵ Ивановић (2013: 303) показује да регуларно збирно значење може бити исказано и метајезичким путем, односно као резултат преноса сема величине / интензитета на циљни појам (метафора), односно као резултат персонификације архисеме (метонимија). Те тако наводи примере апстрактних именица које на основу развијене полисемантичке структуре у секундарним значењима исказују скуп, велико мноштво, маса чега: *вихор* „снажан ветар велике брзине“ → фиг. „бујица, велико мноштво нечега“: У *вихору* речи и хартије ти коментари били су за Бајкића мала острва јасности и одмора (РСАНУ, Ћосић Б.); *гнев* м „велика љутина, срџба, бес, разјареност“ → фиг. „мноштво, велика маса“: Тога *гњијева* божега (те силе) нијесам још видео (РСАНУ, ЦГ, Јовић 1).

⁶ Сличну појаву проналазимо код збирних именица деривираних суфиксом *-ство* (*-иство*) типа *песништво*: 1. „песничка уметност, поезија“ → 2. „сва песничка дела једног народа, једног времена, једног песника или групе песника“: Само антологије могу дати читаоцу добро *песништво* (Поп. Б. 1, РМС). Именице *песништво*, *сликарство*, *стваралаштво* и др. чине посебну скупину лексема које свој семантички садржај испољавају кроз апстрактност означавајући збирне појмове. Апстрактност се овде односи на уметност, умеће или вештину, а кроз збирност се та вештина испољава као јединствен појам, скуп свих особености појма и производа као резултата дате вештине којим је означена именица.

ца. Наиме, реч је о именицама без формалног обележја за збирност, односно о лексичкој збирности која је врло заступљена у бележењу збирног карактера, нарочито у секундарним семантичким реализацијама, што сведочи о веома богатој полисемантичкој структури појединих именица.

Да ли се именице *азбука*, *атлетика*, *митологија*, *номенклатура* могу третирати као лексичке збирне именице? Првенствено је реч о неопредмећеним, неопипљивим референтима, а именице *азбука* и *атлетика* додатно означавају и тачно одређен скуп. На основу примарних семантичких реализација не могу се разматрати другачије до као апстрактне именице без обзира на специфичности на семантичком плану.

Међутим, именице *ономастика*, *симболика* и сл. на основу примарних значења такође се поимају као апстрактне именице, али на семантичком плану у оквиру секундарних значења, бележе лексичку збирност јер потенцијално изражавају збир, односно укупност апстрактних појмова исказаних скупом, мноштвом⁷.

ЛИТЕРАТУРА

- Браун 1930: Maximilian Braun, *Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen, Ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch*, Leipzig: Druck von Frommhold & Wendler.
- Буров 2004: Ст. Буров, *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*, Велико Търново: Фабер.
- Бушелић 2015: Petra Bušelić, *Brdo problema. Iskazivanje količine nebrojivo-ga u hrvatskome*, дипломски рад.
- Виноградов 1986: В. В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивановић 2013: Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексико-*

⁷ Према томе, В. Петров из оправданих разлога појединим именицама у бугарском језику приписује апстрактно-збирни карактер.

- графског аспекта*), необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ивић 1995: Milka Ivić, *Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem*, u: *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek, 9–36.
- Ломпар 2016: Весна Ломпар, *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Пети 2001: Mirko Peti, Zbrojina, *Rasprave Instituta hrvatskog jezika i jezikoslovlja* 27, Zagreb, 209–250.
- Петров 2015: Велин Петров, *Събирателните имена в българския език, в съпоставка с други балкански езици*, Пловдив: Жанет 45.
- Симић 2007: Радоје Симић, Род у множинским облицима именица на -ад, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1 Београд, 5–14.
- Станојчић–Поповић 2014: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Цвијовић 2017: Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

ИЗВОРИ

- Ивић: Павле Ивић, *Кратка историја српске књижевности*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет.
- Ист. 6: *Уџбеник историје за 6. разред основне школе* (електронска верзија).
- НИН: *Недељне информативне новине*, Београд: Политика, 1951–.
- Пол.: *Политика*, дневни лист, Београд: Политика, 1904–.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академја наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- СрпКор: *Корпус српског језика*, Математички факултет Универзитета у Београду, сачинио проф. др Душко Витас.
- Требјешанин: Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет.

Драгана Ј. Цвијовић

О ЗБИРНОСТИ ИМЕНИЦА ТИПА *АЗБУКА*, *АТЛЕТИКА*, *НОМЕН-КЛАТУРА*, *ОНОМАСТИКА* И СЛ. У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се представљају збирне именице и њихове главне карактеристике, а потом се детаљније анализирају именице попут *азбука*, *атлетика*, *митологија*, *номенклатура*, *ономастика* и сл. У бугарској лингвистичкој литератури поједини аутори наведене именице посматрају као лексичке збирне именице. То нас је подстакло да испитамо и утврдимо да ли дате именице у српском језику на основу морфолошких карактеристика и семантичког садржаја могу да се сврстају у лексичке збирне именице или припадају другим именичким врстама.

Кључне речи: српски језик, збирна именица, морфологија, семантика, семантички садржај, семантичка константа, лексичка збирност.

УДК 811. ...
811...

ЈОВАН ЧУДОМИРОВИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)**

Оригинални научни рад
Примљен 3. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

О СВРСИСХОДНОСТИ ИЗРАЗА *(С) ОБЗИРОМ (НА ТО) ДА И* *(С) ОБЗИРОМ НА*

У раду се указује на случајеве употребе израза *с обзиром (на то) да* и *с обзиром на* да означе узрочност у стварности, а не закључност. Анализом примера показује се да је оваква употреба нефункционална, а затим се коментаришу постојећа нормативна решења у вези с поменутиим изразима.

Кључне речи: везнички израз *с обзиром (на то) да*; предлошки израз *с обзиром на*; језичка култура; бирократизација језика.

1. Увод

Различите препоруке о употреби везничког израза *с обзиром (на то) да* и предлошког израза *с обзиром на* могу се наћи у већини нормативних приручника (уп. Лалевић 1957; 1963а; 1963б; Пецо 1969; РЈН; СЈП; Ћупић 2001; Пипер и Клајн 2013: 514), али се оне претежно баве формом ових израза (допуштајући неке од њихових варијанти и искључујући неке друге као ненормативне). У овом раду испитујемо колико је употреба ових израза сврсисходна имајући у виду њихову семантику, тј. указујемо на не тако ретке примере њихове нефункционалне употребе, а затим, на основу резултата те ана-

* jovan.cudomirovic@fil.bg.ac.rs.

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178006).

лизе, коментаришемо постојећа нормативна решења и дајемо другачије предлоге.

2. Семантика изразâ *с обзиром (на то) да* и *с обзиром на* и примери њихове нефункционалне употребе

Ови изрази означавају специфичну врсту каузалности (в. Ковачевић 1986; Чудомировић 2016). Док узрочни везници попут *пошто* и *јер* у основној употреби означавају узрочно-последични однос између догађаја у стварности, израз *с обзиром (на то) да* означава каузалност у менталној сфери, тј. закључивање:

(1) Ваза се разбила, **јер** је пала.

(2) **С обзиром да** се разбила, мора бити да је ваза пала.

Наравно, као општеузрочни везници, *јер* и *пошто* могу обележити и закључност (с тим што се у примеру (2) *јер* не би могло употребити из формалних разлога), јер се однос закључивања схвата као метафоричка каузалност. Узрочност и закључност, дакле, нису одвојене категорије, већ је закључност посебна врста узрочности, па општеузрочни везници могу обележити и закључност, али изрази специјализовани да обележе закључност нису добро решење кад треба обележити узрочност у стварности. Ако бисмо, рецимо, у примеру (1) употребили израз *с обзиром да* (*Ваза се разбила, с обзиром да је пала*), он би имплицирао да говорник не саопштава две чињенице, већ да на основу тога што је ваза пала само закључује да се она морала разбити. У контексту у ком говорник не намерава да изнесе закључак, него да изрази реалну узрочност, израз *с обзиром да*, дакле, не би био добро решење, а прималац би поруку можда могао разумети исправно, али само ако му шири контекст и општа знања дају довољно основа за то. Дакле, до праве интерпретације дошао би тежим путем, упркос изразу *с обзиром да*, а не захваљујући њему.

Да је израз *с обзиром (на то) да* специјализован за закључност уочава још Ковачевић (1986), а у недавном експерименталном истраживању (Чудомировић 2016), показали смо да то и говорници српског језика јасно препознају. Наиме, у задацима у којима се од њих тражило да на скали оцене прихватљивост шест субординатора (*јер*, *пошто*, *зато што*, *због тога што*, *будући да*, *с обзиром да*) у различитим контекстима, испитаници су (а реч је о 127 изворних факултетски образованих говорника српског језика) у закључним контекстима изразе *будући да* и *с обзиром да* оценили као значајно бољи избор од свих осталих, а у „чисто“ узрочним контекстима – као значајно лошији избор од свих осталих. Ово показује да дистинкција изме-

ђу „реалне узрочности“, тј. узрочно-последичног односа у стварности, и закључности није само лингвистички конструкт, већ и да је говорници интуитивно препознају.

И предлошки израз *с обзиром на* има закључно значење, као у следећем примеру:

(3) **С обзиром на** једнакост енергије и масе, енергија коју неко тело добија кретањем довешће до повећања његове масе. (ЕКСЈ)

У неким случајевима се значење конструкције с изразом *с обзиром на* може окарактерисати и као нешто шире, околностно:

(4) Када је разговарао са мном, био је озбиљан, Ли-Мари. И имао је право да буде **с обзиром на** наше године. (ЕКСЈ)

Али и тада израз *с обзиром на* задржава свој закључни карактер – говорникове године (и године његовог саговорника) представљају основ да се дође до одређене процене одн. закључка.

У пракси, међутим, нису ретки случајеви у којима се изрази који су предмет овог рада употребљавају у узрочном, а не закључном контексту, сасвим независно од тога да ли гласе *с обзиром...* или *обзиром...* Како нас овде интересује семантика ових израза и аутентични примери њихове употребе, наводимо примере и са *с* и без њега, иако се ови други, као што је добро познато, у литератури сматрају ненормативним (уп. Лалевић 1957; 1963а; 1963б; Пецо 1969; РЈН; СЈП; Ћупић 2001; Пипер и Клајн 2013: 514).

(5) Тражила сам од тате ноте, а он их је имао доста **с обзиром на то** да је раније свирао хармонику. (И1)

(6) **С обзиром на то** да је већ дуго вегетаријанац, понекад спреми поврће кувано на пари, у специјалном лонцу од бамбуса, које се кува највише три минута како би се сачували сви минерали и витамини. (И2)

(7) Проблем је и то што привреда за њих [= за мишљења и тумачења на основу којих разни државни органи спроводе прописе] сазна тек по доласку инспекције **с обзиром на то** да мишљења јавно објављују на својим сајтовима само Министарство финансија и Министарство трговине. (И3)

(8) Нисмо желели да променимо термин **с обзиром на то** да су многи гости, туристи из различитих делова Србије, раније резервисали преноћиште на Дивчибарама – каже председник Гљиварског друштва Драгић Томић. (И4)

У примеру (5) говорница се присећа својих музичких почетака и износи једну узрочно-последичну везу: њен отац је некада свирао хармонику, па је зато имао много нота. Она, дакле, не закључује о могућим или вероватним последицама тога што је њен отац некада свирао хармонику, већ констатује каузалну везу између две реалне ситуације. Ипак, ту везу није обележила типичним узрочним везником као што је *јер* или *пошто*, него закључним изразом *с обзиром на то да*, што њен израз чини непотребно компликованим: не само што је *с обзиром на то да* далеко дуже од *јер* или *пошто* него је, што је још важније, семантички мање подесно, јер означава један специфичнији и апстрактнији однос од „обичне“ узрочности, а то је закључност. Тиме је жељено значење замагљено, па читалац мора да уложи нешто већи напор да би стигао до жељене интерпретације него да је употребљено прикладније решење, попут везника *јер* или *пошто*. Слично важи и за остале примере.

Исту појаву запажамо и кад је у питању предлошки израз *с обзиром на*:

(9) **С обзиром на** повећану потражњу, Ненад планира да повећа површине под органским житарицама и да, уз неопходну декларацију, интегрално брашно продаје и продавницама здраве хране. (И5)

(10) Гвожђе се веома лако издваја из осталих отпадака **обзиром на** његова магнетна својства, тако да није неопходно означавање поруијекло [sic] материјала. (И6)

У примеру (9), из разлога које смо већ изнели, једноставније је и прикладније употребити предлог *због* (*Због повећане потражње, Ненад планира да повећа површине под органским житарицама...*) него израз *с обзиром на*. Исто важи и за пример (10) (*Гвожђе се веома лако издваја због својих магнетних својстава / захваљујући својим магнетним својствима*).

Није, дакле, реткост, да се изрази *с обзиром (на то)* да и *с обзиром на* употребе нефункционално, у контекстима у којима су везници *јер* или *пошто*, или предлог *због* одн. предлошки израз *захва-*

љујући, не само економичније и обичније него и семантички прикладније решење. Разлог за то је, сматрамо, у томе што ови изрази уживају престиж као обележје језика образованих и утицајних – израз *с обзиром (на то)* да је, како констатује Ковачевић (1986: 111–112) (а сматрамо да би исто, *mutatis mutandis*, важило и за израз *с обзиром на*) карактеристичан за научни, административни и публицистички стил, док је у разговорни језик „’продро’ из административно-правног стила“ (Ковачевић 1986: 112). Као такви, они производе утисак да је аутор/говорник ученији и/или озбиљнији него да је употребио неко обичније и једноставније средство. Како је већ раније примећено поводом бирократизације језика, „на бирократски начин проговара и обичан човек, небирократа, онда кад свој исказ жели да учини достојним изношења већем аудиторијуму“ (Кликовац 2008: 89, в. и Данојлић 1990 [1971]: 25–26).

Стога није необично што су изрази *с обзиром (на то)* да и *с обзиром на* чест „зачин“ у нарочито бирократизованим текстовима, онима чији основни циљ као да и није да пренесу било какав садржај, већ да фасцинирају „ученошћу“ и количином речи:

(11) **С обзиром на то** да се главна пословна активност усмерава на прикупљање података о понуди и потражњи пољопривредних производа и репроматеријала за пољопривреду, то је послужило и као костур за креирање асортимана услуга у циљу остваривања што бољих пословних перформанси. (И7)

Нормативни приручници описану појаву нефункционалне употребе изрази *с обзиром (на то)* да и *с обзиром на* практично не региструју. То само по себи није необично, јер се ни од најобимнијег приручника не може очекивати да региструје све случајеве који су за његову сврху релевантни. Али то ипак јесте необично кад је реч о изразима којима се бавимо у овом раду, јер изразе *с обзиром (на то)* да и *с обзиром на* помиње сваки већи нормативни приручник. Међутим, заинтересовани корисник у њима неће наћи ништа о функционалности ових изрази: све што нормативни приручници о њима имају експлицитно да кажу јесте изричит захтев да не гласе *обзиром...*, него искључиво *с обзиром...* (уп. Лалевић 1957; 1963а; Пецо 1969; Ћупић 2001; РЈН: s.v. *s obzirom na*; СЈП: 159; Пипер и Клајн 2013: 514), док конзервативнији аутори томе додају и да се из везничког изрази не сме изоставити *на то* (Лалевић 1963а; Ћупић 2001), па чак и то да везнички израз мора гласити *с обзиром на то што*, а не *с обзиром на то да* (Лалевић 1963б). Питање функционалности само имплицитно

дотиче Клајн саветом да се везнички израз *с обзиром (на то) да/што* може заменити једноставнијим „синонимима“ *пошто* и *будући да* (в. РЈН: s.v. *с обзиром на*; СЈП: 159). Оваква нормативна пракса је, сма-трамо, двоструко проблематична – зато што датим решењима недо-стају довољно јаки аргументи, али и зато што је функционални аспект употребе израза које испитујемо важнији од формалног.

Да ово образложимо.

Прво, све три прескриптивне забране могу се аргументовано оспорити. Ковачевић (1986) показује, по нашем мишљењу сасвим убедљиво, да везник *да* не обележава нужно хипотетичност, па му се у везничком изразу не мора претпостављати *што* (које се, уосталом, готово уопште не користи), као и да се везнички израз *с обзиром (на то) да* конвенционализовао као синтаксичка јединица која постаје део зависне реченице коју уводи, па зато нема препрека да се из њега изостави конструкција *на то*.

Овове бисмо додали да се и одбацивање везничког одн. пред-лошког израза без *с (обзиром на...)* као ненормативног може оспори-ти. Ово нормативно решење дао је Стевановић (1950), објаснивши да *обзир* у изразима *с обзиром...* има улогу метафоричког пратиоца од-ређене интелектуалне активности, те да је зато ту прихватљив једино социјативни инструментал, а никако инструментал оруђа/средства.¹ Како други аутори/приручници или понављају исто ово образложење или никакво посебно образложење не дају, може се закључити да сви прихватају Стевановићев аргумент. Тај аргумент, међутим, превиђа да инструментал без предлога може имати и узрочна значења: М. Ивић, додуше, сматра да је узрочни инструментал, уопште узев, кате-горија „у пуном пропадању“ (1954: 98), али налази и да су поједини типови узрочног значења инструментала у савременом језику и даље живи, међу њима и „инструментал критеријума“ у изразима типа *во-љом народа, одлуком скупштине* и сл. (уп. Ивић 1954: 82; в. и друге типове у: Стевановић 1969: 446–447) и „инструментал пасивног узро-ка“ (1954: 85–92). Овај други посебно је занимљив, јер у њега спада и инструментал који се јавља „у случајевима када је потребно да се от-крије појам који претставља образложење дате појаве“ (Ивић 1954: 89–90), а неки од примера су и следећи: *Izgubiti krivnjom право на imovinu, život; Да не говорим о делима [...] која се могу збрисати за-*

¹ Прецизности ради, треба рећи да се Стевановић у цитираном чланку позива на два још раније изнета мишљења у часопису *Наш језик* (в. М. 1932; Ђорђић 1935). У оба случаја реч је о кратким одговорима из рубрике „Наша пошта“. Ипак, тек Стевановић (1950) даје опширније образложење, а други аутори или цитирају или парафразирају управо то образложење.

старелошћу пред законом и кајањем пред Богом (Ивић 1954: 91). Како се закључивање најчешће концептуализује преко узрочности, потребан је само један корак да би се од узрочног стигло до закључног значења. Категорији закључивања је узрочни беспредлошки инструментал заправо семантички ближи од социјатива. Стога није оправдано изразима *обзиром (на то) да* и *обзиром на то* одрицати могућност да изразе закључно значење.

Осим тога, иако изрази *с обзиром (на то) да* и *с обзиром на* формално изгледају као предлошко-падежне конструкције, а по пореклу то свакако и јесу, они су се конвенционализовали у посебној функцији, па то мења и њихов категоријални статус: прерасли су у везнички одн. предлошки израз. То се најбоље види по томе што форму *обзиром* унутар ових израза више није могуће модификовати придевском јединицом:

(12)*С посебним/извесним обзиром на то да...

Оваква модификација именице атрибутом иначе је сасвим уобичајена, али то у изразима којима се овде бавимо није случај. Ово показује да се изрази *с обзиром на* и *с обзиром (на то) да* не понашају као типичне предлошко-падежне конструкције, тј. да се форме *обзиром* унутар њих више синтаксички не понашају као типичне именице. Ови изрази су се, дакле, конвенционализовали у функцији предлога одн. субординатора и тиме су постали подложни ерозији, па постаје могуће изоставити оне делове који нису кључни за њихову функцију, а кључни су, с формалне стране, завршно *да* одн. *на*, којима се уводи остатак зависне клаузе одн. регира одговарајући облик именице, а са семантичке стране – форма *обзиром*, која одржава везу са семантиком именице *обзир*, на којој и почива закључна семантика ових израза. Дакле, варијанте *обзиром (на то) да* и *обзиром на* могу се схватити и као секундарне, настале спонтаним изостављањем формално и семантички ирелевантних делова ових „окамењених“ везничких/предлошких израза.

Друго, и важније: како год се односили према томе шта је прихватљива форма ових израза, тај, формални аспект питања не може бити важнији од оног суштинског – функционалног. Дакле, чак и ако се инсистира на употреби искључиво варијанти са *с* (иако за то, сматрамо, нема добрих аргумената), тај савет може бити само у позадини оног главног – да изрази *с обзиром (на то) да* и *с обзиром на* нису добро решење тамо где треба обележити реалну узрочност (а не закључност), јер су ту неподесни и неекономични, па исказ чине непотребно компликованим и недовољно јасним. Зато је у тим случајевима уместо њих боље потражити неко једноставније и прикладније ре-

пење – међу везницима то су обично *јер* и *пошто* (не и *будући да*, јер је и то примарно закључни, а не општеузрочни израз), а међу предлозима и предлошким изразима *због*, *услед*, *захваљујући* или неки други, у зависности од конкретне нијансе узрочног значења коју треба изразити.

3. Закључак

Изрази *с обзиром (на то) да* и *с обзиром на* специјализовани су да обележе посебну врсту каузалности – закључност. Није, међутим, редак случај ни да се, захваљујући томе што се доживљавају као обележје „интелектуалних“ стилова (попут научног и административног), употребе и тамо где треба изразити реалну узрочност, а не закључност, што је нефункционално и чини изражавање непотребно компликованим и недовољно јасним.

Са становишта језичке културе најважније је, сматрамо, указати на овакву, несврсисходну употребу и препоручити да се, тамо где треба изразити реалну узрочност, а не закључност, поменути изрази замене обичнијим и прецизнијим еквивалентом. Избор између *с обзиром...* и *обзиром...* у том погледу је од споредног значаја и нема разлога да се било која од тих варијанти проглашава „погрешном“.

ЛИТЕРАТУРА

- Данојлић ⁴1990 [1971]: Milovan Danojlić, *Muka s rečima*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ђорђић 1935: П[етар] Ђ[орђић], Наша пошта, одговор бр. 3 читаоцу Ј. М., *Наш језик* III/4, Београд, 32.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд: САН.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 1986: Милош Ковачевић, Спорни везник *с обзиром да*, *Наш језик* XXVII/1–2, Београд, 101–124.
- Лалевић 1957: Миодраг С. Лалевић, Обзиром на то или: с обзиром на то?, у: *Како се каже. Како се пише. Ситнице језикословне*, Београд: Народна књига, 199–201.
- Лалевић 1963а: Миодраг С. Лалевић, Обзиром на то или: с обзиром на то?, у: *Српскохрватски у мом џепу. Наша колебања*, Београд: Бранко Ђонових, 889–890.
- Лалевић 1963б: Миодраг С. Лалевић, С обзиром да..., у: *Српскохрватски у мом џепу. Наша колебања*, Београд: Бранко Ђонових, 756–757.

- М. 1932: М., Наша пошта, одговор бр. 3, *Наш језик* I/4, Београд, 127.
- Пецо 1969: Asim Peco, S obzirom ili obzirom, у: *Jezik naš svagdašnji*, Сарајево: Zavod za izdavanje udžbenika, 140–141.
- Пипер и Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РЈН: Ivan Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Београд: Ћигоја штампа, 1997.
- СЈП: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига, 2004.
- Стевановић 1950: М[ихаило] С[тевановић], Обзиром на или с обзиром на, *Наш језик н. с.* I/1–2, Београд, 63–65.
- Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд: Научна књига.
- Ћупић 2001: Драго Ћупић, Њихов, њин, с обзиром на то..., у: Драго Ћупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику. Језички поучник. Књига друга*, Београд: Партенон, 115–116.
- Чудомировић 2016: Јован Чудомировић, Узрочни субординатори и теорија домена – експериментални приступ, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 45/3, Београд, 167–200.

ИЗВОРИ

- ЕКСЈ: *Електронски корпус српског језика*, korpus.matf.bg.ac.rs.
- И1: <http://42magazin.rs/neda-nikolic/> [14. X 2017].
- И2: <http://www.gloria.rs/gastro/slobodan-bestic-u-novoj-gloriji-uloga-humusa-u-svetskoj-revoluciji/> [14. X 2017].
- И3: <http://www.alo.rs/dajemo-milione-na-tumacenje-zakona/126400> [14. X 2017].
- И4: <http://www.kolubarske.rs/sr/vesti/valjevo/6662/Uprkos-lo> [14. X 2017].
- И5: <https://rtvbor.rs/vesti/6821-zdravom-hranom-do-boljeg-zdravlja> [14. X 2017].
- И6: http://www.cenex.rs/img/pitanja-i-odgovori/reciklazni_simboli_i_njegovi_opisi.pdf [14. X 2017].
- И7: <http://www.panagent.rs/> [14. X 2017].

Jovan Čudomirović

ON THE ADEQUACY OF THE EXPRESSIONS (S) *OBZIROM* (NA TO) *DA* I
(S) *OBZIROM NA*

Summary

The paper examines the cases in which inferential markers *(s) obzirom (na to) da* 'since, given that' and *(s) obzirom na* 'considering' are used to mark causal relations in reality (instead of mental/epistemic causality, i.e. inference). We show that such use is non-functional, and that it is motivated by the fact that these markers belong to the registers usually perceived as prestigious, such as academic and legal/administrative discourse.

We also suggest that style guides and other prescriptive literature should focus on the issue of the described non-functional usage, and argue that the existing prescriptive practice, which deals exclusively with the form of these markers (prohibiting some of their formal variants and allowing others) should be abandoned.

Key words: везнички израз *с обзиром (на то) да*; предлошки израз *с обзиром на*; језичка култура; бирократизација језика.